

MEMORANDUM

No 2:2007

**Dialog og bottom-up som tiltak mot omskjæring
En evaluering av Primærmedisinsk verksteds prosjekt**

By

Cecilie Thun and Katrine Fangen, University of Oslo

ISSN 0809-7992

**Department of Sociology and
Human Geography, University of Oslo**

This series is published by the
University of Oslo
Department of Sociology and
Human Geography

P. O. Box 1096 Blindern
N-0317 OSLO Norway
Telephone: + 47 22855257
Fax: + 47 22855253
Internet: <http://www.iss.uio.no/>

A complete list of this memo-series is available in a PDF® format at:
<http://www.iss.uio.no/forskning/memoranda.html>

Innhold

Innhold	I
Forord	3
1. Introduksjon	4
Innledning.....	4
Bakgrunn	4
Gangen i rapporten	6
Datagrunnlag og metode	6
Om PMV	11
Starten på PMVs arbeid mot omskjæring (2000-2001)	15
Respekt for egen kropp – ”Qimee jirkaaga”. PMVs arbeid mot omskjæring 2002-2004....	16
2002	16
2003	17
2004	18
Samarbeid med andre	20
Barrierer og skuffelser i arbeidet.....	21
Oppsummering av kapitlet	23
Ankepunkter	24
Forslag til forbedringer.....	25
2. Introduksjon til temaet omskjæring.....	26
Definisjoner	26
I Somalia	27
Bakgrunn/årsaker til omskjæring	27
Arbeid mot omskjæring i Somalia	28
Omskjæring av kvinner i andre deler av verden	29
Skadelige helsekonsekvenser	30
Handlingsplan og lov om forbud mot kjønnslemlestelse i Norge.....	31
3. Dialog – ikke formaning	32
Dialog som diskusjon og gruppearbeid	32
Utvikling av kunnskap som sosial prosess: <i>Bottom-up</i>	35
Gruppeledernes rolle	37
Indirekte tilnærming	41
Menneskerettighetsperspektiv	43
Begrepsbruk	45
Bruk av bilder.....	49
Oppsummering av kapitlet og positive aspekter	52
Ankepunkter	53
Forslag til forbedringer.....	55
4. Prosessen i gruppene	57
Dialogprosessen i gruppene	57
Deltagerne om gruppelederens rolle	63
Deltagernes rolle	66
Hva lærte deltagerne?.....	68
Deltagernes vurdering av metoden.....	70
Håndtering av konflikter i gruppene	73
Oppsummering av kapitlet og positive aspekter	75
Ankepunkter	77
Forslag til forbedringer.....	78

5. Holdningsendring	79
Åpenhet	79
Rekruttering.....	81
Holdningsendring	82
Sunna	89
Oppsummering av kapitlet og positive aspekter	100
Ankepunkter	101
Forslag til forbedringer.....	103
6. Formidling videre.....	105
Nøkkelpersoner	105
Deltagerne om formidling	111
Avslutning	120
Oppsummering av kapitlet og positive aspekter	121
Ankepunkter	122
Forslag til forbedringer.....	125
7. Oppsummerende evaluering.....	126
Positive aspekter.....	126
Ankepunkter	127
Forslag til forbedringer.....	131
Konklusjon	134
Referanseliste	136
Vedlegg	140

Forord

Vi vil først og fremst takke deltagerene i PMVs grupper som stilte opp som informanter i denne evalueringsrapporten, både de som var med i gruppeevaluering og de som stilte opp til individuelle intervjuer. Dernest en takk til oppdragsgiver PMV sine ansatte, både nåværende og tidligere, for intervjuer og godt samarbeid med gruppene.

Takk også til de andre aktørene vi har intervjuet, både samarbeidspartnere og andre som har jobbet eller jobber med omskjæringsproblematikk på ulike måter. Til slutt en stor takk til Anne Krogstad og Aud Talle som har lest igjennom rapporten og gitt verdifulle kommentarer og innspill.

Oslo, 10. januar 2007

Cecilie Thun

Katrine Fangen

1. Introduksjon

Innledning

Denne evalueringsrapporten er utført på oppdrag fra Primærmedisinsk verksted (PMV). Deres ønske var å få et bedre dokumentert bilde av effekten av PMVs arbeid mot kjønnslemlestelse og få mer kunnskap om hvilke metoder som er virkningsfulle i arbeidet.¹ Evalueringen er finansiert av midler fra Barne- og likestillingsdepartementet.²

Bakgrunn

I mars 2002 fikk Primærmedisinsk verksted midler fra Flyktning- og innvandringssetaten/UDI, til et treårig prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner. Navnet på prosjektet var ”Respekt for egen kropp” (”*Qimee jirkaaga*” på somalisk).³ Prosjektleder var Arild Aambø, daværende leder på PMV. I prosjektet ble det ansatt to somaliske kvinner som hadde vært med på PMVs arbeid mot omskjæring fra starten. Hver av disse hadde 50 % stilling, og i tillegg var en ansatt i 50 % stilling som fagperson.

Målgruppen for prosjektet var det somaliske miljøet i Oslo, i første rekke somaliske kvinner og ungdommer av begge kjønn.⁴

Hovedmål for prosjektet var følgende⁵:

1) Sikre at påbegynt arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse ved PMV kan videreføres og utvikles. Vi vil videreføre en allerede påbegynt prosess for å skape forståelse for grunnleggende menneskerettigheter og å endre holdninger i forhold til kjønnslemlestelse av kvinner i det somaliske miljøet. Vi vil fremover arbeide for å synliggjøre den prosessen som allerede er satt i gang ved PMV, og skape større bredde i prosessen for å nå ut til isolerte grupper som enda forsvarer denne tradisjonen.

2) Føre prosessen frem til en større markering av at tradisjonen med å kjønnslemleste jenter er opphørt, dvs. samle nøkkelpersoner, ledere for somaliske organisasjoner og flest mulig av de som tilhører det

¹ Søknad til Barne- og familiedepartementet om økonomisk støtte til forskningsprosjekt i 2006. Datert 31.10.05.

² Daværende Barne- og familiedepartementet.

³ Statsbudsjettet, Kap. 521 – post 62: Tilskudd til kommunale innvandrertiltak – tilsagn nr. 60/02/X.

⁴ Søknad til Flyktning- og innvandreretaten om tilskudd til arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse. Datert 04.12.01, s. 4.

⁵ Søknad til Flyktning- og innvandreretaten om tilskudd til arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse. Datert 04.12.01, s. 4.

somaliske miljøet til en markering av at tradisjonen med kvinnelig kjønnslemlestelse ikke bare er forbudt i følge norsk lov, men at den, som et resultat av felles anstrengelse, faktisk er opphørt i det somaliske miljøet i Norge.

For at en slik markering skal ha den tilsiktede virkning, må den ikke bare vekke oppmerksomhet, men det må sikres en bred deltakelse fra alle deler av det somaliske miljøet.

Delmål:

1. Å utvikle nøkkelpersoner⁶ i det somaliske miljøet til å gjøre endringsarbeid i forhold til denne tradisjonen.
2. Rekruttere til og drive samtalegrupper, hvor ungdom av begge kjønn kan møtes i dialog om menneskerettigheter og skadelige tradisjoner, og hvor somaliske kvinner og menn kan samarbeide om å utvikle strategier for arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse i sitt eget miljø. Målet er å gjennomføre 60 møter i ulike grupper hvert år.
3. Utvikle opplegg for å bruke den somaliske kulturen (sanger, dans, teater etc) som et virkemiddel i arbeidet med å bringe kvinnelig kjønnslemlestelse til opphør.
4. Lage opplysningsprogram og diskusjonsprogram til Somalisk radio for å spre kunnskap om skadelige konsekvenser av kvinnelig kjønnslemlestelse og å bidra til holdningsendringer i forhold til denne tradisjonen.
5. Holde kurs i denne type endringsarbeid for helsepersonell i bydeler hvor det bor mange somaliere, samt nøkkelpersoner i det somaliske miljøet, på grunnlag av den kunnskapen som utvikles i diskusjonsgruppene.

De planlagte aktivitetene i prosjektet var oppsummert; holdningsskapende arbeid i ulike grupper, individuelle samtaler omkring emnet, samarbeid med ulike somaliske organisasjoner og moskeen, og markering av at tradisjonen med å kjønnslemleste jenter er historie i Norge.

Enkelte av problemstillingene synes noe uforpliktende; som den ene hovedproblemstillingen om å fortsette den prosessen som er satt i gang på PMV, ved at arbeidet mot omskjæring fortsetter og videreutvikles. Underproblemstillingene er mer

⁶ "Nøkkelpersoner" er lekpersoner som har utviklet de ressursene og den sosiale støtten de trenger for å bli endringsagenter i sitt eget miljø. Mange har hatt kontakt med PMV over en lenger periode i forbindelse med arbeid på andre områder. Noen har blitt ansatt på PMV. Nøkkelpersonene praktiserer en form for likemannsarbeid som de kjenner fra sitt eget hjemland ("kalsoni") hvor de sterke hjelper de svake, dvs. de som enda er usikre på om de helt kan legge tradisjonen bak seg. Utvikling av slike nøkkelpersoner består i at de gjennomgår en endringsprosess; fra "passiv tilskuer til aktiv endringsagent" (Årsrapport fra 2002 Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002, s. 4).

konkrete, og vi skal til en viss grad komme tilbake til hvorvidt hver og en av disse er fulgt opp.

Gangen i rapporten

- 1. Introduksjonskapittel: Bakgrunn, datagrunnlag og metode, om PMV og PMVs arbeid mot omskjæring.
- 2. Introduksjon til temaet omskjæring: Definisjoner, omskjæring i Somalia, bakgrunn/årsaker til omskjæring, arbeid mot omskjæring i Somalia, omskjæring av kvinner i andre deler av verden, skadelige konsekvenser, samt om handlingsplan og lov om forbud mot kjønnslemlestelse i Norge.
- 3. Dialog – ikke formaning: Presentasjon og vurdering av tankene/teoriene bak å bruke dialog i endringsarbeidet, samt evaluering av PMVs syn på kunnskap, gruppeledernes rolle, fremgangsmåten i gruppene, menneskerettighetsperspektivet, begrepsbruken og bruk av bilder og andre virkemidler i gruppene.
- 4. Prosessen i gruppene: Vurdering av den dialogiske prosessen i praksis, gruppeledernes og gruppedeltagernes erfaringer, samt konflikthåndtering i gruppene.
- 5. Holdningsendring: Vurdering av åpenhet om temaet omskjæring, rekruttering til prosjektet, holdninger til omskjæring og evaluering av holdningsendringer blant gruppedeltagerne, samt holdninger til ulike former for omskjæring, særlig *sunna*-omskjæring.
- 6. Formidling videre: Evaluering av hvorvidt deltagerne i samtalegruppene har videreformidlet budskapet mot omskjæring i etterkant av gruppedeltagelse, hva de har formidlet videre, samt hvilke reaksjoner de har møtt.
- 7. Oppsummerende evaluering.

Datagrunnlag og metode

For å kunne evaluere effekten av PMVs arbeid mot omskjæring (i forhold til holdningsendring og formidling videre) og få mer kunnskap om hvilke metoder som er virkningsfulle i arbeidet, har vi benyttet følgende datagrunnlag:

- Dokumentstudier av PMVs årsrapporter, sluttrapporten, etterundersøkelsen osv. for prosjektet "Respekt for egen kropp".

- Intervjuer med fire medarbeidere i PMVs prosjekt; prosjektleder, ”naturlige hjelpere” og gruppeledere. Intervjuene ble fortatt i PMVs lokaler, med unntak av et som ble gjort på prosjektleders nye jobb.
- Deltagelse og observasjon i to somaliske arbeidsgrupper på PMV; en gruppe voksne og eldre kvinner som var tidligere deltagere i kvinnegrupper (”evalueringsgruppa”) og en gruppe unge kvinner som var nye deltagere (”den nye jentegruppa”). Begge gruppene hadde møter i PMVs lokaler. Evalueringsgruppa hadde i alt syv møter, hvorav det siste var avslutningsfest i PMVs lokaler. Møtene foregikk over en periode på to uker. Den ”nye” jentegruppa hadde i alt åtte møter, hvorav det siste var avslutningsfest. Disse møtene var også fordelt over to uker.
- Individuelle intervjuer med tidligere deltagere i de somaliske ungdomsgruppene (tre unge kvinner) og tidligere deltagere fra den internasjonale arbeidsgruppa (en voksen mann og en kvinne). Intervjuene med deltagerne fra ungdomsgruppene ble gjort i PMVs lokaler. Det ene intervjuet med deltagere fra internasjonal gruppe ble gjort på informantens jobb, og det andre ble gjort på Cecilies kontor på Universitetet i Oslo.
- Intervjuer med PMVs samarbeidspartnere i løpet av prosjektet; fire tidligere ansatte i OK-prosjektet.
- Intervju med en forsker som har jobbet med omskjæringsproblematikk, men som ikke spesifikt kjente til PMVs arbeid.
- Samtaler med andre aktører som har jobbet med lignende prosjekter mot omskjæring og andre prosjekter knyttet til somaliere.
- Filmen ”Nå snakker vi sammen”.

Hensikten med gjennomgangen av PMVs egne rapporter og intervjuer med både prosjektleder og gruppeledere på PMV, har vært å få et innblikk i målsettingene og tankegangen bak prosjektet, samt hvordan gruppelederne har opplevd prosjektet. Hva har budskapet til PMV vært? Hensikten med individuelle intervjuer med gruppedeltagere⁷, er å høre deres inntrykk av prosessen i gruppene, samt å høre deltageres holdninger til omskjæring. Formålet har vært å undersøke hvordan deltagerne har opplevd PMVs metode i gruppene og hvordan de har oppfattet PMVs budskap om omskjæring. Dernest ville vi finne ut hvorvidt deltagerne har

⁷ Personene som er intervjuet eller observert i gruppe kalles ”deltagere” eller ”informanter”, samt ”kvinnene i evalueringsgruppa”, ”jentene i ungdomsgruppene” osv. Vi har forsøkt å anonymisere informantene.

endret holdninger og om de eventuelt har formidlet dette videre etter deltagelse i gruppene. Hvilket budskap har de i så fall formidlet videre?

Hensikten med observasjoner i grupper har vært todelt; 1) I evalueringsgruppa var formålet å stille evalueringsspørsmål til tidligere gruppedeltagere, både for å høre deltagerens egen evaluering av metoden i gruppene, samt undersøke hvorvidt holdningsendring hadde funnet sted, og om deltagerne har formidlet videre til andre i etterkant, og 2) I den ”nye” jentegruppa var hensikten å observere PMVs gjennomføring av en ny gruppe for å undersøke metoden i praksis; fremgangsmåten i gruppa, hvilke innfallsvinkler, temaer og virkemidler som benyttes, gruppeleders og gruppedeltagerens roller, prosessen i gruppa, eventuelle holdningsendringer osv. I evalueringsgruppa hadde vi laget evalueringsspørsmål som deltagerne diskuterte, og Cecilie Thun⁸ som var til stede i gruppa hadde dermed, i samarbeid med gruppeleder på PMV, regi på opplegget i gruppa. I den ”nye” jentegruppa hadde gruppelederne på PMV regien på opplegget, og Cecilies rolle var i større grad å observere uten å blande seg inn. Vi ønsket å se på opplegget uten selv å komme med spørsmål eller kommentarer. Jentene i gruppa stilte stadig spørsmål til Cecilie og ville ha hennes meninger, men så langt det lot seg gjøre holdt hun seg utenfor diskusjonen. På det siste møtet hadde vi laget spørsmål til deltagerne i gruppa og Cecilie svarte på spørsmålene deres helt til slutt.

Det første møtet i evalueringsgruppa var et ”bli-kjent” møte. Cecilie presenterte seg og fortalte om hensikten med en evalueringsgruppe. Deltagerne i gruppa stilte mange spørsmål om hva som var hensikten med en slik gruppe og hva rapporten skulle brukes til etterpå, hvem som skulle lese den osv. De var ikke redde for at andre skulle lese rapporten, men ville vite hva som var hensikten med å skrive en slik evalueringsrapport. Cecilie svarte etter beste evne; ville høre deres erfaringer med å være med på gruppe, deres erfaringer med å jobbe mot omskjæring osv.

På et senere møte i evalueringsgruppa spurte Cecilie om noen av dem kunne tenke seg å stille opp individuelt til intervjuer, og da ble det misnøye og protester i gruppa. De skjønte ikke vitsen med at hun skulle snakke med dem én og én siden hun allerede hadde vært med i gruppa og de hadde fortalt mye om egne erfaringer der. De syntes individuelle intervjuer hørtes ut som politiavhør. De sa også at de følte seg lurt fordi de hadde sagt ja til å være med i gruppe, ikke på samtaler én og én. De mente at Cecilie kunne stille alle spørsmålene hun ønsket til hver enkelt i gruppa. Cecilie sa at det selvfølgelig var frivillig å stille opp til

⁸ Cecilie Thun har gjort intervjuene, samt deltatt og observert i evalueringsgruppa og den nye jentegruppa. Cecilie har vært forskningsassistent og medarbeider i evalueringsprosjektet, mens Katrine Fangen har vært prosjektleder for evalueringen.

intervju, og etter mye diskusjon ble det enighet om at ingen av disse deltagerne ville stille opp til individuelle intervjuer. Vår antagelse på forhånd var at det er lettere å snakke om sensitive ting, slik som omskjæring, i et individuelt intervju, enn i gruppe. Men de fleste i evalueringsgruppa fortalte om egen erfaring med omskjæring og egne døtres erfaring osv. i gruppa. I tillegg til de ulike argumentene de hadde imot individuelle intervjuer (bl.a. generell skepsis til politiavhør osv.) henger dette kanskje sammen med det fellesskapet disse kvinnene har, både i akkurat den gruppa (de har blitt godt kjent, har også vært sammen i andre grupper, også sosialt, blitt venner osv.) og kvinnefellesskap blant somaliske kvinner generelt. En annen faktor kan ha vært at kvinnene var engstelige for at lojaliteten til de andre i gruppa skulle svekkes ved at Cecilie skulle ha samtaler med enkelte deltagere på tomannshånd. Deltagerne uttalte at de følte seg trygge i gruppa og i kvinnefellesskapet. De eldre somaliske kvinnene er vant til å være mer segregert fra menn enn det norske kvinner er, og på avslutningsfesten danset kvinnene sammen, holdt hverandre i hendene osv. og sa det var vanlig ”i vår kultur”. Et annet moment når det gjelder motstanden mot individuelle intervjuer er kanskje at deltagerne føler seg usikre på hva som sies når de andre ikke er til stede?

I begge gruppene Cecilie observerte foregikk diskusjonene på somalisk, og gruppelederne oversatte fra somalisk til norsk. Dette gikk for det meste uten problemer, og inntrykket er at alt ble oversatt og ingen meninger ble ”sensurert”. Det er selvfølgelig en mulighet for at gruppelederne og gruppedeltagerne ønsket å fremstå på en positiv måte, og at noen meninger dermed ble ”sensurert” vekk. Én episode i gruppa illustrerer en slik problemstilling: På det ene møtet var *sunna*-omskjæring tema, og én av deltagerne sa til gruppelederen at hun ikke skulle oversette et spørsmål om *sunna*. Det virket som hun ikke ville at Cecilie skulle høre at noen av dem ga uttrykk for at *sunna* er greit. Gruppelederen sa imidlertid at hun måtte oversette alt uansett hva det var og at alle hadde rett til si sin mening. Senere i møtet var det én av kvinnene som ba de andre om å ikke veive så mye med armene når de snakket fordi hun mente at det ga et dårlig inntrykk. De andre i gruppa og gruppelederen lo av det og gruppelederen oversatte til Cecilie. Noen av kvinnene i evalueringsgruppa ønsket å fremstå i et positivt lys og at evalueringen skulle være bra og positiv for PMV, i tillegg til at Cecilie som etnisk norsk ikke skulle oppfatte dem som ”kranglete somaliere” som er høylytte og veiver med armene når de diskuterer. Men samtidig som noen ønsket at gruppelederen ikke skulle oversette utsagn til fordel for *sunna*, så var det andre som hele tiden passet på at gruppelederne oversatte alt som ble sagt. Hvis gruppelederen lot være å oversette noe fordi det var det samme som ble sagt flere ganger, så sa de fra til gruppelederen at hun allikevel måtte oversette alt sånn at Cecilie fikk vite hva alle

sa. Det kan selvfølgelig være et problem med observasjon når diskusjonen foregår på somalisk og gruppelederen må oversette til norsk, men inntrykket er at gruppelederne oversatte alt, i alle fall lot de ikke være å oversette påstander/meninger som ville stille PMV i et dårlig lys. Samarbeidet med gruppelederne gikk bra.

I den ”nye” jentegruppa var de litt skeptiske til Cecilie på det første møtet, men etter hvert sa de at de skjønnte at det ikke var ”farlig” at hun satt der og noterte. I begynnelsen var de litt stille, både fordi de var usikre på Cecilies rolle, fordi omskjæring for mange er flaut å snakke om og sannsynligvis fordi alle ikke kjente hverandre så godt. Men de ble mer pratsomme etter hvert, og det var åpen diskusjon i gruppa, der både argumenter for og imot omskjæring kom fram.

De tidligere deltagerne som Cecilie intervjuet individuelt ble kontaktet via PMV. PMV rekrutterte også deltagerne i evalueringsgruppa og den ”nye” jentegruppa. Det er en mulighet for at de informantene Cecilie intervjuet og de som var med på evalueringsgruppa er de som er mest fornøyd med gruppene. De som PMV formidlet kontakt med er vel dem som fortsatt har kontakt med PMV, og det er kanskje de som føler at de har fått kommet med sine meninger, blitt hørt, har bidratt med noe, har lært noe osv. Angående deltagerne i evalueringsgruppa, så er det jo et selektert utvalg, og muligens kun de ivrigste endringsagentene.

Hensikten med å intervju andre aktører som har jobbet med omskjæringsproblematikk, har både vært å høre deres vurderinger av PMVs arbeid mot omskjæring, og å høre om alternative metoder og måter å jobbe på. Noen av de eksterne aktørene har jobbet med lignende prosjekter mot omskjæring, andre har tidligere jobbet på PMV eller samarbeidet med PMV, noen har kjennskap til det somaliske miljøet i Oslo eller forsket på omskjæring og somaliere. Dessuten har en hensikt vært å høre hvordan PMVs samarbeidspartnere vurderer dette samarbeidet.

Utgangspunktet for denne evalueringsrapporten var et ønske fra PMV om å få et dokumentert bilde av effekten av deres arbeid mot omskjæring, samt og få mer kunnskap om hvilke metoder som er virkningsfulle i arbeidet. Metodisk er det vanskelig å måle ”effekt” av et slikt prosjekt. Et av PMVs hovedmål med omskjæringsprosjektet var bl.a. å ”videreføre en allerede påbegynt prosess for å skape forståelse for grunnleggende menneskerettigheter og å endre holdninger i forhold til kjønnslemlestelse av kvinner i det somaliske miljøet. Vi vil fremover arbeide for å synliggjøre den prosessen som allerede er satt i gang ved PMV, og skape større bredde i prosessen for å nå ut til isolerte grupper som enda forsvarer denne tradisjonen.” Vi har benyttet kvalitative metoder i denne evalueringsrapporten for å undersøke

hvorvidt deltagerne i PMVs grupper har endret holdninger og hvorvidt de har formidlet budskap mot omskjæring videre. Holdningsendring er imidlertid vanskelig å ”måle”, og det er umulig å tallfeste hvor mange jenter som eventuelt ikke har blitt omskåret som følge av PMVs omskjæringsprosjekt.

Om PMV

Primærmedisinsk Verksted (PMV) ble opprettet i 1994 som et prosjekt under Miljøbyen Gamle Oslo/Bydel Gamle Oslo. Målsettingen for prosjektet var å utvikle og å prøve ut metoder i helsefremmende arbeid som oppleves meningsfulle i en flerkulturell befolkning. Fra 1998 har Primærmedisinsk verksted vært eiet og drevet av Stiftelsen Kirkens Bymisjon Oslo.⁹ Verkstedet har endret navn, og heter i dag PMV – Senter for helse, dialog og utvikling. Siden opprettelsen har PMV arbeidet med helseinformasjon, terapeutiske tilnærminger overfor personer som ikke kan nyttiggjøre seg av det etablerte tilbudet, holdningskapende arbeid (bl.a. i forhold til kvinnelig omskjæring), og med å utvikle sosiale nettverk i isolerte innvandrer miljøer.

Gjennom sitt arbeid ønsker PMV å bidra til at brukerne får bedre grep om deres hverdagsliv og at de blir inspirert til å utvide sine egne handlingsrom. Ifølge PMVs ”læresetninger” må det først ”utvikles relasjoner og situasjoner hvor hjelpesøkende kan bevise for seg selv at de duger til noe. Da skapes håp, og personen vil begynne å sette seg egne mål. I arbeidet med å realisere disse målene oppstår et behov for informasjon. Når dette behovet er til stede, vil vedkommende selv aktivt søke etter den informasjonen han eller hun trenger for å realisere målet.”¹⁰

PMV er (ifølge retningslinjene):

- *et sted å være*: Senteret er en møteplass for isolerte innvandrerkvinner hvor de kan møte kvinner i samme situasjon. Kvinnene blir hørt, møtt med respekt og senteret er et sted for trygghet og tillit. Ved å ha et slikt sted å være, blir kvinnene aktive og deltar i grupper.
- *et sted å mestre*: Mange tar et skritt videre og deltar i arbeidsgrupper der det kreves mer av deltagerne. Noen blir også ledere for egne grupper. I denne prosessen blir de

⁹ PMV har tidligere mottatt driftstøtte over statsbudsjettet i årene 2002 - 2004. Fra 2005 kuttet Oslo Kommune ut sin finansiering, og staten fant dermed ikke å kunne opprettholde sin del. Arbeids- og inkluderingsdepartementet bidrar i 2006 igjen med kr. 1,5 mill. til senterets grunn drift (http://www.kirkensbymisjonoslo.no/templates/Page____2444.aspx).

¹⁰ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 1.

stimulert til å hente fram egen erfaringskunnskap og til å ta i bruk personlige egenskaper. Dermed styrkes selvtilliten og motivasjonen. Ved at kvinnene setter seg egne mål, skapes behov for informasjon og ny læring. Først da er det mulig å ta inn ny kunnskap. Samtidig reflekterer kvinnene i større grad over egen situasjon og tilstander i miljøet, noe som igjen kan skape initiativ for å oppnå endring. Dette er en viktig målsetning for PMVs arbeid.

- *et sted å lære*: PMV arbeider i et menneskerettighetsperspektiv. Det innebærer bl.a. å arbeide for å skape forståelse for det idégrunnlag menneskerettighetene hviler på. PMV er et sted hvor man kan lære om helse, eget språk og kultur. Styrking og bevisstgjøring av slik kunnskap gir kvinnene trygghet og et bedre grunnlag for å nærme seg norsk språk og kultur. Etter en tid søker mange kvinner seg i skoler og arbeidsliv.¹¹

Grunnleggende premisser for PMVs arbeid:¹²

- Menneskerettighetsperspektiv.
- Å utvikle tillit krever tid og tålmodighet:
- Utvikling av ressurser som fremmer refleksjon over egen livssituasjon – ”et verdighetsprosjekt”.
- Utvikling av ”sosial kapital” (dvs. gjensidig forpliktende relasjoner) – gruppedrift og samarbeid med ”naturlige hjelpere”.

Vi skal ikke evaluere PMV som sådan, og vil derfor ikke vurdere hvorvidt PMV faktisk klarer å nå disse målsettingene, men vi nevner dem likevel som bakgrunnsinformasjon for evalueringen av arbeidet mot ”kjønnslemlestelse”.

Naturlige hjelpere

Sentralt i PMVs arbeid generelt står samarbeid med ”*naturlige hjelpere*”, dvs. lekfolk fra ulike kulturer som har vist interesse for og evne til å samarbeide med fagfolk i forhold til å bedre folks helse. De har ikke helsefaglig utdanning, og er i utgangspunktet mer eller mindre i samme situasjon som brukerne ved PMV og de har selv erfaring fra migrasjonsprosessen. Dette gir ifølge PMV en sosial nærhet som er nødvendig for at et budskap skal tas i mot på en

¹¹ Søknad til Barne- og familiedepartementet om økonomisk støtte til forskningsprosjekt i 2006. Datert 31.10.05.

¹² Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 2-5.

positiv måte, og ikke oppfattes som noe som ”tres ned over hodene på minoritetsbefolkningen”, uten hensyn til deres kulturer og tradisjoner. På den annen side er naturlige hjelpere unike; de har ofte allerede en spesiell hjelpe- og meklerrolle i eget miljø. De fungerer som kontaktskapere og veivisere inn i eget miljø, og gjør det mulig for fagfolk å utvikle tillit i disse miljøene. På PMV er det derfor ansatt både (norske) fagfolk og naturlige hjelpere med tilknytning til ulike etniske minoriteter gjennom samarbeidet mellom fagfolkene og de naturlige hjelperne når PMV ut med informasjon til grupper de ellers har liten mulighet til å nå frem til. I tillegg kan de naturlige hjelperne virke som kulturformidlere, gjennom å informere om norsk kultur, norsk hjelpeapparat og norske lover og regler i eget miljø, og ved å informere om innvandreres kultur, tradisjoner, mestrings- og konfliktstrategier i ulike fagmiljøer.¹³

Tid, tålmodighet og tillit

Ifølge PMV har senteret drevet utstrakt tillitsbyggende aktivitet, dvs. lagt til rette for aktiviteter som de hevder at brukerne opplever som meningsfulle. I forhold til den somaliske gruppen har PMV hatt folkedansgrupper, alfabetiseringsgrupper, undervisning av babymassasje på helsestasjonene, kokekurs og i tillegg har Somalisk Kvinneforening blitt opprettet som en underavdeling av PMV. De aktuelle gruppene er også med i diskusjonen om hvorfor det trengs endringer og hva som er gode mål, står det i rapporten fra 2000-2001.¹⁴ Det er ikke helt klar hvor konkret dette menes; har man faktisk arrangert diskusjoner om omskjæring på kokekurs og i dansegruppen? Disse aktivitetene har virket tillitsbyggende og meningsfulle står det, men hva har det med arbeidet mot omskjæring å gjøre? Er det den generelle tilliten til PMV som økes og som så smitter over på arbeidet mot omskjæring?

Prosjekter ved PMV som har vært rettet mot somaliere, inkluderer også bl.a. ”Tillit på tvers av kulturer”¹⁵, Tuberkuloseprosjektet¹⁶, Seksualitet og reproduktiv helse¹⁷, Solsikkeprosjektet¹⁸, Motivasjonsgrupper for somalisk ungdom¹⁹, Zar-tradisjonen²⁰,

¹³ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 1.

¹⁴ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 3.

¹⁵ Treårig prosjekt i perioden 1999-2002 for å bidra til å utvikle mer hensiktsmessige hjelpesøkningsstrategier i det somaliske miljøet.

¹⁶ Prosjektet hadde som målsetning å spre kunnskap om tuberkulose, smitteveier og behandling i det somaliske miljøet i Oslo. Det ble avsluttet i 2002.

¹⁷ Opplysningsarbeid blant tenåringer om seksualitet og prevensjon.

¹⁸ Toårig prosjekt fra 2002, rettet mot somaliske alenemødre med mange barn.

¹⁹ Med den hensikt å motivere somalisk ungdom til å ta videregående utdanning.

²⁰ Prosjekt for å bedre forståelsen for somalisk forståelse når det gjelder psykisk sykdom og helse.

internasjonalt fotballprosjekt²¹, Sommerleire på Hudøy²². I flere av disse prosjektene har PMV samarbeidet med Somalisk Kvinneforening og andre. PMV har også flere prosjekter hvor somaliere har vært en blant flere målgrupper.²³ Når det gjelder ”samarbeid med Somalisk kvinneforening”, som PMV understreker, må det legges til at ledende representanter for denne foreningen faktisk er de ansatte naturlige hjelperne på PMV, derfor betyr ikke samarbeidet mer enn at disse kvinnene er aktive både innenfor PMV og i Somalisk kvinneforening. Denne foreningen representerer dessuten kun én av mange foreninger i det somaliske miljøet, slik at sterk assosiasjon mellom PMV og én forening, kan bety at mange andre somaliere ikke vil ha med PMV å gjøre.

Grupper på PMV

PMV arrangerer ulike typer grupper; arbeidsgrupper, selvhjelpsgrupper, diskusjonsgrupper, trimgrupper osv. Arbeidsgruppene skiller seg fra de andre gruppene ved at de har en klar målsetning. I omskjæringsprosjektet har arbeidsgruppene ifølge PMVs rapporter helt fra starten vært med og utviklet generelle strategier for arbeidet, og etter hvert har de hatt som jobb å utvikle strategier som hver enkelt i gruppa har kunnet føle seg komfortabel med og fortrolig med å videreføre. Det er ikke så klart for oss hva dette innebærer, at deltagerne har vært med å utvikle strategier. Dessuten ser det ikke ut til at det nødvendigvis er slik at deltagerne som har vært med på omskjæringsamtalegruppe én gang også er med på neste gruppe (og kan utvikle strategiene videre). Et annet omstridt tema i forhold til det somaliske miljøet for øvrig er betaling, nemlig at deltagerne i arbeidsgruppene får et honorar på 200 kroner per gruppemøte.²⁴ Årsaken til denne praksisen er tanken om at de tar av hver deltagers tid, og at de forventer at de bidrar, deltagerne gjør således en innsats som må krediteres (derav navnet arbeidsgruppe). Problemet er at andre somaliske organisasjoner mener det har blitt vanskeligere for dem å få somaliere til å møte opp i samtalegrupper fordi de da forventer å få betalt for det, noe mange andre ikke har midler til.

Hvert møte i arbeidsgruppene varer i to eller tre timer og hver gruppe har ca. 12 møter (noen grupper har hatt færre møter). Hver gruppe har ca. 10-12 deltagere. Noen av arbeidsgruppene har hatt tilhørere som har sittet rundt og hørt på diskusjonen til det tolv

²¹ Et ledd i det kriminalitetsforebyggende arbeidet ved PMV. Det arrangeres fotballturneringer mellom somaliere bosatt i Norge, Sverige, Nederland og England.

²² For somaliske barn og ungdommer.

²³ Se også Rapport om prosjekter ved PMV rettet mot somaliere (skrevet i 2004).

²⁴ Personlig kommunikasjon med prosjektleder og daværende leder på PMV, Arild Aambø.

deltagerne. Tilhørerne har ikke fått betalt, men etter gruppemøtet har de vært med i diskusjonen.

Starten på PMVs arbeid mot omskjæring (2000-2001)²⁵

Våren 2000 startet den første gruppen med omskjæring som tema og i løpet av det første året ble det opprettet to kvinnegrupper, en jentegruppe og en ”strategigruppe”. Den første kvinnegruppen skulle i utgangspunktet arbeide med menneskerettigheter, med spesielt fokus på ”retten til egen kropp”. I sammenheng med dette ble omskjæring av kvinner et tema, og det ble, ifølge PMVs rapporter, gradvis diskutert mer spesifikt og åpent. Mot slutten av gruppearbeidet begynte diskusjonene og dreie seg om hva en kunne gjøre for å få slutt på tradisjonen med kvinnelig omskjæring. På grunnlag av dette ble det opprettet en ”strategigruppe” som bestod av deltagere fra Somalisk kvinneforening (tilsvarende de somaliske naturlige hjelperne på PMV), Afrikansk kvinne- og ungdomsforening, OK-prosjektleder og antropolog Elise Johansen og PMV-leder og lege Arild Aambø. Denne gruppa utviklet et ”strateginotat” som ble lagt til grunn for PMVs arbeid mot omskjæring.²⁶

Høsten 2000 opprettet PMV en ny kvinnegruppe og en jentegruppe. Gjennom diskusjoner i gruppene det første året kom det ifølge rapporten frem at det var viktig å få med gutter og menn i arbeidet mot omskjæring, og i 2001 startet PMV en guttegruppe, en ny kvinne- og jentegruppe og en felles jente- og guttegruppe. Noen av de samme deltagerne var med i flere grupper. Formålet i alle disse gruppene var å bevisstgjøre deltagerne, hjelpe dem å forstå og tenke selvstendig i forhold til omskjæring og å motivere dem til å forsøke å påvirke venner og familie.²⁷ Vi kommer tilbake til i hvilken grad disse målsettingene ble nådd.

²⁵ PMV har, i samarbeid med Somalisk kvinneforening, arbeidet mot omskjæring av jenter og kvinner siden januar 2000. Fra desember 2000 ble det startet et eget prosjekt om dette temaet, finansiert av Barne- og familiedepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet. PMV mottok ”Det nytter prisen” for dette arbeidet (fra Prosjekter ved PMV rettet mot somaliere).

²⁶ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 5-6.

²⁷ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 7-10.

Respekt for egen kropp – ”Qimee jirkaaga”. PMVs arbeid mot omskjæring 2002-2004

2002

Ifølge PMVs årsrapport fra 2002²⁸ hadde i alt 22 personer kvalifisert seg som nøkkelpersoner (13 kvinner, 3 menn og 6 ungdommer) (jf. delmål 1). Disse personene hadde vært opptatt med aktivt endringsarbeid gjennom å reise diskusjon omkring omskjæringstradisjonen også utenfor grupper på PMV. Nøkkelpersonene hadde snakket med familie, venner, naboer og alle som vil høre på dem. Noen hadde gått på hjemmebesøk og noen har holdt foredrag og presentert sitt arbeid på kurs på PMV og andre steder. Det kommer ikke helt klart frem hvordan PMV har dokumentert hvor mye hver av disse har gjort, om det kun er etter hva disse personene selv har svart, eller om de har noe mer kontroll med hvor omfattende og hva slags informasjonsarbeid de gjør.

PMV arrangerte dette året fem grupper med somaliske deltagere (jf. delmål 2); Tre kvinnegrupper, en mannegruppe og en ungdomsgruppe med både jenter og gutter (54 møter i alt). I tillegg hadde de en internasjonal gruppe (7 møter) med deltagere fra andre norskafricanske miljøer (en mann og kvinner fra Ghana, Sudan, Nigeria, Eritrea, Tanzania og Zimbabwe, andre land i Afrika som praktiserer omskjæring). Ifølge årsrapporten fra 2002 snakkes det nå åpent om omskjæring i det somaliske miljøet, men i mange andre miljøer er det fortsatt er tabuemne. Hvis det stemmer at det nå snakkes åpent om omskjæring i det somaliske miljøet, tviler vi på at det kan tilskrives PMVs innsats alene. Omskjøring er blitt et tema som tas opp i mange ulike frivillige organisasjoner, på helsestasjoner, på skoler og i media, derfor vil slike utsagn om hva PMV har oppnådd vanskelig kunne måles som resultat av PMVs innsats. Det vil vel heller være snakk om samvirkende effekter. Men om hver av nøkkelpersonene på PMV tar det opp i sin omkrets, er det uansett et positivt resultat.

I enkelte grupper, som i en av kvinnegruppene, brukte PMV kultur som virkemiddel bl.a. ved at de lagde sanger. Alle deltagerne deltok i dikteprosessen og de laget en tekst rundt slagord som uttrykte kvinnenens mening om omskjæringstradisjonen (jf. delmål 3). Kurset ”Utilizing Culture to Change Traditions” ble holdt på PMV (jf. delmål 3 og 5). PMV

²⁸ Årsrapport fra 2002: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002, s. 4-6.

presenterte sitt arbeid mot omskjæring på flere kurs og seminarer, samt deltok på kurs arrangert av andre²⁹ (jf. delmål 5):

PMV *presenterte* arbeid mot omskjæringstradisjonen på følgende kurs og seminarer:

- Kurs på PMV: *Utilizing culture changing traditions*
- Kurs på PMV: *Nye metoder i helseinformasjonsarbeidet*
- Seminar på Folkets hus: *Empowerment gjennom naturlige hjelpere*
- Seminar på PMV med Norskskolen i Larvik
- Seminar arrangert av Lillehammer Kommune, Flykningtjenesten
- UDI's seminar i Tromsø: *Foredrag om omskjæringsarbeidet på PMV*
- NSHs Konferanse: *Den flerkulturelle helsetjenesten*

PMV *deltok* på kurs arrangert av andre:

- Konferanse i Bergen, Bergen kommune: *Nye muligheter*
- Konferanse i Belgia i regi av European Congress: *Stop FGM Campaign Conference*
- En gruppeleder var på 3 dagers kurs arrangert av OK-prosjektet.
- Prosjektleder presenterte problemstillinger fra prosjektet ved konferansen "Forced Migration and Global Processes" (IASFM) i Chiang Mai.

En spørsmål man kan stille i forbindelse med PMVs egen opplisting av kurs og seminarer, er i hvor stor grad alle disse kursene og seminarene har omhandlet temaet omskjæring, og om PMV har informert om omskjæringsprosjektet eller mer generelt om PMVs arbeid.

To ansatte på PMV hadde et opplysningsprogram og diskusjonsprogram om omskjæring på Warsan radio, et somalisk radioprogram, i juni 2002. Noen ringte inn under programmet og flere ringte etter programmet (jf. delmål 4).

2003

Ifølge PMVs årsrapport fra 2003³⁰ fikk prosjektet mot omskjæring 180.000 kr. mindre enn det var søkt om, hvilket medførte at de måtte trappe ned på en del gruppeaktiviteter. Folk ble oppmuntret til å jobbe frivillig ved å være med i grupper uten å få betalt. Det ble arrangert tre kvinnegrupper, samt en jentegruppe på våren (48 møter til sammen). Høsten 2003 startet gruppelederne med såkalte "home parties", i tillegg til møtene på PMV (til sammen 36 slike møter) (jf. delmål 2). "Home parties" beskrives som oppsøkende arbeid der deltagerne enten måtte møtes hjemme hos gruppelederen eller en annen, eller gruppelederen kom hjem til deltagerne.

²⁹ se Årsrapport fra 2002: Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002, s. 6.

³⁰ Årsrapport fra 2003: Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2003, s. 5.

Ifølge årsrapporten har ”en rekke personer tatt steget ut i aktivt endringsarbeid.”³¹ Men det er ikke spesifisert hvor mange som har blitt nøkkelpersoner (jf. delmål 1).

Kurset ”Utilizing Culture to Change Traditions” ble ikke gjentatt pga. mindre støtte (jf. delmål 3). PMV kunne ikke fortsette samarbeidet med Warsan radio siden den ble nedlagt i 2003 (jf. delmål 4). PMV har deltatt på seminarer, konferanser og presentert omskjæringsprosjektet (jf. delmål 5):³²

PMV *deltok* i følgende seminarer og konferanser:

- Seminar på OK Prosjekt, 32. mars, nettverk mot FGM
- Informatørkurs, 21.-22. mai, OK Prosjekt
- Ressursmøte på Håndverkeren, 20. juni, OK Prosjekt
- Lansering av regjeringens handlingsplan for internasjonale arbeid mot omskjæring, 26. juni, UD
- Forsknings seminar om ”Forebyggende arbeid av kvinnelig omskjæring i Norden, likheter og ulikheter, 5-7.september i Malmö, Sverige, FOKO
- Forskningsmøte med Aud Talle 06.november, NAKMI

PMV *presenterte* omskjæringsprosjektet på følgende steder:

- Under besøk fra sykepleier studenter fra Høgskolen i Oslo Rainbow Network, 2. april, PMV
- Besøk fra African Youth Re-Interaction Group, African Youth In Norway, 31. mai, PMV
- Internasjonal Informasjonsdag, 6.juni, IKM, OSLO
- ”En kveld med folk fra andre afrikanske land som praktiserer omskjæring”, 6.juni, OK Prosjekt/PMV
- Møte med en delegasjon fra Redd Barna, Etiopia, 27. august, PMV
- En workshop under Metropolis konferansen i Wien, 13.-19. september, Wien, Østerrike
- Innlegg ”møte med seg selv og andre” på omskjæringsseminar, 25. september, Manglerud Bydel, Oslo
- Møte med Østensjø Bydel, 4. desember, PMV
- Besøk fra København kommune 8. desember, PMV

2004

I 2004 mottok prosjektet enda mindre støtte enn i 2003, og derfor måtte PMV avslutte alle gruppeaktivitetene innen slutten av mai. En del frivillig arbeid fortsatte frem til slutten av året.

³¹ Årsrapport fra 2003: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2003, s. 6.

³² Årsrapport fra 2003: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2003, s. 9-10.

Tidligere hadde PMV hatt midler til å lønne gruppedeltagere for å være med å utvikle strategier i forhold til arbeidet, men budsjettet for 2004 ga ingen mulighet til å gjøre dette. Gruppedeltagere fortsatte med ”home parties”, og det ble etablert en frivillig gruppe med kvinner og menn fra Somalia som møttes hver fredag på senteret for å diskutere forskjellige temaer, bl.a. omskjæring av kvinner.³³

Vi vet ikke i hvilken grad disse fredagstreffene og home parties’ene kun var tilstelninger med mat og sosialt samvær, eller om det faktisk var slik at diskusjon om omskjæring fikk noen sentral rolle på disse. Ifølge noen av de utenforstående vi har intervjuet, er et av ankepunktene mot PMV at lederen for senteret var for naiv på hva som egentlig blir gjort ved slike tilstelninger; at det sponses mat og fest for somaliere, noe som øker de naturlige hjelpernes status i det somaliske miljøet, men at det foregår lite konkret bevisstgjøringsvirksomhet el.l. i disse sammenhengene.

PMV *deltok* i følgende seminarer og konferanser:

- Informatørkurs, 3-4. feb, OK-prosjektet
- RCOG seminar om omskjæring, 11. feb., London
- Studie tur til London 11-13. feb.
- FGM Nettverkmøte på FOKUS, 22. april
- Forskningsmøte om omskjæring, 23. april, NAKMI
- Konferanse om Omskjæring og prevensjon 25. juli-8. aug, Somaliland
- Human Rights seminar 1. okt, PMV/NAKMI

PMV *presenterte* omskjæringsprosjektet på følgende steder:

- Østensjø bydel av Kompetanse- og miljøsenderet (KMS), veiledning i å drive grupper i omskjæringsarbeidet, 11. mars
- Besøk fra ungdommer fra forskjellige land (Norge, Nederland, England, Sverige) en medarbeider holdt foredrag om PMVs arbeid mot omskjæring., 8. mai
- Besøk fra Sønik, en frivillig organisasjon av somaliere bosatt i Nederland som jobber med ungdom mot omskjæring, kriminalitet, prevensjon, hiv/aids.
- Under studiereisen til London snakket en medarbeider til over 100 somaliere i London, Luton om PMV’s arbeid mot omskjæring. Dette var arrangert av Alhijra, en frivillig organisasjon av somaliere som er opptatt av helseinformasjon blant somaliere bosatt i utlandet, og fredsarbeidet i Somalia, 11-13. feb.
- Besøk fra sykepleier og jordmødre fra Ås, 24. mai
- Reise til Somaliland på konferanse 25. juli-08 aug.

I noen grad har PMVs naturlige hjelpere fått tilgang til impulser fra andre omskjæringsprosjekter, som da to av PMVs medarbeidere reiste på omskjæringskonferanse i

³³ Årsrapport fra 2004: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2004, s. 2.

London i februar 2004 og besøkte RAINBO (Dr. Nahid Toubia). På turen besøkte de 4-5 sentre som jobber mot omskjæring i Storbritannia.

Prosjektet "Respekt for egen kropp" ble avsluttet 31. desember 2004. Ifølge prosjektleder hadde de håpet å få til en stor landsomfattende konferanse og en fest på Youngstorget i Oslo, der man kunne ha storskjerm med bildeoverføringer fra Tromsø, Trondheim og Bergen. Planen var at dette skulle bli et felles ritual som avsluttet prosjektet og feiret at omskjæringstradisjonen er et tilbakelagt stadium. Slik ble det ikke, men PMV arrangerte et avslutnings "festmøte" 23. november 2004 på Det Åpne Teater i Oslo for å presentere noen resultater og erfaringer med samarbeidspartnere, de som har støttet prosjektet økonomisk, og ikke minst somaliere fra Oslo og Akershus. Ifølge årsrapporten var dette et stort kulturelt arrangement hvor dikt, teater, fortellinger, musikk, sang og dans ble brukt for å presentere så vel som å dele erfaringer fra noen av de prosjektene PMV jobbet med.³⁴

Samarbeid med andre

Styringsgruppa for omskjæringsprosjektet har vært Somalisk kvinneforening, hvilket så vidt vi forstår vil si de somaliske naturlige hjelperne som er ansatt på PMV. Ifølge sluttrapporten fra prosjektet³⁵ har PMV også samarbeidet med somaliske miljøer i Skien, Larvik, Drammen, Bærum og en rekke bydeler i Oslo. Somalisk kvinneforening har ifølge rapporten samarbeidet med somaliske organisasjoner i Nederland og England, og det har vært samarbeid med Woman Wake Up (WOWAP) og Masaai Woman Development Organization i Tanzania, og Coalition og Grassroot Women Organization (COGWO) i Somalia. 7 personer fra PMV var sommeren 2002 på besøk i Tanzania, og lederen i WOWAP var på gjensitt på PMV i november 2002. Hvor forpliktende disse samarbeidsrelasjonene har vært, går ikke frem av rapporten. Har det vært brevskrivning, omfattende kontakt og utveksling av impulser eller bare et enkeltstående møte?

Ifølge sluttrapporten har PMV hatt samarbeid med OK-prosjektet³⁶ i forbindelse med enkelte tiltak (filmen "Nå snakker vi sammen" og rekruttering fra det vest-afrikanske miljøet). Filmprosjektet "Nå snakker vi sammen" var i samarbeid med Likestillingscenteret og Heller film i København, og med støtte fra Helse- og rehabilitering og OK-prosjektet. Filmen bygger

³⁴ Årsrapport fra 2004: Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2004, s. 2-3.

³⁵ Sluttrapport fra prosjektet: "Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga", PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 13.

³⁶ OK prosjektet; Omsorg & kunnskap mot kvinnelig omskjæring. Det nasjonale prosjektet for oppfølging av Regjeringens Handlingsplan mot kjønnslemlestelse.

på den danske filmen "Lad oss tale sammen". Somaliske menn og kvinner sto frem og snakket åpent om hvordan omskjæringstradisjonen kan skade folk fysisk, emosjonelt og sosialt, og hva som skal til for at tradisjonen etter hvert skal opphøre helt. Den ble lansert på en større tilstelning på Cinemateket høsten 2002, og er distribuert til bibliotek, organisasjoner og somaliske grupper i Norge og også i Somalia og Djibouti.

Ifølge ansatte på OK-prosjektet hadde de håpet på et bedre samarbeid, men de opplevde en manglende vilje fra PMVs side. OK-prosjektet støttet filmen "Vi snakker sammen" økonomisk, samt deltok sammen med PMV i faglige diskusjoner om innholdet i filmen, men bortsett fra dette var det ikke noe særlig samarbeid. OK-prosjektet inviterte ansatte på PMV på informatørkurs, men de deltok sjelden på disse kursene. Ifølge ansatte på OK-prosjektet var ikke PMV interessert i noe nært samarbeid og de mente at OK-prosjektet jobbet med feil metoder. Ansatte på OK-prosjektet opplevde at PMV så på OK-prosjektet som en trussel og konkurranse i forhold til deres prosjekt. OK-ansatte opplevde det også slik at prosjektlederen på PMV mente at det naturlige hjelperne hadde den kunnskapen de trengte, og ikke hadde behov for å delta på informatørkurs. Noe av dette bekreftes av ansatte på PMV, mens andre påstander tilbakevises. En av de ansatte sier blant annet at: *"Vi hadde ikke godt samarbeid med OK-prosjektet."* Hun mener OK-prosjektet jobbet på en mer direkte måte enn PMV, og at det dårlige samarbeidet delvis skyldes at de hadde ulike metoder og at de henvendte seg til ulike målgrupper: *"Metoden til OK-prosjektet er for de som selv har kompetanse. Men de som er nede, de kan ikke det."* Selv om samarbeidet en periode fungerte dårlig mellom de to prosjektene, bedret det seg det siste året av OK-prosjektet, spesielt fordi én av de ansatte på PMV samtidig var ansatt i en 20 % stilling i OK-prosjektet. Dette innebar bl.a. deltagelse på informatørkurs og samarbeid om sketsjer i ulike bydeler.

I forbindelse med at prosjektleder i 2003-2004 jobbet 50 % ved NAKMI³⁷, deltok PMV på et forskningsmøte på NAKMI i 2003 og de samarbeidet i 2004 om et forskningsmøte og et seminar om menneskerettigheter og omskjæring.³⁸

Barrierer og skuffelser i arbeidet

Ifølge PMVs sluttrapport³⁹ fikk prosjektet mot omskjæring mindre penger fra bevilgende myndigheter enn antatt i de to siste årene. I 2003 ble beløpet redusert med 100.000, og i 2004

³⁷ NAKMI; Nasjonal kompetansesenhets for minoritetshelse.

³⁸ Årsrapport fra 2003: Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2003, s. 9 og Årsrapport fra 2004: Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2004, s. 3-4.

ble det redusert ytterligere. Dette resulterte i reduksjon av prosjektets bemanning, samt at arbeidsformen med arbeidsgrupper på PMV ble erstattet med ”home parties”.

PMVs sluttrapport hevder også at medias stigmatisering av somaliere har vært en barriere i arbeidet. I tillegg har politikeres forslag om konkrete tiltak og lovforslag mot omskjæring, bl.a. tillegget i omskjæringsloven⁴⁰, blitt opplevd som krenkende av somaliske deltagere på PMV. Prosjektlederen mente også at det var en uheldig lovendring fordi det kunne føre til at folk ville bli mistenksomme til PMV og ikke lenger ville snakke med dem. De var bekymret for at omskjæring ville gå under jorda. Ifølge prosjektlederen fikk PMV tidligere mange henvendelser fra folk som skulle reise tilbake til Somalia, og de ønsket å diskutere strategier for å håndtere slektingers meninger om å omskjære døtrene. Etter det nye lovforslaget ble de naturlige hjelperne på PMV oppfattet som helsearbeidere, og det kom det ingen slike henvendelser.

Ifølge rapporten viste det seg å være vanskelig å skape en stabil styringsgruppe/referansegruppe for omskjæringsprosjektet. Planen var å få med flere somaliske organisasjoner, men i praksis har styret i Somalisk kvinneforening fungert som referansegruppe for prosjektet. Her stiller vi oss kritiske til at de som både er ansatt på PMV og er ledende i Somalisk kvinneforening kan utgjøre noen referansegruppe. En referansegruppe bør være mer uavhengig av organisasjonen, og mer sammensatt fra ulike miljøer/etater el. l. for å kunne fungere som et korrektiv.

Før omskjæringsprosjektets start hadde PMV et samarbeid med Arbeidskomiteen for Norsk Somalisk Råd og styret for moskeen Tawfiq Islamsk Senter, men dette ble ikke videreført av ulike årsaker. Ifølge PMV-rapporten fra 2002⁴¹ var ikke PMV i stand til å finne fram til representanter fra disse miljøene. Grunnen var at organisasjonene hadde fått nye styrever, og at det tar tid å etablere samarbeidet på nytt. I PMVs sluttrapport⁴² står det at det heller ikke ble lagt ned mye arbeid for å gjenskape kontakten med det nye styret i moskeen. Ifølge sluttrapporten var årsaken til dette at kvinnene på PMV innså at

³⁹ Sluttrapport fra prosjektet: ”Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga”, PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 12-13.

⁴⁰ § 2. Med bøter eller fengsel inntil ett år straffes yrkesutøvere og ansatte i barnehager, barnevernet, helse- og sosialtjenesten, skoler, skolefritidsordninger og trossamfunn, som forsettlig unnlater, ved anmeldelse eller på annen måte, å søke avverget en kjønnslemlestelse, jf. § 1. Tilsvarende gjelder for forstandere og religiøse ledere i trossamfunn. Avvergelsesplikten gjelder uten hensyn til taushetsplikt. Unnlatsen er ikke straffbar hvis kjønnslemlestelsen ikke kommer til fullbyrdelse eller til straffbart forsøk. Tilføyd ved lov 28 mai 2004 nr. 33 (i kraft 1 sep 2004 iflg. res. 28 mai 2004 nr. 794). Se <http://www.lovdatab.no/all/nl-19951215-074.html>

⁴¹ Årsrapport fra 2002: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002, s. 7.

⁴² Sluttrapport fra prosjektet: ”Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga”, PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 13.

omskjæringstradisjonen ikke hadde sitt utspring i religionen, og at moskeen derfor ikke hadde noen vesentlig rolle i arbeidet mot omskjæring.

I forhold til religionenes rolle, opplevde Cecilie det motsatte av det som blir hevdet i sluttrapporten, nemlig at religionen var svært sentral for flere av deltagerne i den ”nye” jentegruppa når det gjaldt holdninger til omskjæring. Gruppelederne på PMV hadde ikke nok autoritet når det gjaldt religiøse spørsmål omkring dette, og et samarbeid med moskeen kunne i den forbindelse vært fruktbart.

Oppsummering av kapitlet

- PMV er, ifølge egne retningslinjer, et sted å *være* for isolerte innvandrerkvinner, et sted å *mestre* noe gjennom deltagelse i arbeidsgrupper og et sted å *lære* om helse, eget språk og kultur. PMVs arbeid baserer seg, ifølge egne rapporter, på et menneskerettighetsperspektiv.
- Sentralt i PMVs arbeid generelt står samarbeid med naturlige hjelpere, og arbeidet krever tid, tålmodighet og tillit.
- Arbeidsgruppene på PMV skiller seg fra de andre gruppene ved at de har en klar målsetning, og deltagerne får betalt for å delta og utvikle strategier i videre arbeid.
- PMV startet de første gruppene mot omskjæring i 2000, og omskjæringsprosjektet ”Respekt for egen kropp” varte i tre år fra 2002-2004. Målsettingene for prosjektet var *holdningsendring* og deretter at deltagerne skal *formidle budskapet videre* til andre.
- Det første året av omskjæringsprosjektet (2002) kvalifiserte 22 personer seg som nøkkelpersoner (jf. delmål 1). Årsrapportene for 2003 og 2004 spesifiserer ikke antallet personer som har kvalifisert seg som nøkkelpersoner, men hevder at ”en rekke personer har tatt steget ut i aktivt endringsarbeid”.
- I 2002 oppnådde PMV delmål 2, dvs. å gjennomføre 60 møter i ulike grupper. I 2003 ble det arrangert 48 møter i ulike grupper på PMV, samt 36 møter utenfor PMV (såkalte ”*home parties*” basert på frivillig oppsøkende virksomhet). PMV måtte trappe ned på gruppeaktiviteter grunnet mindre midler til omskjæringsprosjektet. I 2004 måtte PMV avslutte alle gruppeaktivitetene innen slutten av mai, men det frivillige arbeidet med ”*home parties*” fortsatte og det ble etablert fredagstreff for somaliske kvinner og menn på PMV.
- I 2002 brukte enkelte av gruppene kultur som virkemiddel, ved at bl.a. én av kvinnegruppene lagde sanger (jf. delmål 3). Kurset ”Utilizing Culture to Change

Traditions” ble holdt på PMV i 2002, men ikke gjentatt i 2003 og 2004 pga. mindre støtte.

- I juni 2002 hadde to ansatte på PMV et opplysningsprogram på Warsan radio (jf. delmål 4). Samarbeidet med Warsan radio kunne ikke fortsette i 2003 og 2004 fordi den ble nedlagt i 2003.
- PMV har deltatt på seminarer og konferanser og presentert omskjæringsprosjektet, samt deltatt på kurs arrangert av andre (jf. delmål 5).

Ankepunkter

- Somalisk kvinneforening har vært styringsgruppe for PMVs omskjæringsprosjekt og samarbeidspartner i prosjektet. Samarbeidet betyr imidlertid ikke mer enn at disse kvinnene er aktive både innenfor PMV og Somalisk kvinneforening, siden ledende representanter i foreningen er ansatt som naturlige hjelpere på PMV.
- Sterk assosiasjon mellom representanter for kun én (Somalisk kvinneforening) av mange foreninger i det somaliske miljøet kan føre til at mange somaliere ikke vil ha noe med PMV å gjøre.
- Det er uklart hva det innebærer at deltagerne i arbeidsgruppene har vært med å utvikle strategier. Dessuten ser det ikke ut til at det nødvendigvis er de samme deltagerne som er med på omskjæringssamtalegruppe én gang som er med på neste gruppe (og kan utvikle strategiene videre).
- Honorar på 200 kr. per gruppemøte er omstridt i forhold til det somaliske miljøet, og har gjort det vanskeligere for andre organisasjoner å rekruttere somaliere til samtalegrupper fordi mange forventer å få betalt, noe mange andre ikke har midler til.
- Det er uklart hvor mange som har kvalifisert seg til å bli nøkkelpersoner, og hva som faktisk menes med at ”en rekke personer har tatt steget ut i aktivt endringsarbeid.” Dette kommer vi tilbake til senere i rapporten i kapitlet om formidling.
- Det er usikkert i hvilken grad fredagstreffene på PMV og ”home parties” har ført til holdningsendring. Noen utenforstående mener at det forgår lite konkret bevissthetsgjøring mot omskjæring i disse sammenhengene.
- De fem delmålene i omskjæringsprosjektet ble oppnådd i 2002, men i 2003 og 2004 var det færre aktiviteter som følge av reduserte midler.
- PMV klarte ikke å få til et ”community”-opplegg mot omskjæring. Samarbeidsplanene med flere ulike somaliske organisasjoner i Norge ble ikke gjennomført fordi noen av

organisasjonene hadde fått nye styrer, og PMV klarte ikke å fram til representanter fra disse miljøene.

- Det går ikke frem av PMVs rapporter hvor omfattende samarbeidsrelasjonene har vært. Det er uklart om det har vært brevskrivning, omfattende kontakt og utveksling av impulser eller bare et eller et par enkeltstående møter.
- PMV klarte ikke å få til samarbeid med moskeen. Ifølge rapporten var årsaken til dette at kvinnene på PMV innså at omskjæringstradisjonen ikke hadde sitt utspring i religionen, og at moskeen derfor ikke hadde noen vesentlig rolle i arbeidet mot omskjæring. Religion var imidlertid svært sentral for flere av deltagerne i den ”nye” jentegruppa. Gruppelederne på PMV hadde ikke nok autoritet når det gjaldt religiøse spørsmål omkring dette, og et samarbeid med moskeen kunne i den forbindelse vært fruktbart.

Forslag til forbedringer

- En referansegruppe bør være mer uavhengig av én organisasjon (Somalisk kvinneforening), og mer sammensatt fra ulike miljøer/etater el. l. for å kunne fungere som et korrektiv.
- Et samarbeid med moskeen kan være hensiktsmessig for å klargjøre islams forhold til kvinnelig omskjæring. Religiøse ledere vil ha mer autoritet når det gjaldt religiøse spørsmål omkring dette enn gruppelederne på PMV.

2. Introduksjon til temaet omskjæring

Definisjoner

I forskningslitteraturen og i utredninger utgitt av WHO og andre større hjelpeorganisasjoner, samt departementer og andre offentlige instanser, brukes ulike begreper om omskjæring av kvinner. I norske stortingsmeldinger og andre dokumenter utgitt av departementene brukes begrepet kjønnslemlestelse (*Female genital mutilation, FGM*), et begrep som på en sterk måte signaliserer at dette er et alvorlig overgrep mot kvinnekroppen. Problemet med begrepet er at det kan virke stigmatiserende og fremmedgjørende overfor de kvinnene som faktisk er omskåret, som Elise Johansen (2006) påpeker i sin doktoravhandling. Vi velger derfor, som henne i stedet å bruke begrepet omskjæring, som ikke er like politisk.

Ifølge WHO's definisjon⁴³ omfatter kvinnelig omskjæring ('*female circumcision*') alle prosedyrer som involverer delvis eller total fjerning av eksterne kvinnelige kjønnsorganer eller som påfører kjønnsorganer annen skade, enten det er av kulturelle, religiøse eller andre ikke-terapeutiske grunner. Ulike former for kvinnelig omskjæring blir praktisert i dag. Disse inkluderer, ifølge WHO:

- Type I: Fjerning av forhuden på klitoris, med eller uten fjerning av deler eller hele klitoris (kalles "*Sunna*").
- Type II: Fjerning av klitoris med delvis eller total fjerning av indre kjønnslepper (kalles "*excision*" på engelsk og er den vanligste typen i Afrika, utgjør ca. 80 % av alle omskjæringer).
- Type III: Fjerning av deler eller både indre og ytre kjønnslepper og gjensying av vaginalåpningen (kalles infibulasjon eller "faraoisk omskjæring", og er den mest ekstreme typen, ca. 15 % av alle som kjønnslemlestes. Dette er den vanlige formen i Somalia).
- Type IV: Andre former, inklusive prikking, stikking og snitting av klitoris og/eller kjønnsleppene, strekking av klitoris og/eller kjønnsleppene, kauterisering ved brenning av klitoris og omkringliggende vev, skraping og kutting, samt innføring av etsende stoffer eller urter i vagina for å forårsake blødning eller med den hensikt å minske vagina.

⁴³ www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en/

I Somalia ⁴⁴

På somalisk brukes ordet *Gudniin* om omskjæring (alle former for omskjæring av kvinner). *Gudniinka fircooniga* brukes om faraoisk omskjæring, hvilket betyr infibulasjon (type III). *Gudniinka Fadumo* betyr Fadumas omskjæring (Profeten Muhammeds datter påståtte omskjæring som refererer til infibulasjon eller faraoisk omskjæring. Men det er ikke noe bevis for at profetens døtre var omskåret, noe som indikerer feilaktig legitimering av kjønnslemlestelse for somaliere). Et annet ord er *Halalayn*, som betyr renselse, som også brukes om alle former for omskjæring. Dette ordet impliserer at de som ikke er omskåret blir betraktet som urene (fysisk og spirituelt) og trenger å renses. Begrepet *Sunna* innbefatter ulike variasjoner av operasjoner; alt fra prikking i klitorishodet til delvis og fullstendig fjerning av klitoris.

Det er anslått at 98 % av somaliske jenter og kvinner har gjennomgått en form for omskjæring. Omtrent 90 % har blitt utsatt for den mest dramatiske formen (type III, infibulasjon, faraoisk omskjæring). Studier i Nordøst (Puntland) og Nordvest (Somaliland) viser at dette gjelder både i urbane og rurale områder. Det var liten eller ingen forskjell mellom sosioøkonomiske grupper, i urbane, rurale eller nomadiske bosettinger, eller når det gjaldt utdanningsnivå.

I Somalia ble omskjæring tradisjonelt utført i pubertetsalder som en innvielse til å bli voksen kvinne (*rite of passage*). Slik er det imidlertid ikke lenger i Somalia, i motsetning til andre steder i Afrika. Nå blir jenter omskåret i alderen mellom fem og åtte, ofte i sine egne hjem. I de fleste områder i Somalia er det tradisjonelle ”omskjærere”, kalt ”*guddaay*”, som utfører de fleste operasjonene. Antallet helsepersonell som utfører omskjæring er også økende. Denne medikaliseringen startet ved begynnelsen av Somalias uavhengighet da en libanesisk lege begynte å omskjære jenter på et sykehus i Mogadishu. Han brukte sterilt utstyr, og hevdet å minimere skader og risiko forbundet med omskjæring. Han utførte delvis eller total klitoridektomi uten infibulasjon for de som ønsket *sunna*-omskjæring. Dette spredte seg blant eliten i Mogadishu. WHO, UNFPA og UNICEF fordømmer helsepersonell som utfører omskjæring.

Bakgrunn/årsaker til omskjæring

Opprinnelsen til omskjæringstradisjonen er uklar, men det er mange ulike grunner/årsaker som legges til grunn. Disse årsakene varierer fra spirituelle (åndelige) til religiøse,

⁴⁴ Hele dette og de to neste delkapitlene er basert på ”Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia”. Rapport fra World Bank/UNFPA. Nov. 2004.

sosiologiske til hygieniske, estetiske til seksuelle. Klitoris og de kvinnelige genitalier har blitt betraktet som stygge, urene og i stand til å vokse, og gjøre kvinnen åndelig uren. De kan også hindre kvinnen fra å modne og fra å kunne identifisere seg med andre på samme alder og andre somaliske kvinner. Ifølge myter kan genitaliene også gjøre fødselshjelpere blinde, produsere unormale spedbarn, forårsake sinnssykdom og føre til at mannen og faren dør. Ettersom folk har fått mer utdanning, har man sluttet å tro på disse mytene, men nye grunner har kommet i stedet. Disse fokuserer på konsekvensene det innebærer for jenta, familien, potensiell ektemann og samfunnet, dersom genitaliene ikke fjernes. En ung kvinnes seksualitet skal kontrolleres for å redde henne fra å bli overseksualisert, fra å miste jomfrudommen, fra å bringe skam over familien eller fra å ikke bli gift. I Somalia kan en kvinne som ikke er omskåret lett bli fraskilt når ektemannen oppdager dette. I noen muslimske land forbindes omskjæring med islam. Argumenter som folk bruker for å fortsette med omskjæring av jenter er religion, tradisjon, bevare jomfrudommen, hygiene, redsel for stigma og press fra andre, samt nytelse for ektemannen (selv om mange også er klar over at mange av disse argumentene ikke holder: Noen bruker derfor også religion som argument mot omskjæring, samt mindre nytelse både for mann og kvinne. Det er også mange helsefaglige argumenter mot. Igjen står da bare redselen for å bli stigmatisert av alle dem som fortsatt følger tradisjonen).

Arbeid mot omskjæring i Somalia

Under Siyaad Barres styre i Somalia tidlig på 1980-tallet ble det satt i gang programmer for å få slutt på omskjæringstradisjonen i Somalia, men disse programmene stoppet opp da hele staten falt sammen i 1991. Siden da har Somalia vært preget av borgerkrig og klanstridigheter. Somaliland, den nordlige delen av Somalia løsrev seg i 1991 og har hatt egen regjering siden 1993 og eget sentralstyre siden 1997. Siden den tid har det vært relativt stabilt der, og det har også blitt satt i gang nye prosjekter (i regi av internasjonale NGOs, somaliske organisasjoner og giverorganisasjoner mot omskjæring). En somalisk organisasjon som har vært aktiv på området er Nagaad, og under et kort feltopphold i Hargeisa i september 2006 intervjuet Katrine Amina, som var ansvarlig for deres prosjekt mot omskjæring. I sør har siden sommeren 2006 islamister gradvis tatt over kontroll over nye områder og skapt en foreløpig ny stabilitet, men fremtiden er svært uviss. Det har vært prosjekter mot omskjæring i sør også, blant annet i regi av sykehuset i Mogadishu.

Norsk sykepleierforbund (NSF) har et prosjekt som heter "Mother and Child Educational Care" (MCEC) i samarbeid med Universitetet i Mogadishu (MU), en somalisk sykepleiergruppe med navnet COSNO og Arafat sykehus.⁴⁵ MU administrerer prosjektet og har ansvar for sikkerheten. Prosjektets mål er å fremme mor/barn helse og motvirke omskjæring av jenter og kvinner. De ønsker å nå ut til alle i befolkningen og gi folk kunnskaper om omskjæring. Sykepleiere fra universitetet jobber frivillig med helseforebyggende arbeid, samt informerer på skoler og på universitetet. Arafat sykehus behandler kvinner som allerede er omskåret, og på fødeavdelingen har de dialog med kvinner og mennene deres om omskjæring. Ifølge prosjektkoordinator Safia Y. Abdi⁴⁶ som var på prosjektbesøk i oktober 2006, er Universitetet i Mogadishu en nøytral arena for somaliere og utlendinger, og har et godt samarbeid med islamistiske bevegelser. NFS representant Michael Vitols møtte en høytstående representant for det islamske rådet i Mogadishu i oktober, og han godkjente NSF's samarbeidsprosjekt mot omskjæring.

På tross av stor oppslutning om å fortsette omskjæringstradisjonen, spesielt *sunna*-formen, viser WB/UNFPA-rapporten at det er en endring på gang i Somalia. Rapporten hevder at kampanjer for å endre atferd, spesielt blant utdannede grupper og ungdom, vil føre til endring og et gjennombrudd i kampen mot omskjæring. I denne kampen er det viktig å respektere somalisk kultur.⁴⁷

Omskjæring av kvinner i andre deler av verden

2 millioner jenter og kvinner blir utsatt for kjønnslemlestelse hvert år, og mellom 100 og 140 millioner kvinner har gjennomgått kjønnslemlestelse på verdensbasis. De fleste bor i 28 land i Afrika, men skikken praktiseres også blant noen i Midt-Østen og Asia. Andre lever som immigranter i vestlige land. Type II ("excision") utgjør 80 % av alle omskjæringer av kvinner i Afrika. I Sudan, i tillegg til Somalia, blir 80-90 % utsatt for type III (infibulasjon). Dette gjelder også noen etniske grupper i Etiopia og Eritrea, samt etniske somaliere i Kenya og Etiopia. Forekomsten av omskjæring av kvinner i Afrika varierer; alt fra 5 % i Zaire til 70 %

⁴⁵ Prosjektet er finansiert av FOKUS (Forum for kvinner og utviklingsspørsmål) gjennom TV-aksjonen "Drømmefangeren". Prosjektet er treårig og startet i januar 2006. Se <http://www.sykepleierforbundet.no/article.php?articleID=12688>. og http://www.mogadishuuniversity.com/news_mceproject.htm

⁴⁶ Personlig kommunikasjon med Safia Y. Abdi.

⁴⁷ "Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia". Rapport fra World Bank/UNFPA. Nov. 2004, s. 25.

Mali, og 75 % i Burkina Faso til 98 % i Somalia. Det er også stor variasjon når det gjelder alder; alt fra spedbarn i Eritrea, Etiopia og Mali, til syv måneders gravide kvinner i Nigeria.⁴⁸

Skadelige helsekonsekvenser

Omskjæring fører til komplikasjoner ved fødsel for både mor og barn, og fører i noen tilfeller til død. Konsekvenser på lang sikt er bl.a. cyster, arrformasjoner, skade på urinrøret som resulterer i ufrivillig vannlating, smerte ved samleie, seksuell dysfunksjon og vanskelige menstruasjonsperioder. Dersom operasjonen er foretatt under uhygieniske forhold og/eller det har vært brukt samme instrumenter på flere jenter, kan de få dødelige infeksjoner som stivkrampe og HIV/AIDS. Somaliske kvinner sies å oppleve ”tre kvinnelige lidelser” (*”three feminine pains”*); omskjæring, bryllup og fødsel. Disse lidelsene må de holde ut som en del av det å være kvinne.⁴⁹

Ved infibulasjon opplever mange kvinner fryktelige smerter pga. manglende bedøvelse. Det kan også oppstå livstruende komplikasjoner som følge av massiv blødning, samt urinveisinfeksjon, sårinfeksjon, skader på urinrør, blære, skjede, endetarm og Bartholinis kjertel. Brudd på kravebein, overarm eller lårbein kan også inntreffe fordi jenta må holdes med makt mens inngrepet pågår (Vangen, Hoffmann, Flo, Lorentzen og Sand 2006:475- 476). En stor andel av kvinnene utvikler senkomplikasjoner, slik som manglende orgasme, langvarig smertefull vannlating, seksuelle problemer eller vanskelig samleie, gjentatte urinveisinfeksjoner, menstruasjonssmerter, ansamling av gammelt menstruasjonsblod i skjeden, bindevevssvulster i arret, kronisk bekkeninfeksjon, cyster pga. ødelagte kjertelutganger, barnløshet pga. infeksjon eller samleieproblemer. Fødselskomplikasjoner er også signifikant hyppigere hos omskårne enn hos ikke-omskårne. Leger Uten Grenser rapporterer om alarmerende høye tall for mødredødelighet ved et sykehus nordøst i Somalia og studier av kvinner fra Afrikas Horn som har reist til andre deler av verden (inkludert Skandinavia) viser økt risiko for fødselskomplikasjoner sammenlignet med bakgrunnspopulasjonen. Etniske somaliere har økt risiko for keisersnitt, post partum-blødning, lav apgarscore hos barnet og perinatale dødsfall. Omskjæring kan også føre til psykologiske senfølger. Smertene og opplevelsene fra inngrepet kan reaktiveres senere i livet, for eksempel ved seksuell aktivitet, fødsel og gynekologisk undersøkelse (Vangen m.fl. 2006:476).

⁴⁸ ”Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia”. Rapport fra World Bank/UNFPA. Nov. 2004.

⁴⁹ ”Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia”. Rapport fra World Bank/UNFPA. Nov. 2004.

Handlingsplan og lov om forbud mot kjønnslemlestelse i Norge

I Norge ble det vedtatt en egen lov om forbud mot kjønnslemlestelse i 1995, og loven trådte i kraft 1. januar 1996. I 2004 ble det tilføyd en ny paragraf i loven som innebærer at en del yrkesgrupper har plikt til å avverge kjønnslemlestelse.⁵⁰

I desember 2000 ble det lagt fram en handlingsplan mot kjønnslemlestelse, og den ble senere konkretisert i 33 tiltak.⁵¹ Formålet med handlingsplanen var å forebygge omskjæring av jenter i Norge, hjelpe de som allerede er omskåret, etablere samarbeid med organisasjoner og enkeltpersoner, samt bidra til at omskjæring av jenter opphører internasjonalt. Tiltakene ble bl.a. organisert gjennom OK – prosjektet⁵² (se Johansen 2002).

Ifølge prosjektleder og daværende leder på PMV⁵³ bidro de til handlingsplanen gjennom å sende materiale om hva PMV hadde blitt enige om at var fornuftige strategier i arbeidet mot omskjæring til Barne- og familiedepartementet. Han forteller at de ble positivt overrasket over å finne igjen mye av dette i handlingsplanen, bl.a. at de berørte gruppene skulle involveres i arbeidet mot omskjæring selv og at de skulle ha styring over denne prosessen.

⁵⁰ § 1. Den som forsettlig utfører et inngrep i en kvinnes kjønnsorgan som skader kjønnsorganet eller påfører det varige forandringer, straffes for kjønnslemlestelse. Straffen er fengsel inntil 3 år, men inntil 6 år dersom inngrepet har som følge sykdom eller arbeidsudyktighet som varer over 2 uker, eller en uheldelig lyte, feil eller skade er voldt, og inntil 8 år dersom inngrepet har som følge død eller betydelig skade på legeme eller helse. Medvirkning straffes på samme måte.

Rekonstruksjon av kjønnslemlestelse straffes som nevnt i første ledd.

Samtykke fritar ikke for straff.

(Fra 1 jan 1996 iflg. res. 15 des 1995 nr. 985)

§ 2. Med bøter eller fengsel inntil ett år straffes yrkesutøvere og ansatte i barnehager, barnevernet, helse- og sosialtjenesten, skoler, skolefritidsordninger og trossamfunn, som forsettlig unnlater, ved anmeldelse eller på annen måte, å søke avverget en kjønnslemlestelse, jf. § 1. Tilsvarende gjelder for forstandere og religiøse ledere i trossamfunn. Avvergelsesplikten gjelder uten hensyn til taushetsplikt. Unnlattelsen er ikke straffbar hvis kjønnslemlestelsen ikke kommer til fullbyrdelse eller til straffbart forsøk.

Tilføyd ved lov 28 mai 2004 nr. 33 (i kraft 1 sep 2004 iflg. res. 28 mai 2004 nr. 794).

§ 3. Loven trer i kraft fra den tid Kongen bestemmer.

Endret ved lov 28 mai 2004 nr. 33 (i kraft 1 sep 2004 iflg. res. 28 mai 2004 nr. 794), endret paragraftallet fra § 2.

Se <http://www.lovdata.no/all/nl-19951215-074.html>

⁵¹ http://www.regjeringen.no/bld/norsk/dok/andre_dok/handlingsplaner/004051-990184/dok-bu.h

⁵² <http://regjeringen.no/bld/norsk/tema/voldogovergrep/kjonnsllestelse/bn.ht ml>

⁵³ Personlig kommunikasjon med Arild Aambø.

3. Dialog – ikke formaning

Bruk av dialog i samtalegrupper står sentralt i PMVs arbeid og et av delmålene i prosjektet mot omskjæring var, ifølge prosjektsøknaden⁵⁴:

”Rekruttere til og drive samtalegrupper, hvor ungdom av begge kjønn kan møtes i dialog om menneskerettigheter og skadelige tradisjoner, og hvor somaliske kvinner og menn kan samarbeide om å utvikle strategier for arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse i sitt eget miljø (..).”

I dette kapitlet skal vi presentere og vurdere tankene/teoriene bak å bruke dialog i endringsarbeidet. Vi skal evaluere synet på kunnskap, gruppeledernes rolle, fremgangsmåten i gruppene, menneskerettighetsperspektivet, begrepsbruken og diskutere bruk av bilder og andre virkemidler i gruppene.

Dialog som diskusjon og gruppearbeid

Dialog som metode i PMVs arbeid bygger på et teoretisk grunnlag hvor ”*empowerment*” står sentralt. Arild Aambø (2004:106) beskriver ”*empowerment*” (myndiggjøring) som ”en prosess, hvor individet blir i stand til å delta og å samarbeide med andre for at alle i den aktuelle gruppa skal få det bedre.” Deltagelse i grupper er viktig for å danne sosiale nettverk, og tanken er at gruppa vil støtte opp om den enkeltes utviklingsprosess. I PMVs rapport fra 2000-2001 refereres det til Paulo Freire som beskriver ulike stadier i en ”*empowerment* prosess”; ”å lytte”, å arbeide for en ”deltagende dialog” og å handle ut i fra det som har kommet frem. Gjennom ”å lytte” får man greie på hva som er problemene og de følelsesmessige bekymringene hos deltagerne i gruppa. Ifølge Freire er det viktig å få frem ”skjulte stemmer” som kan blokkere læring. Teorien går videre ut på at det utvikles tillit dersom deltageren blir hørt og møtt med respekt. Gjennom ”deltagende dialog” vil de i gruppa leve seg inn i de andres historier og det skapes en bevissthet om skadevirkningene. Motivasjon til endring kommer blant annet ved å personliggjøre konsekvenser og hendelser.⁵⁵

Prosjektleder og (daværende) leder for PMV oppsummerer metoden slik:

”De helt grunnleggende tingene i metoden, er at en samler sammen folk i en gruppe fordi hver enkelt ikke kan klare å produsere de argumentene som skal til. I denne gruppa må en så lytte frem de gode idéene til

⁵⁴ Søknad til Flyktning- og innvandreretaten om tilskudd til arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse.

⁵⁵ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 11.

endring; hva kan avstedkomme en ønsket endring? Og så må en forstørre og forsterke opp det, og så må en følge det over tid. (...) Så underveis må en være i en dialogisk prosess hvor alle får sagt det de mener. Alle blir hørt. (...) Og så det at en da er villig til å justere seg etter hverandre.”

”Vi la det opp som en dialogisk prosess hvor hensikten var å reise diskusjoner om dette [omskjæring]. Og at alle meningene får lov til å komme fram og at ingen sensurerer det som blir sagt i gruppene, men at meningene får brytes mot hverandre. Også at vi følger det opp, og vi er opptatt av de ideene som kommer fra miljøet og hvordan de tror at endring kan skje.”

Hensikten med å bruke dialog som metode i arbeidet mot omskjæring har altså vært å få til diskusjoner i grupper. Deltagernes ulike erfaringer og argumenter for og imot omskjæring skal prøves mot hverandre, og dette er en prosess som tar tid. Målet er at deltagerne, gjennom å delta i diskusjonene i samtalegruppene, skal bli enige om at omskjæring er en skadelig og uønsket tradisjon. Ved hjelp av dialog er altså målsettingen *holdningsendring* og deretter at deltagerne skal *formidle budskapet videre* til andre.

Ifølge PMV-rapporten fra 2000-2001 er det ulike stadier i en prosess som fører til holdningsendring. Dette synet bygger på James O. Prochaska som deler endringsprosessen inn i fem stadier: 1) Prekontemplasjon, 2) Overveielse, 3) Forberedelse, 4) Endring og 5) Vedlikehold. Prekontemplasjon er stadiet før man begynner i gruppe. På dette stadiet har man ikke begynt å tenke på endring, og omskjæring er ikke noe tema. Etter at man begynner i gruppe kommer man til det neste stadiet, overveielse, og da begynner man å tenke på endring. Etter hvert går man fra å være en stille deltager til å bli en aktiv deltager i gruppa, og kommer til overveielsesstadiet der man begynner å bli klar for endring. På det fjerde stadiet har endring inntruffet, og man sier at man er imot omskjæring. Dette stadiet er preget av handling, og man blir endringsagenter, nøkkelpersoner eller gruppeledere. Det siste stadiet er vedlikehold av holdningsendring. Her har de naturlige hjelperne en viktig rolle. En vesentlig innsikt er at metodene som benyttes må tilpasses hvor i endringsprosessen den enkelte eller gruppen befinner seg.⁵⁶

Når det gjelder spredning av nye ideer refererer PMV-rapporten fra 2000-2001 til Rogers og Scotts ”diffusion of innovations”.⁵⁷ Denne teorien handler om hvordan nye ideer sprer seg i et sosialt miljø. Ifølge Rogers og Scott vil endring ofte kreve at man først tar til seg et nytt verdisystem dersom fornyelse ikke er forenlig med eksisterende verdier. Med bakgrunn i denne teorien har PMV tatt utgangspunkt i et nytt ”verdisystem”, menneskerettigheter, i

⁵⁶ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 11.

⁵⁷ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 12.

arbeidet mot omskjæring. Ideen om å stoppe tradisjonen med omskjæring er ikke uten videre forenlig med somalisk kultur, og menneskerettigheter kan være et verdisystem som bygger bro mellom tradisjonen og ”det nye”. Dersom PMV hadde tatt utgangspunkt i et utelukkende norsk verdisystem ville det kunne oppleves som et krav om å forlate egen kultur til fordel for majoritetens kultur og ifølge PMV-rapporten ville det vært problematisk. Menneskerettigheter derimot hviler på en felles ideologi, og ville være mulig å samles under som et nytt verdisystem. ”Respekt for egen kropp” ble da et sentralt argument. For å få til endring må i tillegg en ny idé ha et viss nytteverdi, og i arbeidet mot omskjæring har en bevisstgjøring av tradisjonens negative konsekvenser vært avgjørende argumenter.

Den grunnleggende metoden i arbeidet med gruppene kan oppsummeres i seks punkter:⁵⁸

- 1) Stille spørsmål
- 2) Fremheve retten til å være uenig
- 3) Spørre etter hva det er som gjør at en vil fortsette tradisjonen
- 4) Oppfordre deltagerne til å komme med egne argumenter: ”Hvis du har gode argumenter så hører vi på deg!”
- 5) Informere om hvilke konsekvenser omskjæring har for jentene
- 6) Informere om situasjonen i hjemlandet

Gruppelederne styrer diskusjonen etter visse regler som én av dem beskriver slik:

”Det er regler som diskuteres på det første møtet, og det er veldig viktig. For eksempel at alle trenger å bli hørt, så du må høre fra alle. Og du må være tålmodig og respektere alle. Selv om vi eller jeg syntes: ’Å, nå snakker han tull, så må jeg ikke si: ’Dette her er tull’. Han må snakke ferdig, og så kommer du med din mening. Så respekt er veldig viktig. Og ærlighet og slike ting. Og så er det slik at du forteller at folk selv må velge hvilke historier de vil fortelle. Vi har taushetsplikt. Men hvis du velger å dele en historie som er ganske personlig, så må du selv ta ansvar for at noen kan fortelle det videre til andre. Så hvis det er veldig personlig og du ikke er klar til å fortelle det, så må du ikke det.”

Vi ser at gruppelederen fremhever noen flere punkter enn det som sto i listen over, blant annet betydningen av å høre alle, respekt, ærlighet og ansvar for hva som skjer hvis man betror de andre sin historie. Det siste står litt i motsetning til understrekningen av taushetsplikt, og kan kanskje gjøre at det føles mindre trygt å åpne seg? Én av de andre gruppelederne fremhever

⁵⁸ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 10.

betydningen av å nedtone klan og at man ikke blir sinte på hverandre. På det første gruppemøtet vektlegger hun at PMV er et felles sted der folk skal trives og ingen skal føle seg utenfor. Hun sier videre at alle i gruppa sammen skal utvikle seg og lære av hverandre, slik at de kan hjelpe hverandre å få til forandring. For å få til dette må alle i gruppa vise kjærlighet slik at deltagerne føler seg trygge nok til å dele ting som er vanskelig og vondt å snakke om.

Gruppelederne er opptatt av at reglene må følges slik at dialogen i gruppa skal fungere. Ord som går igjen når ”dialog-måten” beskrives er; respekt, tålmodighet, tillit og ærlighet. Alle deltagerne i gruppa skal ha mulighet til å si sin mening om temaet som blir diskutert, og de andre skal lytte til det som blir sagt. En persons meninger kan diskuteres, men personangrep er uakseptabelt. Selv om man er uenig i det andre sier, så skal deres meninger respekteres.

Utvikling av kunnskap som sosial prosess: *Bottom-up*

PMV jobber ut i fra et syn der ”utvikling av kunnskap ses på som en sosial prosess hvor alle bidrar, til forskjell fra dagens dominerende tilnærming, der kunnskap handler om evnen til å tilegne seg og bruke andres kunnskap”.⁵⁹ Deltagerne oppfordres til å ta i bruk den kompetansen de allerede besitter, og på den måten styrkes selvtilliten. Dette er første ledd i bevisstgjøringsprosessen. Ved å få tro på seg selv øker motivasjonen til å ta imot ny kunnskap og til å reflektere over egen livssituasjon. Ved at de opplever å få innflytelse vil de også få økt mulighet til selv å finne løsninger på problemer de måtte stri med. Dersom løsningene er deres egne og ønske om endring kommer fra dem selv, oppstår det lettere en reell motivasjon for endring. Andre kan legge forholdene til rette og bidra med kunnskap i dialog med brukerne. Informasjon må da organiseres og operasjonaliseres slik at den fremstår som nyttig i den praktiske hverdagen.⁶⁰ Man kan tilføre kunnskap slik at deltagerne får et grunnlag for å gjøre egne valg. Dette innebærer en redefinering av hjelperens rolle, fra å være ekspert og leder til å bli en ”medvandrer” i prosessen. Tanken bak er at ingen er i stand til å yte noe dersom de føler seg mindreverdige. ”Det dreier seg om å utvikle et ’verdighetsprosjekt’.”⁶¹ I en dialogisk prosess er det viktig at ”hjelperen toner ned sin fagkunnskap for at den hjelpsøkende skal kunne komme frem med sin historie (...). Hjelperen stiller seg ikke-vitende overfor den hjelpsøkendes beskrivelse av så vel problem som løsning, og utformer sine

⁵⁹ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 1.

⁶⁰ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 10.

⁶¹ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 4.

spørsmål for at ny informasjon skal bli tilgjengelig – så vel for hjelperen som for den hjelpsøkende selv.” (Aambø 2004:119). Metoden innebærer altså dialog mellom deltager og gruppeleder og deltagerne seg i mellom, ikke monolog fra en fagperson til deltagerne. Gjennom ”løsningsorienterte spørsmål kan vi så bidra til at den som søker hjelp oppnår større klarhet i hva han ønsker, at hjelperen og den hjelpsøkende sammen kan skape mening og finne frem til måter å tenke på som kan tjene til å samle og organisere nyttig praksis” (Aambø 2004:300). Når man tar tak i det deltagerne selv bringer inn i gruppa og bruker dette i endringsarbeidet, kalles det ”*utilization*” eller på norsk ”nyttiggjøring” (Aambø 2004:56). Ifølge prosjektlederen benyttes denne metoden innenfor terapien. Det har vært en bevisst strategi å bruke slik kunnskap for å skape endring, og han hevder at når man får til å bruke denne metoden, så virker den dypt.

Prosjektlederen og gruppelederne på PMV har vært opptatt av å høre deltagerens egne forståelser av tradisjonen med omskjæring. Én av gruppelederne sier at man først må forstå bakgrunnen for at folk gjør som de gjør, og så kan man starte derfra. Tanken er at de ikke jobber ”*top-down*”, men ”*bottom-up*”. Det vil si at deltagerens egen erfaring og forståelse er kunnskap som kommer ”nedenfra”, ikke belærende kunnskap fra gruppelederen som kommer ”ovenfra”. Gruppelederen sier videre at hensikten er at de skal dele erfaringer og lære. Læringen er gjensidig og de må vise respekt for og ha tillit til hverandre. Gruppelederen og deltagerne i gruppa skal altså ha et jevnbyrdig forhold der alle skal kunne lære av hverandre. De ansatte på PMV mener at formanende foredrag ikke bidrar til at budskapet når frem overfor brukerne på PMV.

Ifølge prosjektlederen er det en del av brukerne på PMV som ikke er vant til å gå på skole, og de er heller ikke vant til å bli presentert for andres kunnskap og tilegne seg den. Derfor tror han at de vil stå overfor en ganske stor gruppe som ikke kan gjøre seg nytte av kunnskap som andre har utviklet. Etter hans mening er det mer fruktbart å få de berørte gruppene i dialog: ”Vi måtte få de i dialog, få de i tale først, før de begynte å skjønne hvordan de kunne forandre på livssituasjonen sin.” Tanken bak dialog som metode er altså at respektfull dialog og gjensidig kunnskapsutveksling kan føre til at deltagerne i gruppene selv blir overbevist om at endring er ønskelig. Sagt på en annen måte: Holdningsendring når det gjelder omskjæring må komme ”innenfra”, ikke bli tvunget på ”utenfra”.

Ordene som brukes for å beskrive kunnskapsoverføring, i motsetning til dialog, er ”monolog fra fagperson” og ”formanende foredrag”. Det gis uttrykk for et veldig negativt syn på kunnskapsoverføring, og ifølge denne argumentasjonen er det vanskelig å være uenig i at dialog er bedre. Men spørsmålet er hvorfor kunnskapsoverføring blir satt opp som motsatsen

til dialog? Det snakkes samtidig varmt om gjensidig kunnskapsutveksling, og hvorfor kan ikke da faglig kunnskapsoverføring være en del av en slik dialogisk prosess?

Gruppeledernes rolle

Når ”naturlige hjelpere” leder grupper, blir det lagt vekt på å nedtone rollen som gruppeleder. Naturlige hjelpere er ”lekfolk” med etnisk minoritetsbakgrunn, det vil si at de ikke har helsefaglig utdannelse. Gruppedeltagerne skal få vise at de kan noe, samtidig som de mottar ny kunnskap. Idealet er at arbeidet i gruppene skal være preget av aktiv deltagelse, selvstendighet, ansvar, likeverd og gjensidighet. Deltagerne har et skjebnefellesskap, og det skal vises respekt og omsorg. At gruppeleder viser respekt for deltagerens situasjon er vesentlig for at gruppelederen selv kan oppnå respekt. Dermed reduseres også den sosiale avstanden, og gjennom deltagelse i gruppene utvikles gjensidig forpliktende relasjoner (”sosial kapital”).⁶² Et spørsmål man kan stille seg er hvorfor PMV er negative til en dialogtilnærming med en somalisk gruppeleder som har helsefaglig bakgrunn? En helsefaglig person kan også være i stand til å vise respekt for deltagerens situasjon og kunne lære av deres erfaringer, samtidig som vedkommende kan bidra med sine fagkunnskaper.

Dialog i gruppene har også vært kombinert med andre arbeidsformer, og et av delmålene i prosjektet var å ”utvikle opplegg for å bruke den somaliske kulturen (sanger, dans, teater etc) som et virkemiddel i arbeidet med å bringe kvinnelig kjønnslemlestelse til opphør.”⁶³ Ifølge PMVs sluttrapport fra prosjektet⁶⁴ har det vært rom for at den enkelte gruppeleder har dyrket sin egen stil. Én av gruppelederne praktiserte det som på somalisk kalles ”*gabay*”, dvs. sang, ordspråk og andre kulturelle virkemidler. Én annen behersket ”*buranbur*”, dvs. at hun brukte rytmer og dans kombinert med retoriske spørsmål som: ”Hvorfor skal vi påføre våre egne jenter skade?” I tillegg har én av gruppelederne kombinert arbeidet i gruppene med individuelle samtaler. På noen av gruppene har det også vært bruk av informasjonsfilmer. Én av gruppelederne Cecilie intervjuet fortalte at hun hadde brukt sketsjer og dikt som utgangspunkt for diskusjon:

”(…) For eksempel var det en sketsj hvor en datter spurte mammaen hennes hvorfor hun hadde gjort det [omskjæring] mot henne, hun stolte på henne, og så var det skjedd slik at hun fikk smerte hele tiden. Så kom vi med kommentarer. Det var også en sketsj hvor det var fire forskjellige personer; en jente, en mor,

⁶² Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 4.

⁶³ Søknad til Flyktning- og innvandreretaten om tilskudd til arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse.

⁶⁴ Sluttrapport fra prosjektet: ”Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga”, PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 9.

en far eller venner og norske, og alle fortalte hva de tenkte om omskjæringen. Jenta var redd, men hun var glad i moren og ville gjennomgå det fordi moren ville det. Moren ville bare at jenta kunne giftes bort, og faren, jeg husker ikke. Men det var altså representasjoner av forskjellige ideer.”

Gruppelederen opplevde at denne fremgangsmåten fungerte veldig bra fordi det ble lettere å begynne diskusjonene etterpå. Sketsjene tillot deltagerne å late som de var noen andre, og det ble lettere for dem å begynne å snakke.

For å oppnå holdningsendring spiller gruppelederne, ifølge prosjektlederen, en sentral rolle:

”Nå har vi jo hatt gruppeledere som har vært veldig opptatt av å få slutt på denne tradisjonen og det har jo også hjulpet til. De har henta frem og forstørret og forsterket de argumentene som går i den retningen, ikke sant. Så disse gruppelederne har jo vært helt uvurderlige for å få til dette.”

Metoden som gruppelederne benytter, kalles EARS og dette er også forkortelsen for ulike steg i en løsningsorientert samtale (Aambø 2004:126-129). EARS kan også brukes som gruppeprosess (Aambø 2004:212-213). Det første steget går ut på ”å lokke frem” eller sette søkelys på (*elicit*) et emne. Dette er en aktiv prosess fra gruppeledernes side. Det handler om hva gruppelederen viser interesse for og hvilke utsagn hun tar tak i. Kunsten er å få deltagerne til å snakke åpent og meddele seg. Det hjelper med en uhøytidelig atmosfære. Mens gruppedeltagerne snakker, vil gruppelederen lytte oppmerksomt. Gjennom å gripe tak i ting som deltagerne sier spontant, kan hun styre diskusjonen inn mot områder som er fruktbare.

Neste steg handler om å forsterke eller forstørre (*amplify*). Brukt i overført betydning blir det gjerne oversatt med å utdype, presisere, behandle nærmere. Gruppelederen utdyper og forstørker det som er lokket frem. Gruppelederen kan be en av deltagerne si litt mer om det han eller hun nettopp sa, og kan i tillegg spørre de andre deltagerne om hva de mener om det aktuelle emnet. Da vil emnet ta mer plass i gruppa og deltagerne kan lære av hverandre.

Deretter må gruppelederen forsterke (*reinforce*) det som har blitt sagt for at deltagerne skal bli mer bevisste, mer fokuserte. Dette kan gjøres med at gruppelederen for eksempel bryter inn og sier: ”Hva? Si det igjen! Dette høres interessant ut!” Det deltagerne sier kan også forsterkes ved at gruppelederen skriver notater, skriver referater som gis tilbake til gruppa osv. Til sist må gruppelederen starte på nytt igjen (*start over*). Når et emne er uttømt, begynner gruppelederen på et nytt emne. Kort oppsummering er prosessen i en løsningsorientert samtale: Først lokker man frem ”indisier” på mestring og kompetanse, så

dveler man ved de ressursene som kommer frem og forsøker å forsterke dem ved å bringe dem til bevisstheten (Aambø 2004:129).

Et spørsmål som melder seg i forbindelse med gruppelederens rolle og dialogen i gruppene, er om feilinformasjon fra deltagerne blir stående uimotsagt. "Dialog-måten" bygger på at alle meninger respekteres og anses som likeverdige. Både argumenter for og imot omskjæring i gruppene skal altså høres og respekteres. Dersom alles kunnskap er ansett som likeverdig, hvem kan da være "dommer" og si at en påstand ikke stemmer? Et problem man kan innvende ved denne metoden, er tanken om at de "beste" argumentene skal vinne (jf. Habermas 1984, 1987). Man kan spørre seg hvem som bestemmer hva som er de beste argumentene dersom alle i gruppa er jevnbyrdige og har likeverdig kunnskap? Og hvordan måler man om den er likeverdig? Slik vi har forstått det, spiller gruppelederen en sentral rolle gjennom å forsterke og forstørre de argumentene som er mot omskjæring. Dette kan tyde på at gruppelederen har mye større makt enn deltagerne, ved at hun fremhever og forsterker argumentene mot omskjæring. Spørsmålet er da om denne rollen står i motsetning til idealet i en dialogisk prosess der alles meninger er likeverdige. Ifølge EARS-metoden "leder" gruppelederen diskusjonen i en retning som hun har bestemt på forhånd, og dermed sitter hun med "fasiten" hele tiden. Betyr det at gruppelederen gir støtte til gode forslag (dvs. *mot* omskjæring) og overser de dårlige forslagene (dvs. de *for* omskjæring)?

På den annen side er dette kun en innvending om at PMV ikke er konsekvente nok i sin egen metode. Etter vår mening er det et større problem om gruppelederen ikke skulle lede i retning argumentene mot omskjæring, slik at ikke argumenter *for* vinner fordi de har noen sterke retorikere i denne retningen i gruppa. Dette skjedde til dels i jentegruppe der Cecilie var med som observatør. Noen av jentene var svært religiøse og refererte til en *hadith* som de viste de andre som argument for at *sunna*-omskjæring var i tråd med islam.

Ifølge PMV ligger nøkkelen til holdningsendring i de berørte gruppenes forståelse av egen situasjon og kultur, og kjennskap til konsekvensene dersom en jente ikke blir omskåret. Deltagernes kunnskaper om dette er viktigere enn faktakunnskaper om helseskader, og derfor er det viktig å høre på deltagerne egne forslag til endring. Det er nødvendig at deltagerne først blir klar over hva de selv mener ved å komme frem med sine synspunkter. Gruppelederne må vise respekt, være høflig, lytte og møte deltagerne på en positiv måte. Det må skapes en positiv atmosfære der det er rom for alle meninger. Forutsetningene for at holdningsendring skal finne sted er liten "sosial avstand" i gruppa, utvikling av deltagerne selvtillit og utvikling av en felles "verdiparaply" (menneskerettigheter). PMVs fokus har altså vært på deltagerne forståelser og kunnskap, og gruppelederne har ikke hatt helsefaglig

bakgrunn. Man kan imidlertid spørre seg hvorfor deltageres kunnskap er viktigere enn faktakunnskaper? Et alternativ ville vært å la deltagerne fortelle om egne erfaringer som første stadiet, for så å bringe inn ekspertisen som forteller om de alvorlige helserisikoene og begrensninger av kroppens utfoldelse som følge av omskjæring. Dermed kunne ulike typer kunnskap supplere hverandre. Gruppelederne på PMV sier at de kan henvise deltagerne videre til folk med helsefaglig kompetanse dersom det er behov for det, men det er likevel slik vi ser det en stor fare for at gale påstander kan bli stående uimotsagt i gruppa.

I OK-prosjektet ble det brukt en modell der ufaglærte gruppeledere med minoritetsbakgrunn drev grupper sammen med en med person med helsefaglig bakgrunn (i noen tilfeller hadde også fagpersonen minoritetsbakgrunn). Fokuset i OK-prosjektets samtalegrupper var kvinners helse, og det var alltid til stede en jordmor, en sykepleier eller en lege. PMV har, ifølge prosjektlederen og daværende leder, vært forsiktige med å argumentere mot omskjæring fra et helseperspektiv. Fokuset på PMV har vært at omskjæring er en krenkelse for menneskeverdet. Etter hans mening kan argumentering ut fra medisinske komplikasjoner føre til en medikalisering; at inngrepet medisinsk sett er trygt og så lite som mulig. Ifølge prosjektlederen har likevel PMV brukt helseargumenter, noe som ikke samsvarer med uttalelsene over. Men han tror det viktigste argumentet har vært å finne innenfor menneskerettighetstenkning og respekt for egen kropp. Etter hans mening er det der mulighetene for endring ligger.

Man kan stille spørsmålsteget ved det faktum at alle de etnisk norske ansatte på PMV har fagutdannelse, mens de fleste med annen etnisk bakgrunn ikke har det. Hvorfor er det positivt med utdanning for de etnisk norske, men ikke for de med annen etnisk bakgrunn? Det ser ut til at tanken er at de "naturlige hjelperne" og gruppelederne ikke skal ha utdanning fordi de skal være i samme situasjon som gruppedeltagerne. Det er kanskje lettere å få deltagerne til å høre på noen som er like dem selv, men samtidig kan man innvende at fagutdannende med minoritetsbakgrunn kan være viktige rollemodeller. I tillegg kan man problematisere den daværende strukturen på PMV med en etnisk norsk, mannlig lege på toppen, så etnisk norske kvinnelige ansatte med utdanning på høyskole- og universitetsnivå, så de naturlige hjelperne med minoritetsbakgrunn uten fagutdanning, så gruppelederne med minoritetsbakgrunn under der igjen. Kun en av de ansatte med innvandrerbakgrunn har høyere utdanning, i et humanistisk fag. Det at de etnisk norske har høyere utdanning og i tillegg er i overordnede stillinger, mens de fleste med minoritetsbakgrunn er uten utdanning (bortsett fra skolegang) og i underordnede stillinger, kan skape en maktubalanse. Andre aktører vi har snakket med som har jobbet med prosjekter mot omskjæring, har vært kritiske til PMV på

disse punktene. De mener at en slik maktubalanse kan være uheldig i forhold til likestilling og integrasjon, samt i forhold til å inspirere minoriteter til å ta videre utdanning og kvalifisering. I forhold til fremtidig arbeid mot omskjæring på PMV vil vi også i tillegg anbefale å ansette minorietspersoner med helsefaglig utdanning.

Indirekte tilnærming

Til nå har vi tatt for oss det teoretiske grunnlaget for dialog som metode og synet på kunnskap. Videre skal vi se hvordan PMV i utgangspunktet fikk i gang en dialog om omskjæring.

Gruppelederne Cecilie har intervjuet legger vekt på at de i begynnelsen tok opp temaet omskjæring indirekte. Gjennom å høre hva deltagerne selv var opptatt av har de tatt opp ulike temaer og etter hvert begynt å snakke om omskjæring. Ifølge gruppelederne er dette en måte å ta opp temaet som viser respekt og inviterer til dialog. Én av gruppelederne forteller at diskusjonstemaene i gruppene ofte har kommet opp underveis: ”Jeg vet hva som er sensitivt, så hvis vi jobber sammen kan jeg si hva som passer og hva som ikke passer.” Ifølge gruppelederen tilpasser hun spørsmålene til de ulike gruppene, og ser an underveis i gruppa hva som er sensitivt. Man kan alternativt hevde at det er mest respektfullt å være åpen om hva gruppene handler om fra første stund, istedenfor å gå via andre temaer. Gruppelederne har gjerne startet med å ta opp temaer som menneskerettigheter og helse først, og så etter hvert kommet inn på temaer som seksualitet og samliv.⁶⁵ Variasjon i tilnærminger til temaet ble tydelig i ungdomsgruppene der deltagerne har vært svært ulike. For noen var religion innfallsport, for andre var det mulighetene for å få barn, det å bli voksen kvinne og menstruasjonsplager.⁶⁶

Én av gruppelederne forteller at de valgte en indirekte fremgangsmåte i starten fordi temaet var så sensitivt. Hun forteller at det var vanskelig med kommunikasjon og dialog i begynnelsen, og de begynte med å snakke med en og en: ”Hva tror dere om omskjæring?” En annen måte å få til diskusjon er ved at gruppelederen deler sine erfaringer og sin kunnskap med gruppa. Det er litt uklart hva som menes med det. Det vil jo ikke være i tråd med PMVs metode å gi faktainformasjon, men vi forstår utsagnet også mer i retning av at gruppelederen snakker om sine egne erfaringer. I så fall tar hun samme utgangsposisjon som de andre. I de gruppene der Cecilie var med som observatør skjedde det også at gruppelederen refererte til

⁶⁵ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 9.

⁶⁶ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 10.

de andre historiene hun hadde fått tilgang til gjennom sitt arbeid på PMV. Dette er en svært erfaringsnær kunnskap, og kan kanskje forstås som noe annet enn faktoverføring.

Én av gruppelederene forteller at hvis hun deler sin kunnskap, så hører deltagerne etter, og at deltagerne trenger noen som er åpne og som deler sin kunnskap. Dette kan imidlertid forstås i retning av at deltagerne er mer klare for at gruppelederen skal bidra med mer overordnet kunnskap enn de andre i gruppen. De ønsker at gruppelederen skal ta en formidlerrolle. Dersom hun ikke deler sin kunnskap med dem, blir de usikre, ifølge gruppelederen. Kanskje deltagerne blir usikre av at deltageren lager en kunstig rolle som bare én av de andre i gruppa, og derved underkommuniserer at hun har langt mer erfaring med å jobbe med temaet enn det de har? Selv om hun ikke har helsefaglig utdanning er hun jo blitt en slags fagperson på feltet gjennom mange års jobbing med samtalegrupper på temaet. Gruppelederen selv fremhever at ved å snakke åpent om omskjæring og dele sin kunnskap og sine erfaringer, går hun foran som en rollemodell for gruppedeltagerne. Da tør de selv å åpne seg og fortelle om sine erfaringer og de lytter i tillegg til hennes argumenter. Denne fremgangsmåten med å dele sin kunnskap før deltagerne deler sine erfaringer virker motsatt av hvilken linje PMV ellers legger seg på. Dette kan tyde på at praksis i gruppene ikke har vært helt i samsvar med teorien bak. Men vi tolker det også som at gruppelederen har erfart at teorien ikke fungerer så godt i praksis, og så har hun tilpasset sin rolle ut fra hva hun har erfart som riktig.

I den internasjonale gruppa (hadde møter i 2002) opplevde gruppelederen også at det var veldig vanskelig å få folk til å snakke om omskjæring i begynnelsen. Hun trodde i utgangspunktet at det ikke ville bli noe problem å invitere folk til et omskjæringsmøte, men hun skjønnte fort at det ikke var så lett:

”For det var folk som rett og slett sa: ’Nei, den tradisjonen har vi ikke i hjemlandet mitt’, eller ’Nei, jeg tror ikke at jeg kan være med på det’. Så da kom jeg tilbake til senteret og fortalte om min frustrasjon og rekrutteringsprosessen, og så måtte jeg gå tilbake og bruke PMVs metode med å invitere folk med på noe som de kan kjenne seg igjen i. Da inviterte jeg folk til et møte om diskriminering.”

Gruppelederen tror det fortsatt er folk i de miljøene som ikke liker at folk snakker om omskjæring. Hun tror det er lettere for folk å si at de skal på et møte om diskriminering fremfor å si at de skal på et omskjæringsmøte. Ifølge gruppelederen startet de med å snakke om diskriminering, og så var de innom ulike temaer før de begynte å snakke om omskjæring:

”Det skulle starte med diskriminering, ikke sant. Alle har opplevd diskriminering, enten fra hjemlandet eller her. Fra hjemlandet er det slik at vi har klaner, forskjellige stammer, og det er masse diskriminering der også. Så vi skulle dele historier, opplevelser, erfaring, og ut i fra det skulle vi gå videre til hvordan vi kan oppdra barna våre her i Norge, siden de kommer fra to land og de er dratt mellom ulike kulturer og så videre. Så kan vi snakke om helse, hva slags tradisjoner vi tar med oss når vi reiser hjemmefra og så videre. Og da bruker jeg eller de somaliske at nå har de kommet til et punkt hvor de diskuterer omskjæring for eksempel. Hvis noen av oss har omskjæring som en del av kulturene våre, så kan vi diskutere det også, men ikke nå, i fremtiden. Så når de er klare for det, så bringer de det på banen. Så jeg tror det var på det tredje møtet at de kom til omskjæring.”

Den internasjonale gruppa begynte å snakke om omskjæring først på det tredje møtet. Ifølge gruppelederen var det da deltagerne i gruppa var klare til å ta opp dette emnet. En slik indirekte tilnærming høres fornuftig ut, men ankepunktet er at folk kan føle seg lurt hvis de skjønner på det tredje møtet at det var derfor de ble kalt inn til gruppe i utgangspunktet. I den nye jentegruppa som Cecilie observerte sommeren 2006, spurte gruppelederen deltagerne på første gruppemøte om alle er klare over at temaet er omskjæring, om de vil være med og om de får lov av foreldrene. Her begynte de å snakke om omskjæring på det første møtet etter informasjonsmøtet. En mer direkte tilnærming i den nye jentegruppa kan henge sammen med at det har blitt generelt mer åpenhet rundt temaet omskjæring nå i forhold til da PMVs prosjekt startet. På den annen side var disse jentene relativt nyankomne (hadde vært i Norge i mindre enn tre år). Det kan derfor være like gjerne et uttrykk for at særlig unge somaliske jenter har sans for en direkte tilnærming til temaet, uansett om de har blitt innsosialisert i åpenheten om temaet i Norge eller ikke. Andre som arbeider mot omskjæring eller forsker på omskjæring i Somalia beretter om at kvinner ikke har noe imot å prate om det. En direkte tilnærming til temaet kan derfor være like respektfullt.

Menneskerettighetsperspektiv

I 2000 startet PMV en gruppe som handlet om ungdommers rettigheter. Det var en indirekte tilnærming som tok for seg ungdommers og barns rettigheter. Etter hvert spurte de: ”Hva er respekt for kroppen?” Ifølge gruppelederen begynte de på den måten å snakke litt og litt om omskjæring. PMVs arbeid i et menneskerettighetsperspektiv var både en indirekte tilnærming og en strategi for å finne en felles ”verdiparaply”. Ifølge PMV rapporten fra 2000-2001⁶⁷ bygger menneskerettighetserklæringen på idéen om at det er knyttet visse rettigheter til det å være menneske. Individet har rett til beskyttelse fra samfunnet, men det har også rett til

⁶⁷ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 2-3.

privatliv, og menneskerettighetene regulerer hvor langt samfunnet kan gå i forhold til den privates sfære. På samme måte som europeiske stater forplikter seg til å implementere European Charter of Human Rights i sitt rettssystem, har en rekke stater i Afrika ratifisert African Charter of Human Rights (bl.a. Somalia). I PMV rapporten fra 2000-2001 står det at menneskerettighetsperspektivet i forhold til tradisjonen med å omskjære kvinner gjør seg gjeldende på tre måter:

- 1) Skape bevissthet og forståelse rundt det at det er knyttet rettigheter til det å være menneske. Parolen ”Respekt for egen kropp” er sentral.
- 2) De ulike ”Chapter of Human Rights” brukes for å bygge bro mellom opprinnelseslandets verdisystem og det norske. Dette understreker at arbeid mot omskjæring av kvinner ikke er en vestlig idé, men bygger på felles verdier.
- 3) PMV forsøker å påpeke når tiltak for å stanse tradisjonen med å omskjære kvinner i seg selv virker krenkende i forhold til individets rett til privatliv⁶⁸

Gjennom å ta utgangspunkt i menneskerettighetene, allmenngjorde PMV indirekte gyldigheten av å arbeide mot omskjæring. I begynnelsen var altså PMVs innfallsvinkel å fokusere på rettigheter som er felles for alle mennesker, ikke kun for norske eller somaliske:

”Alle mennesker har rettigheter, menneskerettighetene er de samme, selv om de er norsk eller somalier. Alle barn har samme rettigheter. Alle voksne har samme rettigheter. Også følelsen av å ha vondt i kroppen er den samme.”

Dersom innfallsvinkelen til å snakke om omskjæring hadde vært norsk lov eller norsk kultur, mener gruppelederen at deltagerne ville oppleve dette som et forsøk på å ”fornorske” dem og de ville reagere med å bli defensive. Ved å fokusere på rettigheter man har som menneske flyttes fokuset vekk fra etnisitet og over på noe alle mennesker har felles. Det samme gjelder når gruppelederen i sitatet over snakker om smerte som noe universelt som gjelder for alle mennesker. Gruppelederen mener det er et dårlig utgangspunkt å starte med å snakke om lov og forbud mot omskjæring i Norge:

⁶⁸ Se også aviskronikken ”Gode intensjoner på villspor” av Arild Aambø, Helen Bjørnøy og Gro Hillestad Thune, i Dagbladet 9. mars 2004 og i Thune (2004).

”Hvis du sier: ’Det er straffbart hvis du driver med omskjæring’. Da kommer ikke folk med mye. De tror du er veldig streng. Og uansett så fortsetter de med omskjæring. De sier: ’Ingen kan fortelle oss’. Og da har vi mistet folka som vi informerer. (..) vi begynner ikke med å snakke om lover.”

En slik formanende pekefinger mener gruppelederen vil føre til det motsatte av hva som er ønskelig. Hun hevder at monolog ikke vil føre fram, men at deltagerne må bli invitert med på dialog om omskjæring.

En slik universalisering av menneskerettighetene kan imidlertid være problematisk. Menneskerettighetstanken er fundert på det autonome og ukrenkelige individet. Det er en verdi som kan knyttes til idéstrømmer i europeisk kultur og historie, men som har fått global godkjenning og status gjennom bl.a. FN (Talle 2003:18). Ifølge Talle (2003) er menneskerettighetene viktige, men hennes poeng er at man hele tiden må prøve dem opp mot folks oppfatning og definisjon av individuelle versus kollektive rettigheter og menneskelig verdighet. I Frankrike har det pågått en juridisk debatt om hvordan man skal tolke og forstå menneskerettigheter i et immigrantsamfunn. I debatten har det universelle menneskerettighetsbegrepet blitt satt opp imot et mer lokalt, afrikansk begrep som legger vekt på kollektiv identitet grunnlagt på kulturell solidaritet istedenfor individuell autonomi. Ikke alle muslimer er heller enige i universaliseringen av menneskerettighetene. Hva med de deltagerne som har et annet sett med verdier som de synes er viktigere, slik som deres oppfatning av hva Koranen eller en *hadith* sier om omskjæring?

Begrepsbruk

Prosjektlederen forteller at de diskuterte hvilke begreper de skulle bruke før de startet prosjektet:

”(...) Det ble mye diskutert. Det er jo den alminnelige debatten, det med at kjønnslemlestelse på en måte antyder at en gjør noe forferdelig med disse jentene, mens deres egen opplevelse av det er at en gjør en rituell handling som på en måte kulturen krever av de. (...) Det er vanskelig å si, og antagelig har en bruk for begge deler. Og en har bruk for den diskusjonen der for å tydeliggjøre og bevisstgjøre folk, og så får folk velge hva de vil bruke av ord. Jeg bruker av og til kjønnslemlestelse, men jeg bruker kanskje mer nå Female Genital Cutting. Omskjæring er jo noe annet, men det har jo vært brukt, sant.”

Gruppelederne forteller at de som regel brukte begrepet ”omskjæring”. På somalisk brukte de ordet *gudniin* som ifølge én av gruppelederne betyr omskjæring. På norsk brukte de ”omskjæring” fordi ”kjønnslemlestelse” er vanskelig å uttale. I den internasjonale gruppa

snakket de engelsk, og her brukte de både begrepene *circumcision* (omskjæring) og *mutilation* (kjønnslemlestelse), men gruppelederen forteller at de foretrakk omskjæring:

”Circumcision and mutilation, ja. Men vi foretrekker omskjæring fordi de gjør ikke det fordi de ønsker å skade barnet. Intensjonen er god. Så det er ikke kjønnslemlestelse, det er omskjæring. (...) For eksempel en har fortalt om hvordan mammaen hennes holdt henne i hånda mens hun ble omskåret. Hun gråt og mammaen gråt, men mammaen mente at det var for hennes eget beste. Hun ville jo ha en datter som kunne giftes bort. Man går ikke inn for å skade sin datter.”

Etter hennes mening er det de som ser det utenfra som bruker begrepet ”kjønnslemlestelse”: ”Dette her er en barbarisk greie”. Men de som praktiserer det bruker ordet ”omskjæring”. ”Kjønnslemlestelse” (*Female genital mutilation, FGM*) brukes av de fleste internasjonale organisasjoner (bl.a. FN og WHO), og begrepet understreker inngrepets alvorlige helsemessige konsekvenser og skiller det fra mannlig omskjæring. ”Kjønnslemlestelse” brukes også i den norske regjeringens handlingsplaner og i norsk lovttekst. Ifølge Talle (2003:18) springer bruken av begrepet ”kjønnslemlestelse” ut av menneskerettighetstanken. Dette begrepet er først og fremst meningsfylt for de som betrakter praksisen på avstand. PMVs bruk at begrepet ”omskjæring” samsvarer imidlertid med Talle (2003) som hevder at begrepet ”omskjæring” skildrer hvordan folk selv oppfatter praksisen. Hun skriver at denne ordbruken ikke skal tolkes som et forsvar for praksisen, men som en innfallsvinkel til å forstå dette sosiale fenomenet og vektlegge meningsaspektet ved praksisen. For menneskene dette gjelder er omskjæring en meningsfull handling, samt et nødvendig og ønsket inngrep. Hensikten er å skape voksne og moralsk fullverdige personer som kan gå inn i fellesskapet med andre voksne (Talle 2003:17).

Dette aspektet ble illustrert i den nye jentegruppa som Cecilie observerte. Jentene som selv hadde blitt omskåret som små i Somalia fortalte at de hadde sett på omskjæring som positivt. Det var noe bra mødrene gjorde for døtrene slik at de ikke skulle få dårlig rykte og bli mobbet. De fortalte at omskjæring var noe de selv ønsket, det var det de anså som normalt og de ønsket å være som ”alle andre”. De jentene som hadde blitt omskåret viste hverandre og var stolte av det. De som ennå ikke var omskåret gledet seg til dette skulle skje og at de kunne bli en del av de populære, dvs. omskårne, i ”jentegjengen”. Noe av det samme gir Asha Barre (1998) uttrykk for. Hun ble selv omskåret i Somalia som liten jente, og, med unntak av smertene, opplevde hun ikke omskjæring som et problem før hun kom til Norge. Barre (1998) skriver at omskjæring er et stolthetssymbol for den somaliske kvinnen og et bevis for hennes anstendighet. Dette er knyttet til identitet og integritet, noe som gjør at de er en del av

samfunnet. Ifølge Barre oppfattes infibulasjon, som er vanlig i Somalia, som rent og vakkert. Hva som er vakkert er avhengig av hvem som ser, og i et samfunn som er vant til å se infibulerte kvinner, er dette vakkert for dem. Infibulasjon oppfattes også som ren fordi kjertlene i kvinnens ytre kjønnsorganer utsondrer forskjellige typer væske som fukter kjeden ved seksuell aktivitet, og disse kan oppfattes som urene.

Én av informantene i den internasjonale gruppa, brukte ordet ”omskjæring” på norsk, men sa det var fordi ”kjønnslemlestelse” er vanskelig å uttale. På engelsk brukte hun *mutilation* som etter hennes mening er et mer ”grusomt” ord. Hun mente *circumcision* ble for ”soft” og henspeilte på mannlig omskjæring. Ifølge denne deltageren var det riktig å bruke et ”grusomt” ord fordi det beskriver en grusom praksis:

”(…) man skal ikke bare male et fint bilde for det som ikke er fint, ikke sant. (…) Vi må vise det sånn som det er, ikke ’sugar cote it’. Kanskje hvis det høres grusomt ut så hjelper det folk til å fortelle: ’Det er ikke bra’. Hvis du har et fint navn eller et mer nøytralt navn, så kan de si: ’Det er ikke så verst’.”

Hun som sa dette var ikke selv omskåret, og hun var imot omskjæring før hun begynte i gruppa. Hennes motivasjon for å være med i gruppe var for å hjelpe andre og jobbe for å stanse omskjæring. Hun kom fra et afrikansk land der omskjæring er praktisert i deler av landet, men var ukjent med dette tidligere. Denne deltageren ser omskjæringspraksisen mer ”utenfra” enn de som selv har opplevd det, og fra hennes perspektiv er det en krenkelse.

Argumentene for å bruke begrepet ”omskjæring” er i tråd med PMVs vektlegging av å lytte til kvinnes egne historier og erfaringer, og at man gjennom deres kritiske stemmer finner det største potensialet for endring (jf. Talle 2003:19). ”Kjønnslemlestelse” er et begrep som i større grad brukes av de som ser praksisen ”utenfra” og det springer ut av menneskerettighetstanken som opprinnelig er et vestlig, individualistisk syn på mennesket. Ut fra dette kan PMVs bruk av begrepet ”omskjæring” og fokus på menneskerettigheter virke noe motstridende. Deres vektlegging av kvinnes egne erfaringer og kunnskaper, og endring som skal komme ”innenfra”, samsvarer tilsynelatende ikke med menneskerettighetstanken som snarere er argumentasjon mot omskjæring ”utenfra”.

PMV bruker også ulike begrepsbruk/språkbruk utad og innad. For eksempel benyttes begrepet ”kjønnslemlestelse” i prosjektsøknaden, mens ”omskjæring” hovedsakelig brukes innad i gruppene. ”Kjønnslemlestelse” samsvarer med offentlig norsk begrepsbruk, og er sannsynligvis strategisk i forhold til søknad om prosjektmidler. I tillegg er det stort fokus på menneskerettighetsperspektivet i årsrapportene, mens kanskje ikke fokuset har vært så stort på

det i gruppene? Årsrapportene er hovedsakelig ment på lesere utenfra med etnisk norsk bakgrunn? Et annet spørsmål er hvilket ord brukes på somalisk. Argumenter ut fra ”respekt for egen kropp” er kanskje ikke så eksplisitt knyttet til menneskerettighetserklæringen i gruppene som i årsrapportene. Men på den annen side har gruppelederne kanskje klart å forene argumenter ”utenfra” og ”innenfra” i gruppene?

Vårt inntrykk er at det ikke var særlig fokus på menneskerettigheter i den nye jentegruppa Cecilie observerte. Deltagerne i denne gruppa var fra unge kvinner (15-23 år), og hadde bodd kort tid i Norge (1-3 år). Menneskerettigheter og kvinners rettigheter ble nevnt i to informasjonsfilmer som ble vist i gruppa, men i diskusjonene etterpå ble det knapt nevnt. Dette henger kanskje med at den indirekte tilnærmingen via menneskerettigheter ikke er nødvendig nå pga. generelt større åpenhet om omskjæring (i motsetning til i starten av prosjektet mot omskjæring). Men det ble heller ikke forsøkt å argumentere mot omskjæring fra menneskerettigheter som en felles ”verdiparaply”. Jentene i denne gruppa var mer opptatt av smertene, de helseskadelige konsekvensene, om en jente som ikke er omskåret vil bli gift, hva religionen sier og loven i Norge.

Ut fra dette kan det virke mest hensiktsmessig å ha ulike strategier på de forskjellige gruppene. Det er uklart i hvilken grad og hvordan dette er gjort i praksis. Ifølge gruppelederne har de sett an hva som er sensitivt og lagd ulike opplegg i gruppene, men ut fra årsrapportene virker det som menneskerettighetsperspektivet har vært sentralt på alle gruppene. Man får også inntrykk av at alle gruppene går i gjennom den samme prosessen; først fokus på endring, så enighet om endring på ca. det tredje møtet, og deretter fokus på formidling. Kritikken av PMV har bl.a. vært at de ikke har hatt strukturerte opplegg (vs. OK-prosjektet), og at deltagerne har fått snakke om hva de selv ønsker. Gruppelederne sier at de har latt deltagerne si hva de har på hjertet, men hele tiden forsøkt å lede diskusjonen tilbake til temaet.

Menneskerettighetstenkning er kanskje mest fruktbart på ungdomsgruppene der deltagerne har vokst opp i Norge og gått på norsk skole. De er godt kjent med tanken om vestlig individualisme og kvinners rettigheter osv. Minoritetsungdom forhandler fram løsninger i spenningen mellom et kollektivistisk og et individualistisk tanke sett, så for denne gruppen kan menneskerettighetsperspektivet og fokuset på egne erfaringer osv. forenes?

For nyankomne (både unge og gamle) er menneskerettighetstenkning kanskje mer fremmed? Deltagerne på den nye jentegruppa var veldig opptatt av at de trengte informasjon om norsk lov osv. De mente at man ikke kan straffes for noe som man ikke vet at er forbudt ved lov.

Det kan også være hensiktsmessig med en annen strategi for de som allerede er mot omskjæring før de blir med på gruppe og som kanskje ikke er omskåret selv. Disse ser

omskjæringspraksisen ”utenfra”. Motivet for å være med i gruppe er å hjelpe andre, og her kan man ha en mer direkte tilnærming og ha fokus på formidling, fremfor holdningsendring.

Bruk av bilder

Ifølge én av gruppelederne har de ikke brukt bilder eller andre former for illustrasjoner i gruppene. PMV har vært redde for å støte fra seg folk som ellers ville vært med i gruppe. Gruppelederen beskriver OK-prosjektets bruk av bilder i kontrast til PMVs indirekte tilnærming:

”(…) i den somaliske kulturen liker de ikke å vise bilder av jenters underliv, slik som OK-prosjektet ofte brukte. Våre kvinner som kommer hit er ofte veldig religiøse og har stor *hijab* eller sånne ting. Jeg vet hvordan jeg kan begynne. Hvis det er veldig vanskelig å åpne den døren og du mister nøkkelen, så tenker vi at vi kan åpne døren uten å skade den. OK-prosjektet og vi har samme idé og er imot omskjæring, men metoden og måten vi jobber er forskjellig. Noen tenker kanskje å ta bort hele døra og lage ny. Noen tenker at vi skal reparere den gamle nøkkelen. På sånne ting er vi forskjellige. Etter at de viser bilder er det mange folk som ikke kommer igjen. De sier: ’Å, de har gått for langt.’”

Ifølge gruppelederen mener deltagerne i PMVs grupper at det er en skam å vise bilder av kvinnelige kjønnsorganer. Hun mener OK-prosjektets metode er for dem som selv har kompetanse, mens PMVs indirekte metode passer for kvinner som holder på tradisjon og kultur:

”Mange, mange kvinner har ikke nok informasjon, som holder på kultur. Hvis de viser bilder av vagina så sier de bare: ’Å’, og lukker øynene. Hvis de er uenige, hvordan kan de høre din informasjon? Først må vi bli enige, etterpå kan de få informasjon.”

I evalueringsgruppa der deltagerne var voksne og eldre somaliske kvinner, reagerte de negativt da de ble spurt om bruk av bilder i arbeidet mot omskjæring. Det ble en opphisset stemning i gruppa da dette spørsmålet ble stilt, og alle var veldig imot å vise bilder av kvinners underliv. Argumentene deres mot bruk av bilder dreide seg om tre hovedpunkter: 1) Det viser mangel på respekt overfor jentene og kvinnene som er omskåret, 2) Det virker stigmatiserende for somaliere som gruppe, og 3) Budskapet mot omskjæring vil ikke nå ut til andre somaliere dersom de bruker bilder. Kvinnene sa at det var nok å fortelle om sine erfaringer, og de mente det var vanskelig nok å snakke om det. Vising av bilder ville etter deres mening være sårende og respektløst overfor de som selv er omskåret. Én av kvinnene som selv var omskåret sa at å se bilde av et sted der du har hatt mye smerte, ikke gjør det

bedre. Kvinnene fortalte også at somaliske jenter på skolen har blitt mobbet av skolekamerater etter at de har fått informasjon om omskjæring og sett bilder av det: ”Dere er stygge der nede”. Noen av dem trodde også at det kunne forsterke nordmenns oppfatning av somaliske kvinner som stakkarslige og somaliere generelt som dumme. Etter deres mening innebærer PMVs ”dialog-måte” at man ikke viser bilder, og dersom man hadde gjort det ville ingen kommet på gruppemøter. De hevdet også at det var forbudt ifølge islam å vise bilder av kvinners underliv. Kvinnene sa at det ikke hjalp at nordmenn kom på seminarer mot omskjæring, men at somaliere må komme. Men de mener at somaliere ikke vil møte opp og høre budskapet dersom de viser bilder.

Jentene i de somaliske ungdomsgruppene og deltagerne i den internasjonale gruppa var derimot mer positive til å vise bilder i gruppene. Noen av disse deltagerne var ikke selv omskåret, og følte seg dermed ikke personlig såret av å se bilder av omskårne kvinner. Generelt var de imidlertid opptatt av faktainformasjon om helseskadelige konsekvenser av omskjæring, og de var positive til å vise bilder eller illustrasjoner i den forbindelse. I noen av gruppene ble det også vist bilder som deltagerne tok med selv. Noen av de eldre kvinnene på evalueringsgruppa åpnet også for at bilder var greit i en undervisningssammenheng om helse.

Ansatte i OK-prosjektet som Cecilie intervjuet forteller at deres tilnærming også var indirekte og basert på dialog i grupper. Innfallsvinkelen var kvinners liv i eksil, med særlig fokus på kvinners helse. Det er åpenbare likheter mellom OK-prosjektet og PMV når det gjelder dialog som metode og en indirekte tilnærming til temaet omskjæring. OK-prosjektet jobbet også med ”*empowerment*”, samtalegrupper og med interaktive metoder som teater og hørespill. Forskjellene går på at OK-prosjektet fokuserte i større grad enn PMV på helseperspektivet. De hadde alltid en helseutdannet fagperson i gruppene sammen med en gruppeleder med minoritetsbakgrunn. Ifølge ansatte i OK-prosjektet hadde de et mer strukturert opplegg enn PMV, og de viste bilder for å få fram budskapet om kvinners helse på en tydelig måte. Ifølge ansatte på PMV var denne tilnærmingen mer direkte, og de mente faren ved bruk av bilder lå i at det kunne virke fremmedgjørende på deltagerne og som en ”sjokkmetode”. De ansatte i OK-prosjektet hevder imidlertid at de hadde god erfaring med å vise bilder i gruppene. Mange var skeptiske i starten, men samtidig var de nysgjerrige. Tanken var at det ikke skulle virke for voldsomt og at de skulle bruke dem i undervisning om naturlig anatomi. Bildene fungerte som et pedagogisk virkemiddel for at kvinnene skulle lære hvordan kroppen ser ut, hvordan kroppen fungerer, hva skjer når du skjærer bort den og den delen? osv. Fokus var på kroppens funksjoner, ikke på problemene. I starten prøvde de seg fram med ulike illustrasjoner, tegninger, modeller osv, men fant til slutt ut at fotografier fungerte best.

Ifølge de ansatte i OK-prosjektet gikk det greit å vise bilder, og mange kom igjen på møter etter at de hadde vist bilder. Det kan likevel tenkes at noen ikke møtte opp i utgangspunktet fordi de hadde hørt at OK-prosjektet viste bilder.

Kvinnene i evalueringsgruppa på PMV var svært negative til bruk av bilder i arbeidet mot omskjæring. Men disse kvinnene var i hovedsak blant de mest aktive brukerne på PMV, og det kan kanskje hende at de var innsosialisert i PMVs uttalte motstand mot visning av bilder som metode. Disse kvinnene argumenterte ut fra at de som selv har opplevd å bli omskåret kan oppleve bilder som krenkende og sårende, og at disse reaksjonene må tas på alvor. Samtidig var deltagerne i ungdomsgruppene som hadde vokst opp i Norge og deltagerne i internasjonal gruppe mer positive til bruk av bilder. Noen av deltagerne på evalueringsgruppa syntes også det var greit å vise bilder i undervisningssammenheng. Derfor kan man stille spørsmålsteget ved hvorfor de ansatte på PMV kategorisk avviste bruk av bilder. Deltagerne kommer på gruppene for å lære, og dersom deltagerne selv vil, er det vel ikke noe i veien for å vise bilder? Hensikten er da ikke å vise bilder som ”sjokkmetode” og til skrekk og advarsel, men for å gi helseinformasjon og for å lære om kvinnekroppens funksjoner. Slik vi ser det er det ikke noen motsetning mellom en indirekte tilnærming der deltagerne først blir trygge på hverandre og etter hvert deler egne erfaringer, og i tillegg få faktainformasjon, for eksempel i form av bilder, når og hvis deltagerne er klare for det. Dette kan man se an i de ulike gruppene, og benytte forskjellige fremgangsmåter i ulike grupper.

Motstanden mot bilder kan også delvis tolkes som PMVs behov for å skape et skille mellom sin metode og OK-prosjektets metode. Siden samarbeidet mellom PMV og OK-prosjektet etter hvert ikke fungerte, virker det som det har oppstått et konkurranse-forhold mellom de to. De ulike ansatte fra OK-prosjektet forteller at de opplevde at de PMV-ansatte så dem som konkurrenter. I mange sammenhenger gir også de PMV-utsatte uttrykk for sin metode som unik og overlegen andres metoder. Behovet for å distansere seg fra andre tilnærminger kan gi grunnlag for at de bruker sterkere uttrykk for motstand mot andre måter å gå frem på enn de ellers kunne ha gjort. Dette er for øvrig en tendens vi ser i forhold til flere somaliske organisasjoner også, at konkurransen om offentlige midler fører til at man snakker om andre prosjekter i svært nedvurderende og negative ordelag. Noe slikt er kanskje ikke til å unngå, men det kan klart være en hemsko for arbeidet når konkurransen om de knappe midler gjør at man tar rigid avstand fra visse måter å arbeide på istedenfor å hele tiden ta en revurdering av hvilken metode som egner seg best, uten at denne vurderingen baseres på behovet for å posisjonere seg i forhold til de andre.

”Respekt for egen kropp”-slagordet til PMV-prosjektet kan forstås i tråd med PMVs menneskerettighetsfokus og en individualisert forståelse, som vi har vært inne på tidligere. ”Respekt for *naturlig* kropp” kunne kanskje vært et alternativ som kombinerte helseopplysning og kunnskap om kvinnekroppens naturlige funksjoner med dialog i kulturelle termer.

Oppsummering av kapitlet og positive aspekter

- PMVs hensikt med å bruke *dialog* som metode i arbeidet mot omskjæring er at deltageres ulike erfaringer og argumenter for og imot omskjæring skal prøves mot hverandre, og det er en prosess som tar tid. Dialog i gruppene har også vært kombinert med *kulturelle virkemidler* som sang, ordspråk, dans og teater, samt informasjonsfilmer og individuelle samtaler.
- PMV ser på *kunnskap* som en sosial prosess hvor alle bidrar. Når ”*naturlige hjelpere*” leder grupper, blir det, ifølge PMVs rapporter, lagt vekt på å nedtone rollen som gruppeleder. Men gruppelederne har ofte delt sin kunnskap før deltagerne deler sine erfaringer. Dette kan tyde på at praksis i gruppene ikke har vært helt i samsvar med teorien bak. Men vi tolker det også som at gruppelederen har erfart at teorien ikke fungerer så godt i praksis, og så har hun tilpasset sin rolle ut fra hva hun har erfart som riktig.
- Ifølge PMV rapporter fra prosjektet har arbeidet mot omskjæring tatt utgangspunkt i *menneskerettigheter*. Vårt inntrykk er at fokus på menneskerettigheter ikke var så stort i den nye jentegruppen Cecilie observerte. Jentene var mer opptatt av smerter, helseskadelige konsekvenser, om en jente som ikke er omskåret vil bli gift, hva religionen sier og loven i Norge. Argumenter ut fra ”respekt for egen kropp” er ikke så eksplisitt knyttet til menneskerettighetserklæringen i gruppene som i årsrapportene. Men på den annen side har gruppelederne kanskje klart å forene argumenter ”utenfra” og ”innenfra” i gruppene?
- PMV hadde en *indirekte tilnærming* i starten av prosjektet fordi omskjæring var et sensitivt tema. Ulike innfallsporier; bl.a. menneskerettigheter, helse, religion og diskriminering. Etter hvert som det har blitt mer åpenhet om omskjæring har PMV hatt en mer direkte tilnærming.
- Gruppelederne fortalte at de som regel brukte *begrepet* ”omskjæring” i gruppene, fremfor begrepet ”kjønnslemlestelse”. Argumentene for å bruke begrepet

”omskjæring” er i tråd med PMVs vektlegging av å lytte til kvinnenes egne historier og erfaringer, og at man gjennom deres kritiske stemmer finner det største potensialet for endring. ”Kjønnslemlestelse” er et begrep som i større grad brukes av de som ser praksisen ”utenfra” og det springer ut av menneskerettighetstanken som opprinnelig kommer fra vestlig, individualistisk syn på mennesket.

- Ifølge gruppelederne har de ikke brukt *bilder* eller andre former for illustrasjoner i gruppene. PMV har vært redde for å støte fra seg folk som ellers ville vært med i gruppe. Reaksjoner fra kvinnene i evalueringsgruppa på PMV viser at det er en reell motstand blant deltagerne mot bruk av bilder i arbeidet mot omskjæring. De som selv har opplevd å bli omskåret kan oppleve dette som krenkende og sårende, og disse reaksjonene må bli tatt på alvor. Samtidig var deltagerne i ungdomsgruppene som hadde vokst opp i Norge og deltagerne i internasjonal gruppe mer positive til bruk av bilder.

Ankepunkter

- Ordene som brukes for å beskrive kunnskapsoverføring er, i motsetning til dialog, ”monolog fra fagperson” og ”formanende foredrag”. Det gis uttrykk for et veldig negativt syn på kunnskapsoverføring, og ifølge denne argumentasjonen er det vanskelig å være uenig i at dialog er bedre. Men spørsmålet er hvorfor kunnskapsoverføring blir satt opp som motsatsen til dialog? Det snakkes samtidig varmt om gjensidig kunnskapsutveksling, og hvorfor kan ikke da faglig kunnskapsoverføring være en del av en slik dialogisk prosess?
- Et spørsmål man kan stille seg, er hvorfor PMV er negative til en dialogtilnærming med en somalisk gruppeleder som har helsefaglig bakgrunn? En helsefaglig person kan også være i stand til å vise respekt for deltagerens situasjon og kunne lære av deres erfaringer, samtidig som vedkommende kan bidra med sine fagkunnskaper.
- Et problem man kan innvende ved dialogmetoden, er tanken om at de ”beste” argumentene skal vinne. Man kan spørre seg hvem som bestemmer hva som er de beste argumentene dersom alle i gruppa er jevnbyrdige og har likeverdig kunnskap? Og hvordan måler man om den er likeverdig? Ifølge EARS-metoden ”leder” gruppelederen diskusjonen i en retning som hun har bestemt på forhånd, og dermed sitter hun med ”fasiten” hele tiden. Betyr det at gruppelederen gir støtte til gode

forslag (dvs. *mot* omskjæring) og overser de dårlige forslagene (dvs. de *for* omskjæring)?

- Det motsatte av at gruppelederen sitter med "fasiten" og leder diskusjonen i en bestemt retning - at gruppelederen opptrer som en nøytral ordstyrer - er også problematisk. En slik gruppelederrolle kan føre til at deltagerne sitter igjen med inntrykk av at argumenter både for og imot omskjæring er like bra, samt at gale påstander blir stående uimotsagt. På den annen side er dette kun en innvending om at PMV ikke er konsekvente nok i sin egen metode. Etter vår mening er det et større problem om gruppelederen ikke skulle lede i retning argumentene mot omskjæring, slik at ikke argumenter *for* vinner fordi de har noen sterke retorikere med dette synet i gruppa. Dette skjedde til dels i jentegruppe der Cecilie var med som observatør. Noen av jentene var svært religiøse og refererte til en *hadith* som de viste de andre som argument for at *sunna*-omskjæring var i tråd med islam.
- Man kan også stille spørsmålstegn ved det faktum at alle de etnisk norske ansatte på PMV har fagutdannelse, mens de fleste med annen etnisk bakgrunn ikke har det. Fordelen med at de "naturlige hjelperne" og gruppelederne ikke har utdanning er at de er i samme situasjon som gruppedeltagerne, men samtidig kan man innvende at fagutdannende med minoritetsbakgrunn kan være viktige rollemodeller. I tillegg kan man problematisere den daværende strukturen på PMV med en etnisk norsk, kristen mann på toppen, så etnisk norske kvinnelig ansatte med utdanning, så de naturlige hjelperne med minoritetsbakgrunn uten fagutdanning, så gruppelederne med minoritetsbakgrunn under der igjen. Det at de etnisk norske har fagutdanning og i tillegg er i overordnede stillinger, mens de fleste med minoritetsbakgrunn er uten høyere utdanning og i underordnede stillinger, kan skape en maktubalanse. I omskjæringsprosjektet hadde imidlertid en av de ansatte med minoritetsbakgrunn høyere utdanning, men ikke helsefaglig.
- En indirekte tilnærming som PMV la opp til i starten av prosjektet høres fornuftig ut, men ankepunktet er at folk kan føle seg lurt dersom de blir spurt om å være med på gruppe om menneskerettigheter eller diskriminering, og først på det tredje møtet skjønner de at gruppa egentlig skulle handle om å endre holdninger til omskjæring. Ifølge gruppelederne er indirekte tilnærming en måte å ta opp temaet som viser respekt og inviterer til dialog. Man kan alternativt hevde at det er mest respektfullt å være åpen om hva gruppene handler om fra første stund, istedenfor å gå via andre temaer.

- En universalisering av menneskerettighetene kan være problematisk. Menneskerettighetstanken er fundert på det autonome og ukrenkelige individet knyttet til idéstrømmer i europeisk kultur og historie. Et poeng er at menneskerettighetene må prøve dem opp mot folks oppfatning og definisjon av individuelle versus kollektive rettigheter og menneskelig verdighet. Ikke alle muslimer er heller enige i universaliseringen av menneskerettighetene. Hva med de deltagerne som har et annet sett med verdier som de synes er viktigere, slik som deres oppfatning av hva Koranen eller en *hadith* sier om omskjæring?
- PMVs bruk av begrepet ”omskjæring” og fokus på menneskerettigheter kan virke noe motstridende. Deres vektlegging av kvinnes egne erfaringer og kunnskaper, og endring som skal komme ”innenfra”, samsvarer tilsynelatende ikke med menneskerettighetstanken som snarere er argumentasjon mot omskjæring ”utenfra”.
- PMV bruker også ulik begrepsbruk/språkbruk utad og innad. For eksempel benyttes begrepet ”kjønnslemlestelse” i prosjektsøknaden, mens ”omskjæring” hovedsakelig brukes innad i gruppene. ”Kjønnslemlestelse” samsvarer med offentlig norsk begrepsbruk, og er sannsynligvis strategisk i forhold til søknad om prosjektmidler.
- Det er stort fokus på menneskerettighetsperspektivet i årsrapportene, mens kanskje ikke fokuset har vært så stort på det i gruppene? Årsrapportene er hovedsakelig rettet mot lesere utenfra med etnisk norsk bakgrunn?
- Kritikken av PMV har bl.a. vært at de ikke har hatt strukturerte opplegg (vs. OK-prosjektet), og at deltagerne har fått snakke om hva de selv ønsker. Gruppelederne sier at de har latt deltagerne si hva de har på hjertet, men hele tiden forsøkt å lede diskusjonen tilbake til temaet.
- Motstanden mot bilder kan tolkes som PMVs behov for å skape et skille mellom sin metode og OK-prosjektets metode, ved at de så OK-prosjektet (og derfor også dets metode) som konkurrenter.

Forslag til forbedringer

- Det kan være hensiktsmessig å ha ulike strategier på de forskjellige gruppene.
- Menneskerettighetstenkning er kanskje mest fruktbart i ungdomsgruppene der deltagerne har vokst opp i Norge og gått på norsk skole. De er godt kjent med tanken om vestlig individualisme og kvinners rettigheter osv. Minoritetsungdom forhandler fram løsninger i spenningen mellom et kollektivistisk og et individualistisk tankesett,

så for denne gruppen kan menneskerettighetsperspektivet og fokuset på egne erfaringer forenes.

- Deltagerne i den nye jentegrupper var veldig opptatt av religion. Det kunne derfor vært en alternativ innfallsport å bruke koran- eller *hadith*-sitater som kan underbygge at omskjæring ikke er i tråd med islam, og i hvert fall at det ikke er noe krav å omskjære ifølge religionen. Det er tydelig at religiøse argumenter har sterk kraft på mange, jf hva Cecilie observerte i jentegrupper. Derfor må gruppelederne være skolerte i hva religionen sier, slik at de kan møte slike argumenter med andre henvisninger til hva religionen sier.
- Deltagerne i jentegrupper sa også at de trengte informasjon om norsk lov og mente at man ikke kan straffes for noe som man ikke vet at er forbudt ved lov. Vi ser derfor et potensial i å bruke lovverket som argument også, men at det må gjøres i kombinasjon med andre argumenter (også religiøse jf forrige punkt, samt helsefaglige).
- Det kan også være hensiktsmessig med en annen strategi for de som allerede er mot omskjæring før de blir med på gruppe og som kanskje ikke er omskåret selv. Disse ser omskjæringspraksisen "utenfra". Motivet for å være med i gruppe er å hjelpe andre, og her kan man ha en mer direkte tilnærming og ha fokus på formidling, fremfor holdningsendring.
- Slik vi ser det er det ikke noen motsetning mellom en indirekte tilnærming der deltagerne først blir trygge på hverandre og etter hvert deler egne erfaringer, og i tillegg få faktainformasjon, for eksempel i form av bilder, når og hvis deltagerne er klare for det. Hensikten er da ikke å vise bilder som "sjokkmetode" og til skrekk og advarsel, men for å gi helseinformasjon og for å lære om kvinnekroppens funksjoner. Dette kan man se an i de ulike grupperne, og benytte forskjellige fremgangsmåter i ulike grupper.
- Et alternativ ville vært å la deltagerne fortelle om egne erfaringer som første stadium, for så å bringe inn ekspertisen som forteller om de alvorlige helserisikoene og begrensninger av kroppens utfoldelse som følge av omskjæring. Dermed kunne ulike typer kunnskap supplere hverandre. Gruppelederne på PMV sier at de kan henvise deltagerne videre til folk med helsefaglig kompetanse dersom det er behov for det, men det er likevel en fare for at gale påstander kan bli stående uimotsagt i gruppe. I forhold til fremtidig arbeid mot omskjæring på PMV vil vi anbefale å ansette minoritetspersoner med helsefaglig bakgrunn.

4. Prosessen i gruppene

I dette kapitlet skal vi undersøke hvordan dialogmetoden har fungert i praksis. Vi skal drøfte gruppeledernes erfaringer med å bruke metoden og hva de sier om endringsprosessen i gruppene, samt hva som har vært deres rolle. Vi skal også diskutere deltageres synspunkter. Til slutt i dette kapitlet skal vi se nærmere på hvordan gruppelederne har håndtert konflikter i gruppene.

Dialogprosessen i gruppene

Ifølge gruppelederne skjer det en prosess i gruppene i løpet av de ca. 10 gruppemøtene. De første møtene nærmer de seg temaet gradvis og snakker om hva omskjæring er; om det er skadelig eller ikke, om det er forbudt ifølge menneskerettighetene eller ikke. Gruppelederne hevder at deltagerne, i løpet av disse møtene, blir enige i at omskjæring er en skadelig tradisjon som er forbudt ifølge menneskerettighetene, og som bør stanses. På de siste gruppemøtene diskuterer deltagerne hvordan omskjæringstradisjonen skal stanses, og ulike metoder for å formidle dette budskapet videre. Ifølge gruppelederne er det altså to ulike prosesser i løpet av gruppemøtene: 1) Først er de opptatt av hvordan deltagerne i gruppa, gjennom diskusjon, skal bli enige i at omskjæring må stanses, 2) Så når enighet er oppnådd, starter en annen prosess hvor deltagerne diskuterer hvordan de kan samarbeide for å stanse omskjæringstradisjonen.

Gruppelederne poengterer altså at målsettingen er *enighet* først, før endring er mulig. Det sentrale i løpet av gruppemøtene er at deltagerne i gruppa blir enige om at omskjæring er en skadelig tradisjon, og deretter kan man begynne å snakke om hvordan omskjæringstradisjonen kan stanses. Dersom enighet ikke er oppnådd, er det fåfengt å snakke videre om strategier i omskjæringsarbeidet. Hvordan oppnås så denne enigheten i praksis?

Selve *prosessen* de legger opp til i gruppemøtene er, ifølge gruppelederne, avgjørende for at folk skal endre holdning til omskjæring. De distanserer seg fra OK-prosjektet ved at de "kjørte på" uten at folk var enige, mens PMV prøver å få folk til å bli enige først. Ifølge gruppelederne hjelper det ikke å overkjøre deltagerne i gruppa med argumenter *mot* omskjæring. Det er viktig at argumentene *for* omskjæring også kommer fram for å få til en reell dialog. Deltagerne må begrunne meningene sine, enten det er for eller mot omskjæring, og meningene diskuteres i gruppa. Hvis én av deltagerne for eksempel sier at omskjæring er

bra fordi det er en del av den somaliske kulturen, så kan gruppelederen svare: ”Hva er vitsen med å holde på kulturen? Jeg er ikke enig med deg, men gi meg noen bevis så jeg kan bli enig med deg.” Da oppfordres deltageren til å komme med sine argumenter for å fortsette med omskjæring. Én av gruppelederne forteller om den videre prosessen i gruppa:

”(..) ’jeg har mange bevis for at man ikke skal fortsette, men hvis du har mer bevis enn meg, så blir jeg enig med deg.’ Så etter det er de enige med meg! (latter) (..) Men hvis de sier: ’Nei, jeg er uenig.’ Jeg sier: ’Okay, du er uenig, du har rett til å være uenig med meg. Du har rett til å fortsette med omskjæring, det er din kultur. Vi har vår kultur, men i vår kultur har jeg mange ting som er mot omskjæring; mange regler, menneskerettigheter, religionene, kjærlighet til barn. Jeg har mange bevis. Hvis du har bevis så blir jeg enig med deg og kaster mine mål.’ Men det har de ikke. Så etter det; diskusjon, diskusjon, diskusjon. Neste gang; diskusjon og de er enige med meg.”

Dialogen fordrer at deltagerne er ærlige, og dersom de fortsatt er for omskjæring etter flere gruppemøter, så må de si det. Da må de begrunne sine standpunkter og diskusjonen fortsetter. Deltagerne har rett til å være uenig med hverandre og gruppelederen. Det er likevel problematisk når gruppelederen sier at deltagerne har rett til å fortsette med omskjæring fordi det er deres kultur. Så lenge deltagerne bor i Norge har de ikke rett til å fortsette med omskjæring. Cecilie opplevde imidlertid at denne gruppelederen formidlet til den nye jentegruppa at man har rett til å si at man er for omskjæring fordi det er ytringsfrihet i Norge, men dersom man praktiserer omskjæring blir man straffet etter norsk lov.

Ifølge gruppelederen skal gode argumenter høres, og i teorien skal de beste argumentene ”vinne” diskusjonen. Dersom argumentene for omskjæring er mange og overbevisende, skal de altså i teorien kunne ”vinne” diskusjonen. Det kan innvendes her at dette kun er i teorien, og i praksis er det gruppelederen som ”bestemmer” hvilke argumenter som er mest overbevisende ved å forsterke og forstørre disse. Men gruppelederen kan selvfølgelig ikke tvinge deltagerne til å bli enige med henne. Ifølge gruppelederen har hun imidlertid flere argumenter eller ”bevis” som taler mot omskjæring; menneskerettigheter, religionen, kjærlighet til barn, lover og regler. Gruppelederne forteller at de klarer å få deltagerne i gruppa til å bli enige gjennom diskusjon. Én av gruppelederne uttalte at deltagerne lærer litt og litt gjennom diskusjon, og at de til slutt blir enige med henne. Hvordan forklarer gruppelederen at hun klarer å få deltagerne til å bli enige i at omskjæring må stanses?

Gruppelederen vektlegger at de er på samme side som deltagerne:

”Vi sier ikke: ’Somaliere har en omskjæringstradisjon. Hvordan skal vi stoppe det?’ Vi sier: ’Vi’, vi er inkludert også. Hvis vi ikke respekter dem, sier de: ’Å, hun tror hun er norsk. Hun tror at vi bare holder på kulturen og at hun er utenfor oss. Vi hører ikke på deg.’ Men jeg sa: ’Vi har problemer, vi har en tradisjon og kultur som er skadelig. Hva skal vi gjøre?’ Folk trenger respekt. Etter at jeg har vist dem respekt, hører de på meg. Men hvis jeg ikke viser dem respekt, så hører de aldri på meg.”

Ved at gruppelederen omtaler gruppa som ”vi” og inkluderer seg selv i gruppa på denne måten, gir hun signaler til gruppe medlemmene om at de har et felles problem og at hun er jevnbyrdig med deltagerne. I tillegg gir hun uttrykk for at hun og deltagerne sammen må finne måter å gjøre noe med omskjæringsproblemet. Gruppelederne sier at dette er en måte å vise deltagerne respekt. Dersom hun hadde sagt at ”dere” har et problem, så ville deltagerne oppfattet dette som respektløst, og sett på henne som en som hadde blitt ”norsk” og som hevet seg over dem. Marianne Gullestad (2002) har skrevet om selvfølgeliggjøringen av slike kategorier, og analysert hvordan majoriteten definerer hvem som er ”oss” og hvem som er ”dem”. Gullestad beskriver hvordan dette produserer et skille mellom majoritet og minoritet. I en fortolkningsramme med slike dikotomier, forstås gjerne den ene delen (”oss”) som overlegen den andre (”dem”). Det er den dominerende parten som er subjektet og den underlegne parten blir objektivert, jf. ressurssterke ”vi” som hjelper ressurssvake ”dem”. Når gruppelederen sier ”vi” så river hun derimot ned skillet mellom ”oss” og ”dem”. Hun er oppmerksom på at hennes rolle i gruppa kan bli oppfattet som ”norsk” og overlegen de andre, og vektlegger derfor at hun og deltagerne sammen er ”vi”. Dermed kan alle i gruppa ses på som aktive, handlende subjekter som kan hjelpe seg selv, ikke passive, hjelpetrengende objekter som trenger hjelp fra andre.

Gruppelederen på den internasjonale gruppa vektlegger også at hun og deltagerne er like i betydningen at de er i samme situasjon fordi de er innvandrere. Deltagerne ser ikke på henne som en som kommer utenfra, men som en av dem. I tillegg sier en av gruppelederne at det er viktig å ha tålmodighet, tid og energi. Gruppelederen har opplevd at hun har snakket om omskjæring og deltagerne har begynt å snakke om andre ting. Hun mener det er viktig å høre hva de har på hjertet, og etter at hun har hørt på dem, sier hun: ”Okay, tilbake til temaet vårt.”

Ved å ta utgangspunkt i menneskerettigheter, kjærlighet til barna og den smerten omskjæring påfører barna, har én av de somaliske gruppelederne stilt retoriske spørsmål til deltagerne i gruppa:

”Omskjæring er en gammel tradisjon. Det er veldig vondt. Det er skadelig. Det er ikke menneskerettigheter. Gud gir barna våre som gaver, det er kjærlighet og vi må vise kjærlighet. Er det noe vits å vise kjærlighet om kulturen gjør vondt?”

Etterpå har hun invitert deltagerne til å komme med sine meninger. Gruppelederen forteller at de bruker ulike argumenter mot omskjæring og ”snakker på ulike måter” om omskjæring i gruppene:

”Er krig kultur? Det er ikke kultur. Det er så vondt. Alle folk er opptatt av hvordan krigen eller konflikten løses med dialog for å få slutt på krig. Ingen liker krig, ingen likte at det var krig i området. Alle trenger fred. Det gjelder også det samme med omskjæring; jenter trenger fred i kroppen i sin.”

Her argumenterer gruppelederen mot omskjæring ved å bruke en metafor. Hun tar utgangspunkt i et felles ønske blant somaliere - fred i Somalia - og sammenligner fred i Somalia med fred i jenters kropp (la kroppene deres være i fred for omskjæring). Et argument for omskjæring er at det er en del av somalisk kultur, men gruppelederen sier at man må avvikle kulturelle tradisjoner som er skadelige, slik som omskjæring. Krig er skadelig og vondt, og det samme gjelder omskjæring.

Gruppelederne appellerer også til deltagerne i gruppa om å tenke selv, og være selvstendig tenkende individer, ikke bare representanter for en kultur:

”(..) jeg må tenke selv, uten kultur. Jeg må kaste kultur og ikke tenke 'ære' eller 'kultur' eller at noen mobber meg. Vi må tenke: 'Vi er kvinner og det er oss det gjelder. Det gjelder ikke andre. Det er vi fra Somalia dette gjelder. Hvis vi ikke kan stoppe det, så kan ingen stoppe det. Norge kan ikke hjelpe oss, reglene kan ikke hjelpe oss. Vi må komme selv og se hvordan kan vi stoppe det og redde våre barn og være forbilder videre. For i mange hundre år har ingen prøvd å stoppe opp, men vi er første generasjon som kan stoppe det. Vi må jobbe videre og være forbilder for våre barn så de ikke gjør det til sine barn, neste generasjon'.”

Her oppfordrer gruppelederen til et brudd med kulturen og forkasting av æresbegreper. Denne poengteringen av å tenke selv, uavhengig av kultur, er i grunn en poengtering av vestlig individualistisk tankegang. Økt individualisering og økt refleksivitet framheves gjerne som et generelt kjennetegn ved det vestlige, senmoderne mennesket. I studier av minoritetsungdom fremheves det ofte at disse ungdommene lever i spenningen mellom tradisjon/en kollektivistisk orientering, der lojalitet til familien er sentralt, og modernitet/en individualistisk orientering, med vekt på selvstendighet til å ta egne valg (se bl.a. Østberg

2003, Mørck 1998). Sitatet kan også tolkes som en kamp for kvinners rettigheter til å bestemme over egen kropp. Gjennom ”empowerment” må de somaliske kvinnene selv gjøre noe med omskjæringstradisjonen og være forbilder for nye generasjoner. Kvinnene må kjempe mot en mannsdominert kultur der særlig kvinners seksuelle atferd kontrolleres av en ære/skam-kodeks (Abdalla 1982, Wikan 2003). I Somalia står jomfruidealet sterkt, og omskjæring ses ofte som bevis for at en kvinne er jomfru. Når en jente skal gifte seg betales det brudepris til hennes familie, og for at hun skal være verdt prisen må hun være infibulert (Barre 1998). Ifølge Talle (2003) er en kysk jente synonymt med en ”sydd” jente. En tett infibulasjon er tegn på uomtvistelig moral – jo tettere sydd, jo høyere moral. Det er ekteskap og kontroll med kvinnelig seksualitet som oftest ligger under den kulturelle forklaringen (Talle 2003:42).

En annen vei ut av kulturtankegangen er å poengtere helse som er tverrkulturelt anliggende:

”Jeg sa: ’Ikke hør på kultur. Hør på deg selv. Hva er best for helsen deres?’ Vi er veldig lei av kulturen vår, men det hjelper ikke å være lei, vi må vise at det er en ting som ikke er viktig. Helsen vår er en viktig ting.”

I tillegg til å ta vare på egen helse og være forbilder for en ny generasjon når det gjelder å stanse omskjæring, så legger gruppelederen også vekt på at kulturen må tilpasses det samfunnet og den tiden man lever i:

”(..) kultur er et ord, omskjæring er praksis. (..) Kulturen er et ord, men praksisen skjedde meg. Kulturen er bare en historie. Det er historien som er laget av noen folk, gamle folk. Og nye folk lager nye historier. (..) For eksempel du er fra Norge, dere har en kultur, noen deler av gammel kultur som er mange hundre år, bruker du ikke. Det passer ikke i tiden. Sånne ting snakker vi om. (..) Nå har dere et utdannet folk. Vi leser om helse, vi har fått masse informasjon om helse. Hvorfor skader jeg min kropp? Det som ikke er tilpasset samfunnet, må vi ikke ha; Kast!”

Her er det både en tankegang om muligheten for et diskursivt og praktisk brudd med det tradisjonelle, og en betoning av at Norge i dag er et opplyst samfunn og derfor gis også tilflyttede mulighet til endring. Også i dette sitatet kan det spores en individualistisk forståelse, i den forstand at deltagerne oppfordres til å beholde det som er bra ved den somaliske kulturen og kaste det som ikke er bra (omskjæring). I tillegg kan de bruke det som er bra ved norsk kultur. Deltagerne kan dermed ”sette sammen” sin egen variant av en

”blanding” mellom norsk og somalisk kultur (jf. hybride og kreoliserte former for kulturer og identiteter og et postmoderne perspektiv om kulturell kreativitet, se bl.a. Eriksen 1994 og Fangen 2006a) Også her ser vi at deltagerne oppfordres til å ”ta skjeen i egen hånd” og være aktivt, handlende individer.

I eksemplene ser vi at gruppelederne selv tydelig tar standpunkt mot omskjæring. I et av eksemplene over kommer gruppelederen først med et argument mot omskjæring, og deretter inviterer hun deltagerne til å si sin mening. Det Cecilie observerte i ny ungdomsgruppe på PMV var at gruppeledernes rolle endret seg i løpet av gruppemøtene. På de fire første møtene fungerte gruppelederne (en voksen ”naturlig hjelper” som var veileder og en ung gruppeleder) som organisatorer, motivatorer og ordstyrere. Den unge gruppelederen stilte spørsmål til diskusjon, passet på at alle fikk sagt sin mening og at alle ble hørt, men hun blandet seg i liten grad inn i diskusjonen. Deltagernes meninger og påstander ble stort sett stående uimotsagt. Et eksempel på dette er da gruppelederen spurte gruppa om hvor mange land som praktiserer omskjæring. Én av deltagerne svarte at de fleste muslimske land praktiserer omskjæring på ”*sunna*-måten”. Én annen svarte at alle land i verden praktiserer omskjæring av gutter, mens i muslimske land praktiseres det *sunna*-omskjæring av jenter og i Somalia og Egypt syr de igjen. Et annet eksempel er da gruppelederen spurte om kristne og muslimer praktiserer omskjæring. Da svarte én av deltagerne at muslimer praktiserer omskjæring av jenter, mens kristne praktiserer omskjæring av gutter på grunn av renslighet. Én annen svarte at dette ikke stemmer helt fordi kristne i Etiopia og Eritrea også omskjærer jenter. Deltagerne diskuterte seg i mellom, men gruppelederen blandet seg ikke inn og hun verken kommenterte eller tilbakeviste disse påstandene.

På det femte møtet ble det vist to filmer (”The Road to Change” [WHO] og ”Nå snakker vi sammen” [PMV]). Filmene ga bl.a. faktainformasjon om omskjæring, og korrigerer noen av de feilaktige påstandene deltagerne hadde kommet med på de tidligere møtene. På det sjette møtet repeterte gruppelederne noe av informasjonen i filmene. Deretter ble filmene diskutert, og det var først på dette møtet at gruppelederne tydelig argumenterte mot omskjæring. På de siste møtene (det var åtte møter i alt) ble spesielt *sunna*-omskjæring diskutert heftig, og i disse diskusjonene var begge gruppelederne mer delaktige og de ga tydelig uttrykk for sine standpunkter mot alle former for omskjæring. De argumenterte blant annet ut i fra et helseperspektiv og informerte også om norsk lovgivning. Religion ble også et hett diskusjonstema (kommer tilbake til dette senere i kapitlet).

Observasjonene tyder altså på at gruppeledernes rolle endrer seg i løpet av den dialogiske prosessen i gruppene. I starten får alle meninger komme fram, ingen meninger

sensureres og (gale) påstander blir stående uimotsagt av gruppelederne. Alles meninger respekteres og alles kunnskap er likestilt. Etter hvert presenterer gruppelederne mer faktainformasjon og argumenterer tydelig mot omskjæring. Deltagerne kommer fortsatt med sine meninger og de respekteres, men det er tydelig at gruppelederne mener at argumentene mot omskjæring er mest overbevisende. Jentene som argumenterte for at *sunna*-omskjæring er påbudt ifølge religionen, ble hørt, men gruppelederne ga klart uttrykk for at argumentene deres ikke var overbevisende nok og de trengte flere ”bevis” for sine standpunkter.

Metoden legger opp til ”deltagende dialog” der alles kunnskap anerkjennes på lik linje, men likevel virker det slik at gruppelederne sitter med ”fasiten” i diskusjonen; nemlig at argumentene mot omskjæring er mest overbevisende og at den dialogiske prosessen skal lede frem til holdningsendringer og utvikling av strategier i arbeidet mot omskjæring. Målsetting er at deltagerne skal endre holdning dersom de i utgangspunktet er for omskjæring, og for å få til denne endringen så vi tidligere i kapitlet at gruppelederen må forsterke og forstørre argumentene som taler i den retning. Dette ble tydeligere i siste halvdel av gruppemøtene da gruppelederne klart tok standpunkt i diskusjonene mot alle former for omskjæring. Når målet er at deltagerne skal komme til enighet om at omskjæring bør stanses, ligger det i kortene at argumentene for omskjæring ikke vil ”vinne” diskusjonen. Det kan likevel være en fare for at de gjør det, hvis det er slik at de som er *for* har de mest overbevisende argumentene, som men den ene jenta i gruppen Cecilie observerte, som kunne vise til en *hadith* som hun mente forsvarte *sunna*-omskjæring.

Deltagerne om gruppelederens rolle

Deltagerne i den internasjonale gruppa beskriver gruppelederens rolle som en tilrettelegger og organisator. Gruppelederen var ordstyrer, sørget for at alle fikk mulighet til å si noe og sørget for at en skrev referat fra gruppemøtet. I tillegg motiverte gruppelederen deltagerne til å komme på møtene og motiverte dem til å si sine meninger. Gruppelederen måtte også holde diskusjonen på rett spor dersom deltagerne begynte å snakke om mye annet.

Deltagerne i de somaliske ungdomsgruppene forteller at de voksne gruppelederne på PMV var til stede i begynnelsen av gruppa, men etter hvert ledet ungdommene gruppa selv. Ifølge de voksne gruppelederne er det lettere for ungdommene å snakke åpent med en ung gruppeleder. I noen av gruppene valgte ungdommene selv hvem av de unge som skulle være gruppeleder og det gikk på omgang. De voksne gruppelederne kom innom med jevne

mellomrom og ga dem temaer å diskutere og sjekket at alt gikk bra i gruppa. Én av jentene forteller om den voksne gruppelederen:

” [Hun] har stort ansvar og hun kommer alltid og forteller oss mye. Hun bryr seg, hun ringer oss og forteller oss hvilke regler det er (...). Hvis du ikke kommer to dager på rad så ringte hun: 'Er det bra med deg? Hvorfor er du ikke her?'”

De voksne gruppelederne har en omsorgsfunksjon overfor ungdommene, og de ringer og hører om noe er galt dersom ungdommene ikke møter opp på gruppemøte. Én av ungdommene forteller om de voksne gruppeledernes rolle i diskusjoner:

”(...) de var egentlig nøytrale. Fordi de var lederne så ville de ikke at, for eksempel hvis de sier: 'Jeg er for' eller 'Jeg er imot', så ville de ikke at de andre skulle føle at lederne er på vår side. Så de var nøytrale. De hørte på alle og de sa: 'Ja, hvis det er sånn du tenker', 'Hvis du føler det på den måten' og sånn.”

Deltagerne opplever de voksne gruppelederne på PMV kom med faktakunnskap dersom deltagerne i gruppa lurte på noe, men ellers var de nøytrale. Dersom ungdommene hadde spørsmål, så gikk de og spurte de voksne gruppelederne. Ifølge jentene Cecilie intervjuet fikk de svar på alt de lurte på. Beskrivelsen av gruppelederne som nøytrale organisatorer som ikke skal ”være på parti” med noen av deltagerne, står i motsetning til gruppelederens rolle i den nye jentegruppa, der gruppelederen tydelig argumenterte mot omskjæring og ”tok parti” med de som var motstandere av omskjæringstradisjonen. Ulike oppfatninger av gruppeledernes rolle kan kanskje henge sammen med at gruppelederne har forskjellige lederstiler og at det er ganske personavhengig. Men det kan muligens også henge sammen med at gruppelederen ikke behøver å argumentere så tydelig mot omskjæring i de gruppene der flertallet er mot omskjæring. Det at gruppelederen forsterker og forstørker argumenter mot omskjæring er sannsynligvis mindre tydelig i de gruppene der flertallet er mot omskjæring. Denne rollen blir imidlertid tydeligere i grupper der flere av deltagerne er for omskjæring, og når gruppelederen møter mer motstand, må hun ta en mer aktiv rolle. Vi mener at det at mange av gruppelederne ser ut til å ta denne rollen, som vel er i strid med hva dialog metoden foreskriver, viser at de er mer sensitive for hva som faktisk må til i gruppene. Gruppelederne stoler mer på sin egen følelse av hvordan de skal opptre, enn hva teorien foreskriver, og det er etter vår mening bra. Gruppedeltagerne ønsker en mer tydelig gruppeleder, og når deltagerne kommer med mange feilaktige påstander er det kanskje på sin plass at gruppelederen tar en mer aktiv og tydelig rolle.

Én av ungdommene beskriver hvordan deltagerne ville ha fakta, men gruppelederne holdt igjen:

”På den første gruppa var alle sånn at vi hørte og lytta til hverandre, men allikevel var det mange som kom med kommentarer og spurte veldig mye. De ville ha absolutt all fakta der og da. Men det hun [gruppelederen] gjorde var at hun starta litt og litt, og ved å starte litt og litt så vil du komme til bunnen av det også. Vi måtte være der for å lære, liksom. For når vi hadde starta to-tre gruppemøter, så kanskje fjerde gangen kom vi til bunnen av dette her. Vi kunne ikke starte ned med en gang og så gå opp. Vi starta liksom litt og litt og litt for å komme til bunnen av det. Da begynte vi å bli veldig interessert. (..) vi kunne liksom ikke starte med de papirene og vise de bildene av klitoris, og der blir du sydd sammen og sånn. Da var litt for vanskelig for oss.”

Man kan kanskje undre seg på hvorfor gruppelederne var så opptatt av å utsette og snakke direkte om temaet når deltagerne så klart ønsket å få vite mer fra første stund. Først på det fjerde møtet kom de, ifølge deltageren, til ”bunnen av det”. I begynnelsen kom gruppelederne inn på andre temaer:

”Hun begynte å starte med hvordan den tradisjonen var, hvorfor den tradisjonen var, hvordan du var hvis du ikke var omskåret; hva som kunne skje med ryktet hennes i nabolaget, med vennene, på skolen, giftinga hennes, å ikke få noen som kan gifte seg med henne. Hun spurte: ’Hva ville vi gjort om vi hadde fått barn, en jente, hadde vi omskåret henne? Hva hadde vi gjort? Hvem hadde vi diskutert med? Hva vil du gjøre senere i livet hvis du får en liten jente og mannen din absolutt vil omskjære henne? Hadde du kontaktet helsesøster? Hva hadde du gjort?’ Hun kom med mange spørsmål som vi måtte svare på.”

Her ser det ut til at gruppelederen begynner med hvorfor omskjøring er bra, noe som kan virke litt bakvendt i forhold til målet å få slutt på omskjæringstradisjonen. Men poenget slik Cecilie observerte det i jentegruppa ser ut til at de i starten av gruppene slipper til både argumenter for og argumenter mot, og at de tar disse argumentene hver for seg i to bolker ved å stille spørsmålet hva er bra med omskjæring, for så å spørre hva som ikke er bra. Deltagerne var imidlertid tydeligvis motiverte for å få fakta om omskjæring på et tidlig tidspunkt i gruppemøtene. Derfor kan det virke uforståelig hvorfor PMV velger en så indirekte strategi. Kanskje de undervurderer deltagerne, særlig de unge? Det kan virke som de unge er klare for mer faktainformasjon om helseskader og også bruk av bilder? De unge som var nyankomne til Norge, og som var i jentegruppa Cecilie observerte, virket også åpne for å få mer fakta og se bilder, så det ser ikke ut til at dette bare gjelder dem som har vokst opp og gått på skole i Norge.

I en av ungdomsgruppene startet gruppelederen med å stille spørsmål til gruppa samlet, og så svarte alle deltagerne individuelt ved å skrive meningene sine i en bok. Gruppelederen samlet inn bøkene på slutten av møtet og skrev referat der alle meningene var anonymisert. Referatene ble delt ut til gruppa på neste møte, og deltagerne diskuterte de ulike meningene i plenum. Deltageren som var med på denne gruppa mener dette var en lur måte å gjøre det på fordi alle kanskje ikke ville turt å si meningene sine høyt. Noen ville muligens bare sagt seg enige med flesteparten i gruppa for ikke å skille seg ut.

Deltageren sammenligner dette gruppeopplegget med en ”prøve” på skolen, og en slik fremgangsmåte passer bra i en ungdomsgruppe. Ungdommene er vant til denne arbeidsformen fra skolen, men et slikt opplegg ville ikke passet i en gruppe med eldre kvinner uten særlig skolegang, og heller ikke med unge nyankomne, som ikke har hatt skolegang i Somalia⁶⁹. Så dette er et eksempel på forskjellige opplegg i de ulike gruppene. Arbeidsmåten beskrevet over, ble tatt i bruk i en av de første gruppene, og det var mer tabu å snakke om omskjæring da. Deltageren gir uttrykk for at det var lettere å skrive ned meningene sine og at det ble anonymisert. I den nye gruppa Cecilie observerte brukte de ikke denne fremgangsmåten. Det er kanskje fordi omskjæring ikke er så stort tabu nå? På den annen side var disse jentene relativt nyankomne til Norge, så det var kanskje like gjerne resultat at for unge jenter går det an å prate om dette på en mer direkte måte uansett. I tillegg har de ulike gruppeledere forskjellige måter å legge opp samtale i gruppene på, og det ser vi som positivt, selv om det noen ganger bryter med PMVs nedskrevne metodeidealer.

Deltagernes rolle

Gruppene er organisert ut fra tanken om at læringen skal oppleves som gjensidig. Vektleggingen av deltagernes egen kunnskap gjør at det er avgjørende for gruppa hva de selv kan bidra med. I teorien stiller gruppelederne og deltagerne på lik linje når det gjelder å bidra med kunnskap. Men hvordan opplever deltagerne selv sine roller i gruppene?

Alle deltagerne Cecilie intervjuet mente de hadde noe å bidra med i arbeidsgruppene. De fortalte at de bidro med egne meninger og erfaringer, i tillegg til at de lyttet til de andre i gruppa. Noen sa også at de bidro med faktainformasjon. Én av jentene hadde hatt deler av barndommen i Somalia og hun kunne bidra med sine erfaringer derfra til de i gruppa som

⁶⁹ I Somaliland er det for tiden, ifølge statistikk Katrine fikk tilgang til under et feltopphold der i september 2006, kun 20 % som får skolegang utenom koranskole, mens i sør er det sannsynligvis enda færre.

aldri hadde bodd i Somalia. Hun fortalte om forskjellen mellom å bo i Norge og i Somalia og formidlet sin forståelse av eldre somalieres måte å tenke på i forhold til omskjæring.

Deltagerne mente også de bidro ved å skape en avslappet stemning der de andre følte at de kunne dele sine erfaringer, og ved å lytte til de som hadde noe å fortelle. Etter hvert som deltagerne ble litt kjent med hverandre fikk de tillit til hverandre, og da begynte de å snakke. Ifølge én av deltagerne er arbeidsgruppene en arena hvor man kan føle seg komfortabel med å snakke om omskjæring. Hun sier videre at det kan det være lettere å snakke med noen som er litt fremmed, selv om det også tar tid.

Den mannlige deltageren i den internasjonale gruppa mente at han kunne bidra med sitt syn på kvinners makt til å endre ting. Hans mening var at kvinner har mulighet til å påvirke, også i samfunn der kvinner tilsynelatende ikke har makt. Når kvinner har ansvaret for hjemmet og barna mens mennene er på jobb, mente deltageren at kvinner kan redusere kjønnsrollegapet gjennom å lære gutter å gjøre ”jenteoppgaver” og omvendt.

Flere av deltagerne mente de bidro med kunnskap. Én uttalte at hun var en ressursperson i den internasjonale gruppa:

”Jeg prøvde å finne litt fakta om hva folk kan gjøre og hvor de kan finne informasjon hvis de er interessert, for eksempel medisinsk informasjon. For vi er ikke ’medical personell’, ikke sant, vi kan ikke komme med det. Men de kan gå og snakke med noen hvis de for eksempel hadde blitt omskjært og blitt gravid, så må de si i fra til sykepleier før de skal føde.”

Deltagerne mente altså at de på ulike måter bidro i gruppene. Deltagerne kan dele sine personlige erfaringer med omskjæring og formidle disse til de andre. Hver enkelt er ”ekspert” på sine egne erfaringer. Deltagerne er imidlertid ikke eksperter på faktakunnskap om helseskader, men dette må de selv finne frem til, i tillegg til at gruppelederne deler sin kunnskap og eventuelt viser informasjonsfilmer om dette. Det har ikke vært helsepersonell til stede i gruppene våre informanter har vært med i. Tanken er at alles kunnskap er jevnbyrdig og alle skal lære av hverandre. Likevel viser intervjusamtalene at gruppedeltagerne ønsket mer medisinsk informasjon. Så man kan spørre seg om det hadde vært hensiktsmessig å ha noen med helsefaglig bakgrunn til stede på noen av gruppemøtene? En fagperson kan svare på spørsmål og oppklare eventuelle misforståelser. Som vi så tidligere i kapitlet, etterlyste særlig ungdommene mer fagkunnskap. I den nye ungdomsgruppa Cecilie observerte var det snakk om at prosjektleder, som er lege, skulle komme på et av møtene, men han kunne ikke, så da ble det ikke noe av. Vi mener det uansett hadde vært enklere for jentene, og en jevnere

maktstruktur (noe de ellers jo er opptatt av på PMV) dersom helsearbeideren som hadde kommet i gruppen hadde vært somalier og kvinne. Det finnes etter hvert flere unge somaliske kvinnelige sykepleiere i Norge, og flere av disse er engasjert i omskjæringsproblematikken. Vi tror jentene ville følt det enklere å stille spørsmål og dele erfaringer med en av disse, enn med en mye eldre norsk mannlig lege. Å benytte en somalisk helsearbeider ville i større grad innebåret å imøtekomme kravet om likhet mellom de tilstedeværende på gruppa, et ideal PMV ellers understreker sterkt.

Hva lærte deltagerne?

Kvinnene i evalueringsgruppa fortalte at de hadde lært å utveksle ideer, å jobbe sammen og å snakke om omskjæring med andre. I tillegg til å lære om omskjæring, hadde de lært mer allmenne kommunikasjonsferdigheter. Kvinnene hadde fått erfaring i å praktisere dialog, som de beskriver som en demokratisk måte å jobbe på, der ulike meninger kommer fram og man ser hva flertallet mener. De sa at arbeidsmåten de hadde lært var bra til å løse problemer. Kvinnene mente at det var vanskelig å samarbeide dersom man er sinte på hverandre, men at de hadde lært å ha tålmodighet med hverandre i tillegg til å skille mellom sak og person. Dermed kunne de være uenige, men samtidig samarbeide.

Da kvinnene ble spurt om hva de hadde lært, var det betegnende at de nevnte mange andre aspekter ved å delta i arbeidsgruppe enn det å lære om omskjæring. De hadde fått arbeidserfaring (lærte å bruke skattekort osv.), og de trengte ikke lenger være isolerte (både ”idé-isolasjon” og ”person-isolasjon”). De hadde kommet seg ut, fått brukt ideene sine i gruppen, lært å jobbe frivillig og fått et nettverk. Én av kvinnene sa at hun hadde fått trening både fysisk og mentalt ved at hun både har gått hjemmefra til PMV. I tillegg nevnte kvinnene at de har fått tro på seg selv gjennom å delta i gruppe. De har fått hjelp selv og nå kan de hjelpe andre. Deltagerne sa imidlertid også at gruppa var viktig for motivasjon til å jobbe videre mot omskjæring. Hvorvidt de faktisk har gjort det skal vi se nærmere på i neste kapittel.

Deltagerne i internasjonal gruppe lærte mye nytt om omskjæringsskikker i forskjellige afrikanske land ved å delta i gruppe. De hadde også lært å respektere ulike kulturelle skikker. Det er litt uklart hva det innebærer, men vi antar de mener at de forstår mer av hvordan de som utøver skikkene selv tenker, selv om deltagerne i gruppen ikke ser disse skikkene som positive. Gjennom å delta i gruppediskusjonene hadde de fått utfordret sine egne meninger og syn på ulike praksiser, og de hadde lært nye aspekter de ikke hadde tenkt på før. Etter deres

mening er det er viktig å vite mye om sin egen kultur for å kunne gjøre endringer. Deltagerne la vekt på at gruppa fungerte som idébank, der det alltid var noe nytt som kom opp: ”For eksempel når folk kommer med egen erfaring, det er alltid interessant å høre. Fordi det var alltid noe som var forskjellig. De var alle omskjært, men det var litt forskjellig hvordan det var gjort og sånn.” Denne deltageren sa at hun hadde lært mange nye ting i gruppa; bl.a. når folk fortalte om egne erfaringer med omskjæring, og hun hørte at det var ulike former for omskjæring og ulike måter å gjøre det på. Hun var selv ikke omskåret, men lærte mye av de andre i gruppa som var omskåret. På forhånd hadde hun fordømmer om kvinner som var omskåret og trodde at de ikke kunne leve normale liv, men gjennom å delta i gruppe hadde hun sett at de var velfungerende mennesker. Man kan jo stille spørsmål om hun da lærte at det ikke var så ille å være omskåret tross alt?

Etter å ha vært med i arbeidsgruppe hadde deltagerne i internasjonal gruppe også lært at det tar tid å forandre en tradisjon og måten folk tenker på. Ifølge dem er det noen tradisjoner du bare gjør fordi du er vant med dem. Når alle kvinnelige slektninger er omskåret, stiller du ikke spørsmål ved om du selv skal omskjæres. Ifølge deltagerne kommer de fra en kultur der de har mye tro på foreldrene, og det er ikke vanlig å stille spørsmål ved ting foreldrene sier er riktig.

Deltagerne i de somaliske ungdomsgruppene sa at de lærte mye om omskjæring, og de har mer kunnskap nå enn før de ble med i gruppe. De har også lært hvordan de kan formidle kunnskapen videre. Jentene fortalte at de har fått mer selvtillit, de kan stå for meningene sine og forklare hvorfor de er mot omskjæring:

”Jeg er ikke redd for å uttrykke meg nå. Før var jeg sånn: ’Å, tenk om de sier at jeg ødelegger tradisjonen vår.’ Nå sier jeg det jeg mener, og hvis de spør hvorfor så forklarer jeg grunnen. Og hvis de fortsatt ikke forstår så er det ikke min feil. Jeg skal gjøre så godt jeg kan for å få dem til å forstå, men hvis ikke så er det ikke noe mer jeg kan gjøre.”

Ifølge jentene lærte de mye av de andre i gruppa. Én sa at hun lærte at det alltid er noen som tenker det samme som deg, men også at folk ikke alltid har de samme meningene. Én annen fortalte at hun ble mer og mer interessert i temaet omskjæring ettersom hun lærte mer:

”Jeg var jo ganske ung og jeg visste ikke så mye om temaet omskjæring. Når jeg hørte; ’omskjæring’, så visste jeg hva det var, men det var mye annet som jeg ikke visste, som jeg lærte på de gruppene. Når jeg hadde lært og fått nok kunnskaper, så gikk jeg veldig mye inn i helse. Da fikk jeg vite om helse og omskjæring og hva det gikk ut på.”

Flere av de unge deltagerne er opptatt av å få kunnskaper om helsemessige konsekvenser av omskjæring.

Oppsummert kan vi si at alle informantene mener de har lært mye av å delta i gruppe. Alle er opptatt av at de har hørt på de andre i gruppa og lært av dem, i tillegg til å si sin egen mening. Deltagerne sier at de har lært mye om omskjæring, særlig ungdommene og de på internasjonal gruppe. De eldre kvinnene har mindre fokuserte svar enn de yngre jentene, og dette gjenspeiler kanskje at disse kvinnene lokkes vel så mye av de mer allmenne, sosiale gevinstene med å være med, enn av temaet i seg selv. I tillegg nevner de fleste at de har fått et nettverk, bedre selvtillit og motivasjon til å jobbe mot omskjæring videre. De fleste vektlegger også at de har lært ”dialogmåten”, selve metoden de bruker i gruppene. Deltagerne forteller at de har lært å respektere hverandres meninger og respektere ulike kulturelle skikker. Et spørsmål som reiser seg da, er om de har lært å respektere holdninger for omskjæring i betydningen at de aksepterer det, og kanskje også blir enig i at disse argumentene er overbevisende? Dette vil vi komme tilbake til i neste kapittel. Nå skal vi se nærmere på deltagerens vurdering av hvordan ”dialog-metoden” fungerte i praksis.

Deltagerens vurdering av metoden

Kvinnene i evalueringsgruppa var generelt veldig positive til å jobbe i arbeidsgrupper og til bruk av dialog. De mente gruppa var viktig for å kunne lære av hverandre og for å kunne forstå og respektere hverandres meninger. Kvinnene understreket at å komme til enighet i en gruppe tar tid og krever mye diskusjon. I begynnelsen hadde det vært vanskelig å få de tolv kvinnene til å bli enige, men ved hjelp av dialog hadde de fått det til. Så må de bli enige om metode og tenkemåte, ellers blir informasjonen feil. Deretter kan de gå ut å hjelpe folk. Det forble litt uklart hva de mente med å gå ut å hjelpe folk. Noen ganger virker det som om kvinnene tenker mer allment, i tråd med at å delta i gruppen hadde mange sosiale og andre gevinster, vil det å delta innebære at de blir motivert til å hjelpe andre somaliske kvinner på en mer generell basis. Vi ser her et potensielt problem ved at en del kvinner deltar i mange ulike grupper på PMV, og at det blir litt diffust hva det å være endringsagent skal bety, at det blir i en mer generalisert form, mer enn at det handler spesifikt om å jobbe mot omskjæring.

I arbeidsgruppa hadde de fått et nettverk, de kunne finne løsninger sammen. Ifølge deltagerne ble det da lettere å jobbe og være forbilder for samfunnet. Én av kvinnene sa at en person ikke kunne frembringe endring, men dersom de var mange sammen så ville samfunnet

høre på dem. Når de sier samfunnet her virker det igjen som om kvinnene snakker om endring på en diffus og mer generalisert måte. Disse kvinnene tilhører ikke (bortsett fra de ansatte naturlige hjelperne på PMV) de få ressurssterke somaliere som opptrer i media og på konferanser med det offentlige, så når de sier at samfunnet skal høre på dem, antar vi at dette er mer en talemåte, et idealisert ønske, enn en realitet. Slik vi har oppfattet det kommuniserer kvinnene først og fremst sine syn på omskjæring i nære relasjoner, i fortrolige samtaler med andre kvinner.

Alle kvinnene var opptatt av at de var sterke dersom de sto sammen. I gruppa hadde de opplevd selvutvikling, og de håpet at *hele samfunnet* skulle utvikle seg. Målet var å få slutt på omskjæring og det gjaldt ikke bare de i gruppa, så de må utveksle informasjon og lære bort metoden til familie og andre. Med andre ord ser det ut til at det er det somaliske miljøet de mener når de sier ”hele samfunnet”, og det er med utgangspunkt i egen familie og andre de kjenner at kunnskapen skal formidles.

For øvrig virker det som om deltagelsen i gruppen primært har vært viktig for kvinnene selv. De ga uttrykk for at de satte pris på å være i en gruppe og at det var viktig i deres liv. Gruppen var et møtested og de lærte mange ting av hverandre, ikke bare om omskjæring. Vi mener dette er et aktverdig mål i seg selv, å hjelpe isolerte somaliske kvinner til å få mer tro på seg selv og til å komme seg ut av hjemmet og utvide sitt nettverk., men at det er viktig å ha et realistisk syn på i hvilken grad kvinnene kan virke som endringsagenter. Slik vi ser det kan ulike grupper ha ulike formål, en gruppe med allerede ressurssterke somaliere kan jobbe aktivt frem mot hvordan de kan jobbe mot omskjæring, mens grupper med isolerte og mindre ressurssterke kvinner kan være viktig for kvinnene selv – sosialt og kunnskapsmessig – og i forhold til at de får en mer preventiv virking i forhold til omskjæring i sin nære omgangskrets.

Deltagerne i ungdomsgruppene ga uttrykk for at de fikk komme med sine meninger og at alle hørte på hverandre:

”(..) lederen gav oss et tema som vi skulle diskutere. Og så diskuterte vi temaet og alle kom med sine meninger, og det var ingen som sa: ’Ikke si sånn mening.’ Alle hørte på hva de hadde å si på hjertet.”

Ifølge én av jentene fungerte gruppa veldig bra, og det var bedre enn hun hadde trodd. Hun fortalte at somaliere ofte krangler, men det skjedde ikke i gruppa. Det oppsto små uenigheter mellom deltagerne, men de snakka ut om det og løste det før det ble store konflikter. Dersom ungdommene selv ikke klarte å løse uenighetene, kom en av de ansatte på PMV og meglet.

Men én annen av deltagerne på ungdomsgruppene forteller at det forekom uenighet i gruppa:

”Jo, det var en jente som var for [omskjæring] som sa: ’Vi har jo gjort det her siden flere generasjoner, det er jo helt greit. Jeg er jo omskjært selv.’ Men det er ingen god grunn; at du er omskjært selv, så da skal alle andre omskjæres. (...) Til å begynne med så kunne ingen tro at hun sa det. Alle trodde at de hørte feil. Men etter hvert så diskuterte vi med henne så vi forsto poenget hennes. Selv om det var for [omskjæring] så respekterte vi det.”

Det er litt uklart hva deltagerne (og også de ansatte på PMV) mener ved at de respekterer alle meninger. I dette tilfellet var det for eksempel en deltager som mente at denne jenta hadde ”et tåpelig argument”, samtidig som hun mener at de hadde fått forståelse for meningene hennes.

Deltagerne i den internasjonale gruppa er positive til bruk av dialog. Én av dem forteller at de fikk til dialog i gruppa, men han har en vid definisjon av respektfull dialog, som inkluderer høylytt engasjement:

”(..) de [gruppelederne] snakket mye om dialog og at vi må respektere alle tanker. Og de gjentok mange ganger at alle har en grunn for å si det han eller hun sier, og vi må respektere det, så vi prøvde å gjøre det. Så det var veldig morsomt, og vi pleier å snakke veldig høyt, men alt var under kontroll. (..) jeg tror at hvis en nordmann kom der så ville han kanskje trodd at vi skulle drepe hverandre, men det var ingenting. Så det var dialog.”

Det at man skal respektere hverandre betyr m.a.o. ikke nødvendigvis at man skal snakke rolig. Denne deltageren har stor tro på å bruke dialog som metode når man diskuterer ulike kulturelle tradisjoner. Etter hans mening kan dialog være med på å fjerne ”murer” mellom folk.

De fleste deltagerne i den nye ungdomsgruppa som Cecilie observerte, mente også at de hadde lært mye og at det var det beste med å være med i gruppe. For flere av dem var målet med å være med å få mer kunnskaper om omskjæring, og det sa de at de hadde fått. Her igjen observerte Cecilie at kunnskapen som ble formidlet også kunne være basert på fordommer, som når deltagerne snakket om omskjæringstradisjoner i andre land, samt at ”fakta” i favør av omskjæring også ble formidlet, som med jenta som viste til hva som sto i *hadithen*. Det at deltagerne så klart ønsker kunnskap gjør at vi derfor stiller oss tvilende til at de ikke får høre på personer som virkelig kan mye om omskjæring, istedenfor at ”kunnskapen” som formidles er deltagerens egen.

Flere av jentene mente det mest positive ved gruppa var at alle lyttet til hverandre, mens det mest negative var at det oppsto en del uenigheter og konflikter i gruppa. Som beskrevet tidligere, delte denne gruppa seg i to i flere av diskusjonene. Én av deltagerne uttalte at det var et bra gruppeprogram og at det alltid ville være uenigheter og konflikter når man skal stoppe en gammel tradisjon. Gjennomgående var deltagerne i den nye jentegruppa enige i at gruppa fungerte best når de lyttet til hverandre og dårligst når det var konflikter. De syntes det var bra at folk sa det de mente og at de hadde respekt for hverandre, men dumt når folk ble sure av en liten diskusjon og de var sure på den personen resten av dagen. Flere av jentene i gruppa mente likevel at det var bra å bruke slike grupper i arbeid mot omskjæring.

Håndtering av konflikter i gruppene

Innledningsvis i dette kapitlet så vi at et av delmålene i prosjektet mot omskjæring var å få til dialog, også på tvers av kjønn. I løpet av prosjektperioden ble det forsøkt å ha ungdomsgrupper med både gutter og jenter. Én av jentene forteller om et gruppemøte i blandet gruppe:

”Jentene hadde gruppe for seg selv og guttene hadde for seg selv, og så ble jentene og guttene satt sammen for å diskutere. For de var villige til å diskutere sammen. Det var noen gutter som begynte å si: ’Den greia, det er noe som dere har og vi syns ikke at vi skal diskutere det her med dere.’ Det var noen som fortsatt mente det. (..) Guttene sa: ’Vi føler ikke for å snakke om det her.’ Det var mange jenter som sa: ’Hvis det ikke hadde vært for dere eller hvis dere forandrer dere og ikke lager de ryktene at vi vil ha en jente som er omskåret, vi vil ikke ha en jente som er helt vanlig. Hvis dere gutter hadde forandret på dere så hadde det ikke vært omskjæring i det hele tatt.’ Og da var det mye diskusjon fram og tilbake, og noen ble småsure på hverandre, og jeg likte ikke det gruppemøtet.”

Noen av guttene mente fortsatt at omskjæring var et tema som ikke angikk dem og de syntes at jentene skulle diskutere det. Jentene på sin side hevdet at hvis det ikke var for guttene så ville det ikke vært omskjæring, siden guttene ønsket å gifte seg med jenter som var omskåret for de var garantert jomfruer. Det utviklet seg en konflikt og en dårlig stemning på denne gruppa. Én av jentene fortalte hvordan gruppelederen håndterte konflikten:

”Hun begynte å snakke med guttene og de begynte å forstå at generasjonen deres må forandre seg slik at de ikke går i fotsporene til den gamle tradisjonen som var og de gamle mennene som var. Slik at de skal tilpasse seg Norge og det å være her. (..) hun begynte å forklare: ’Det er veldig vanskelig for deg også når kona di lider under menstruasjon og dere ikke kan ha den følelsen og den tiden etter første samleie, dere

kan ikke ha det godt sammen og hun skriker. Det blir ganske vondt også for deg.’ Det var mange gutter som ble forklart rett ut på den måten.”

Gruppelederen fortalte guttene om kvinners smerte under menstruasjon og smerte ved samleie, samt faren for å bli steril som følge av omskjæring. Gruppelederen begynte å stille guttene spørsmål om hva de mente var det viktigste i et ekteskap:

”Da sa hun [gruppelederen]: ’Hva er det viktigste i et ekteskap?’ En sa: ’Barn.’ Hun sa: ’Okay, hvis du er såpass glad i barn og hun er omskåret og hun har vært omskåret lenge slik at mye infeksjoner har stengt seg inne og hun ikke kan få barn, hva gjør du da?’ Da begynte de å tenke og sa: ’Hva mener du?’ Hun sa: ’Hun kan bli steril av å være omskåret så lenge fordi det er infeksjoner som stenger seg inne, og da kan hun bli helt steril og ikke få barn. Og du som sier at du ønsker deg barn og at det er det viktigste i et ekteskap.’ Da var det mange som sa: ’Det visste vi ikke.’ Da sa gruppelederen: ’Jo, men så må dere forandre på det da. Det er mange som er omskåret som har barn, men det er mange også som jeg kjenner som ikke har det. Hva gjør dere da? Skal du absolutt lete etter en dame som er omskåret eller tar du henne for den hun er, for at du elsker henne og personligheten hennes og den måten hun er på?’ Da var det mange som sa: ’Å herregud, vi tenkte ikke, vi visste det ikke.’ De begynte å tenke fordi hun begynte å stille dem spørsmål.”

Deltageren forteller at gruppelederens spørsmål til guttene og informasjon om skadelige konsekvenser av omskjæring, fikk guttene til å tenke. Hun forteller videre at diskusjonen forandret seg etter dette gruppemøtet. Mange av guttene beklaget det de hadde sagt til jentene tidligere, og de ga uttrykk for at de ønsket å samarbeide for å få slutt på omskjæring. Dette er nok eksempel som understøtter behovet for overføring av faktakunnskap. Det er økt kunnskap om konsekvensene, ikke minst de helsemessige, som får deltagerne som tidligere var likegyldige, eller var for omskjæring, til å endre mening.

Konflikten i denne gruppa løste seg da gruppelederen kom med informasjon om helseskadelige konsekvenser av omskjæring, og relaterte det til guttenes egne liv ved å fokusere på en framtidig kones smerter ved menstruasjon og samleie, og risikoen for å ikke kunne få barn. Dette førte til at guttene endret holdning og innså at omskjæringsproblematikken også angikk dem. Følgelig ønsket de også å samarbeide med jentene om å få slutt på omskjæring. Denne konflikten ble altså håndtert slik at den fikk et positivt utfall og førte diskusjonene i gruppa videre på en konstruktiv måte. I dette tilfellet tok gruppelederen et tydelig standpunkt og la vekt på å formidle kunnskap om alvorlige helseskadelige konsekvenser. Vårt inntrykk er at gruppelederne har argumentert mer ut fra et helseperspektiv i gruppene, enn det årsrapportene og prosjektsøknaden gir uttrykk for, og

samtidig at dette faktisk også fungerer bedre. Menneskerettighetsperspektivet kan se ut til å bli for abstrakt og diffust til å fungere, mens fokus på helsemessige konsekvenser angår ungdommene direkte. I konflikten i ungdomsgruppa var det kanskje lettere å relatere konsekvenser av helseskader til ungdommenes eget liv, fremfor å argumentere ut fra menneskerettigheter i en mer abstrakt forstand.

I den nye jentegruppa Cecilie observerte oppsto det også en konflikt, men denne konflikten fikk et annet utfall. Uenigheten i gruppa gjaldt først og fremst *sunna*-omskjæring, og deltagerne delte seg i to; for og mot *sunna*-omskjæring. Noen av jentene fremsto som veldig religiøse og hevdet at *sunna*-omskjæring var påbudt ifølge religionen. De andre var uenige i dette og var imot alle former for omskjæring. Deltagerne ble ikke enige i løpet av gruppemøtene, og de to gruppene sto på sitt. Det ble noen høylytte diskusjoner hvor deltagerne snakket i munnen på hverandre, og hvor noen av dem hisset seg opp og ble sure på hverandre. Gruppelederne meglet i konflikten og brukte ”dialog-metoden” som verktøy, slik at jentene ikke skulle drive med personangrep og respektere hverandres meninger. Cecilies inntrykk er at dette til dels fungerte greit, slik at jentene fikk si hva de mente og de andre lyttet uten å avbryte. Det var imidlertid tydelig at gruppelederne var ”på lag med” de som var imot *sunna*-omskjæring, og de kom med argumenter om at dette var unødvendig og ikke påbudt ifølge religionen. Gruppelederne argumenterte også mot omskjæring ved å peke på de alvorlige helsemessige konsekvensene, men hensynet til religionen veide tydeligvis tyngst for de som var for *sunna*-omskjæring. Så selv om gruppelederne passet på at deltagerne skulle følge reglene for dialogen, og meglet i konflikten, så førte ikke dialog-metoden til enighet i gruppa. Deltagerne opplevde konfliktene som negative fordi de var fortsatt like uenige etterpå. Denne konflikten kommer vi tilbake til i neste kapittel i forbindelse med holdningsendring.

Oppsummering av kapitlet og positive aspekter

- Ifølge gruppelederne er det prosessen i gruppene som er avgjørende for at deltagerne skal endre mening. Det er viktig at både argumenter for og imot omskjæring kommer frem, slik at det blir en reell dialog. Det er to ulike prosesser i løpet av gruppemøtene: 1) Først er de opptatt av hvordan deltagerne i gruppa, gjennom diskusjon, skal bli enige i at omskjæring må stanses, 2) Så når enighet er oppnådd, starter en annen prosess hvor deltagerne diskuterer hvordan de kan samarbeide for å stanse omskjæringstradisjonen.

- Gruppeledernes rolle i den dialogiske prosessen er avgjørende for om holdningsendring skjer. Gruppelederne vektlegger at de er på samme side som deltagerne, argumenterer ut fra kjærlighet til barna og appellerer til at deltagerne skal tenke selv, bestemme over egen kropp og forkaste deler av kulturen som er skadelig for kvinner. Her poengteres en vestlig, individualistisk tankegang og det kan tolkes i et perspektiv der aktørene oppfordres til å være aktivt handlende individer. Gruppelederne argumenterer også ut fra et helseperspektiv og vektlegger smerte, samt benytter metaforer og retoriske spørsmål.
- Observasjonene i den nye jentegruppa tyder på at gruppelederne aktivt forstreker og forstørker argumentene mot omskjæring, og denne rollen er tydeligere og mer aktiv i grupper der flere av deltagerne er for omskjæring, også på de siste gruppemøtene (jf. EARS). I de første gruppemøtene blir deltagerens påstander, uansett om de er gale eller ikke, stående uimotsagt, men etter hvert blander gruppelederne seg mer inn i diskusjonene, og argumenterer sterkere og sterkere mot omskjæring.
- Jentene i ungdomsgruppene beskrev gruppelederne som omsorgsfulle og kunnskapsrike. Deltagerne i den internasjonale gruppa beskrev gruppelederens rolle som tilrettelegger, ordstyrer og motivasjonskilde. Flere av deltagerne beskrev gruppelederne som ”nøytrale”. Dette står i motsetning til gruppelederens rolle i den nye jentegruppa, der gruppelederen tydelig argumenterte mot omskjæring og ”tok parti” med de som var motstandere av omskjæringstradisjonen. Ulike oppfatninger av gruppeledernes rolle kan kanskje henge sammen med at gruppelederne har forskjellige lederstiler og at det er ganske personavhengig. Men det kan muligens også henge sammen med at gruppelederen ikke behøver å argumentere så tydelig mot omskjæring i de gruppene der flertallet er mot omskjæring. Det at gruppelederen forsterker og forstørker argumenter mot omskjæring er sannsynligvis mindre tydelig i de gruppene der flertallet er mot omskjæring. Denne rollen blir imidlertid tydeligere i grupper der flere av deltagerne er for omskjæring, og når gruppelederen møter mer motstand, må hun ta en mer aktiv rolle.
- Deltagerne gir uttrykk for at de både har lært noe og hatt noe å bidra med selv i gruppa. De har bidratt med egne erfaringer og meninger, og noen sier de har bidratt med faktainformasjon. Deltagerne sier at de har lært mye om omskjæring, særlig ungdommene og de på internasjonal gruppe. De eldre kvinnene har mindre fokuserte svar enn de yngre jentene, og dette gjenspeiler kanskje at disse kvinnene lokkes vel så

mye av de mer allmenne, sosiale gevinstene med å være med, enn av temaet i seg selv. I tillegg nevner de fleste at de har fått et nettverk, bedre selvtillit og motivasjon til å jobbe mot omskjæring videre. De fleste vektlegger også at de har lært ”dialogmåten”, selve metoden de bruker i gruppene. Deltagerne forteller at de har lært å respektere hverandres meninger og respektere ulike kulturelle skikker.

- Deltagerne er generelt positive til å være med i gruppe på PMV og de er positive til bruk av dialog i gruppene. De føler at deres egne og andres meninger har blitt hørt og respektert. De vektlegger at det tar tid å komme til enighet i en gruppe, og at uenigheter kan oppstå. Særlig de eldre kvinnene, men også noen av de yngre, legger vekt på at de har fått et nettverk etter å ha vært med i gruppe. Deltagerne i den nye jentegruppa mente at gruppa fungerte best når de lyttet til hverandre og dårligst når det var konflikter.
- Når det har oppstått konflikter i gruppene fordi noen av deltagerne er for og noen er imot omskjæring, er vårt inntrykk at gruppelederen har tatt et mer tydelig standpunkt og lagt vekt på å formidle kunnskap om alvorlige helseskadelige konsekvenser. Vårt inntrykk er at gruppelederne har argumentert mer ut fra et helseperspektiv i gruppene, enn det årsrapportene og prosjektsøknaden gir uttrykk for.

Ankepunkter

- Rapportene gir også inntrykk av at alle gruppene går i gjennom den samme prosessen; først fokus på endring, så enighet om endring på ca. det tredje møtet, og deretter fokus på formidling, mens intervjuer og Cecilies observasjoner tilsier at ikke alle følger dette opplegget.
- Når målet er at deltagerne skal komme til enighet om at omskjæring bør stanses, ligger det i kortene at argumentene for omskjæring ikke vil ”vinne” diskusjonen. Men problemet er at holdningen om at alle utsagn skal respekteres kan føre til at feilaktige påstander blir stående uimotsagt.
- Når deltagerne tydeligvis var motiverte til å få fakta om omskjæring på et tidlig tidspunkt i gruppemøtene, kan det virke uforståelig hvorfor PMV velger en så indirekte strategi. Kanskje de undervurderer deltagerne, særlig de unge? Det kan virke som de unge som har vokst opp og gått på skole i Norge er klare for mer faktainformasjon om helseskader og også bruk av bilder?

- Deltagerne forteller at de har lært å respektere hverandres meninger og respektere ulike kulturelle skikker. Et spørsmål som reiser seg da, er om de har lært å respektere holdninger *for* omskjæring i betydningen at de aksepterer det, og kanskje også blir enig i at disse argumentene er overbevisende?
- Det er litt uklart hva deltagerne (og også de ansatte på PMV) mener ved at de respekterer alle meninger. I et tilfellet var det for eksempel en deltager som mente at denne jenta hadde "et tåpelig argument", samtidig som hun mener at de hadde fått forståelse for den andre jentas meninger. Det med å respektere meninger kan høres ut som et mantra, men kanskje det som menes mer er at man lar alle komme til orde og bli hørt, men at feilaktige påstander må møtes med motargumenter og faktainformasjon? Det vil i så fall etter vår mening være en mer respektfull og forsvarlig fremgangsmåte enn passiv aksept av alle meninger som likeverdige.

Forslag til forbedringer

- Vår anbefaling er at man følger ulik strategi i ulike grupper. Grupper med ressurssterke og velintegreerte somaliere som allerede er mot omskjæring kan jobbe fra første stund med å utvikle prosjekter og strategier for holdningsrettet arbeid utad, mens grupper med nyankomne jenter, blandede grupper og grupper med eldre kvinner må ha ulike strategier ut fra hva som er deltagerens kunnskap og ståsted fra før. I noen grupper blir faktaformidling og egen bevisstgjøring det viktigste, i andre blir det at noen deltagere skal overbevise andre (som i blandede grupper). Kanskje man også i større grad kunne hatt generasjonsblandede grupper, der de unge påvirker de eldre?

5. Holdningsendring

I dette kapitlet skal vi undersøke hvorvidt dialog har ført til ønsket holdningsendring. Først skal vi se om det har skjedd endring når det gjelder åpenhet om temaet omskjæring. Deretter skal vi se på rekruttering til prosjektet. Så skal vi ta for oss holdninger til omskjæring og undersøke om det har skjedd holdningsendringer blant gruppedeltagerne. Her vil vi komme inn på holdninger til ulike former for omskjæring, og vi vil særlig ta opp holdninger til *sunna*-omskjæring.

Åpenhet

Ifølge PMVs årsrapporter fra prosjektet mot omskjæring har det skjedd stor endring i løpet av de tre årene prosjektet varte.⁷⁰ Da prosjektet startet var omskjæring et tabulagt emne, men etter hvert ble det observert mer åpenhet i gruppene og diskusjonene ble mer rett på sak. I begynnelsen var deltagerne sjenerte for å snakke om omskjæring, men etter hvert ble det laget sanger og dikt som også ble fremført i ulike sammenhenger. Gruppelederne har observert en generell større åpenhet om omskjæring i de berørte miljøene, men de tror også at det fremdeles er folk som ikke synes det er så lett å snakke om omskjæring selv og som ikke liker at andre snakker om det. Endring i åpenhet om omskjæring siden PMV startet arbeidet mot omskjæring og til nå, skyldes ikke nødvendigvis PMVs innsats. Det har vært økt fokus på dette i media og i andre deler av samfunnet, samt andre prosjekter og tiltak mot omskjæring.

For å undersøke endring i åpenhet som er resultat av PMV arbeid, må vi se på endring i løpet av en gruppeprosess. Alle informantene våre fortalte at det hadde blitt lettere å snakke om omskjæring etter å ha deltatt i gruppe på PMV. De voksne og eldre kvinnene i evalueringsgruppa mente det ikke var lett å snakke om omskjæring på det første møtet selv om det bare var kvinner til stede, men etter hvert ble det lettere. Det hadde vært flaut å snakke om det i starten, men kvinnene hadde lært å snakke om omskjæring gjennom å delta i gruppe, og i dag kan de snakke åpent og ærlig, også med menn og andre utenfor gruppa. Ifølge kvinnene var det ingen som på forhånd hadde trodd at det var mulig å snakke om det, men i dag tør de å fortelle om problemer med omskjæring i gruppa. Én av kvinnene fortalte at hun

⁷⁰ Årsrapport fra 2002: Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002.

Årsrapport fra 2003: Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2003.

Årsrapport fra 2004: Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2004.

hadde blitt sjokkert da hun hørte om en gruppe mot omskjæring hvor de snakket om kvinners underliv, men gjennom deltagelse i gruppa kunne hun nå selv snakke åpent om det. Ifølge kvinnene er det skam å snakke om kropp og seksualitet i somalisk kultur, og det gjorde at det hadde vært vanskelig å snakke om temaer knyttet til dette. Flere av kvinnene påpekte at de nå kunne fortelle om egne erfaringer med omskjæring til Cecilie som er norsk, og at det ville vært utenkelig tidligere.

Deltagerne i ungdomsgruppene hadde lignende erfaringer når det gjaldt åpenhet. Jentene uttalte at det ble lettere å snakke om omskjæring etter at deltagerne innså at det var et problem somaliere hadde, og at de ikke burde skamme seg over å snakke om det. Etter deres mening var det avgjørende å innse dette for å få snakket ut om omskjæring, og for å få andre somaliere til å forstå at det er et stort problem som det må gjøres noe med. I jentegruppa som Cecilie observerte, sa flere av jentene at de vil snakke med nærmeste familie og slekt om omskjæring, og noen sa at de allerede hadde fortalt familien alt de hadde lært på gruppemøtene. Flere av jentene uttalte at de aldri ville snakket med familien sin om omskjæring tidligere, men etter å ha vært med i gruppe hadde de blitt modigere. Men det var også noen av jentene som sa at de ikke turte å snakke med nærmeste familie om omskjæring. Når det gjaldt å snakke med jevnaldrende gutter, var det noen av jentene som sa at de kunne diskutere omskjæring med gutter, mens andre ikke ville gjøre det.

En episode som inntraff i den nye jentegruppa, illustrerer at omskjæring fremdeles er et sensitivt tema for noen. Mot slutten av det andre gruppemøtet kom plutselig en ung mann inn på møterommet, og én av jentene reiste seg. Han sa at han var onkelen til jenta, og at hun ikke ville komme på flere møter. Én av gruppelederne snakket med han på ute i gangen, men det endte med at onkelen og jenta forlot PMV. Etterpå fortalte gruppelederen at jenta hadde hatt samtykke av moren til å være med i gruppe, men ifølge onkelen hadde han snakket med moren og nå fikk hun ikke lov. Ifølge gruppelederen var det ikke første gangen de opplevde at jenter ikke fikk lov av familien å være med i gruppe fordi omskjæring er et sensitivt tema.

Gruppelederne forteller altså om større åpenhet om omskjæring i løpet av en gruppeprosess, og deltageres uttalelser understøtter dette. Åpenhet er et viktig første skritt i arbeidet mot omskjæring, og mye tyder på at gruppene har hatt en positiv funksjon når det gjelder åpenhet hos gruppedeltagerne. Likevel er det tydelig at det fremdeles er somaliere i Norge som syns omskjæring er et sensitivt tema. Når det gjelder større åpenhet om omskjæring generelt blant somaliere i Norge, er ikke dette nødvendigvis et resultat av PMVs arbeid. Dette kommer vi tilbake til i neste kapittel om formidling videre.

Rekruttering

I starten av prosjektet var det slik at PMV måtte jobbe hardt for å rekruttere folk til å være med i grupper. Folk var ikke villige til å snakke om omskjæring, og omskjæringsdiskusjonen begynte fra andre temaer som diskriminering, menneskerettigheter osv. Etter hvert opplevde de somaliske gruppelederne imidlertid at de kunne ringe folk å invitere dem til et møte for å snakke om omskjæring, og det anså de som en stor fremgang i arbeidet. De opplevde også at folk etter hvert selv ringte for å melde seg i grupper, og at flere måtte stå på venteliste for å få være med. Ifølge gruppelederne er det fortsatt folk som spør om å få være med i grupper om omskjæring, selv etter at prosjektet var ferdig. Dette vitner også om større åpenhet og interesse for temaet, samtidig som det tyder på at omskjæring fortsatt er et aktuelt tema som flere trenger informasjon om.

Ifølge andre aktører som har jobbet med lignende prosjekter mot omskjæring, har imidlertid betaling vært en viktig faktor i PMVs rekruttering. Dette har gjort det vanskelig å rekruttere somaliske deltagere til andre prosjekter og tiltak fordi de har forventet å få betalt. Flere aktører vi har snakket med hevder også at motivasjonen til deltagerne på PMV ikke primært har vært for å lære noe, men av økonomiske grunner. Deltagerne i PMVs arbeidsgrupper har fått 200 kroner per møte. Ifølge prosjektlederen på PMV har deltagerne fått betalt for å utvikle sine egne metoder for å jobbe videre mot omskjæring. Prosjektlederen hevder at arbeidsgruppene i omskjæringsprosjektet har hatt en klar målsetning. I starten av prosjektet skulle gruppene utarbeide generelle strategier for arbeidet. Etter hvert så hadde arbeidsgruppene som jobb å utvikle kultursensitive strategier som hver enkelt i gruppa skulle kunne videreføre. Ifølge prosjektlederen er arbeidsgruppene forskjellige fra selvhjelpsgruppene, og det er kun deltagerne i arbeidsgruppene som har fått betaling. Prosjektlederen forteller at de har hatt gode erfaringer med betaling i andre prosjekter, og det har ført til at deltagerne har følt seg verdsatt og de har følt ansvar for å videreformidle. Han forteller imidlertid at de har opplevd episoder der folk har hatt penger som hovedmotivasjon for å delta i gruppe, men det ble stoppet.

Ifølge gruppelederne på PMV får deltagerne penger fordi de gjør en jobb, det er ikke ”motivasjonspenger”. Tanken er at de skal formidle informasjon og fortelle om sine erfaringer i gruppa til andre. Men det er ikke sikkert deltagerne ser det på samme måten, selv om de ansatte skiller mellom hva som skal være formålet med pengene. Ingen av våre informanter nevnte betaling som motivasjon for å delta i gruppe, og flere av dem sa at de ville deltatt i gruppe uansett om de fikk penger eller ikke. Tanken om at deltagerne bidrar med sine erfaringer og kunnskaper er et argument for at de blir betalt på lik linje med gruppelederne.

Samtidig kan man innvende at målet er at deltagerne skal endre holdning, og er det riktig at de skal bli betalt for selv å endre holdning? Målene for gruppene er todelt; holdningsendring og formidling videre. Et problem med å betale folk for å videreformidle informasjon i etterkant av gruppene, er at dette er utenfor PMVs kontroll. PMV har ikke mulighet eller myndighet til å sjekke om deltagerne faktisk jobber videre mot omskjæring etterpå. Dette er basert på frivillig arbeid.

PMV har også blitt kritisert av andre aktører som har jobbet mot omskjæring, for at de somaliske gruppelederne rekrutterte deltagere fra egne familier og klaner, og for at mange av de samme deltagerne deltok i gruppene. Faren er at det blir et "familieprosjekt" der de samme menneskene deltar gang på gang. Når det gjelder holdningsendring er det avgjørende å rekruttere nye mennesker. Dette ankepunktet kan imidlertid gjelde alle somalierprosjekter. Det er alltid en fare for at de utvikler seg til, eller beskyldes for å utvikle seg til, å representere bare én klan. Et argument mot at dette er et problem ved PMV, er at de naturlige hjelperne som er ansatt der selv representerer ulike klaner, også internt i egen familie, som i ett tilfelle der hun som er ansatt er gift med en mann fra en annen klan. I intervjuene og i gruppene Cecilie observerte ble det understreket at man ikke skulle snakke om klan, selv om deltagerne fortalte til Cecilie at de trodde det var ulike klaner representert, fordi de hørte det av de ulike dialektene. Ankepunktet kan imidlertid være at de naturlige hjelperne uansett rekrutterer kvinner og jenter fra egen omgangskrets, og at det er for mye overlapp mellom hvem som deltar på de ulike gruppene. Det er viktig å understreke at nyrekruttering er viktig for å kunne oppnå en større ringvirkning mht. holdningsendring.

Holdningsendring

Gruppelederne Cecilie intervjuet hevdet at alle deltagerne i gruppene endret holdning og ble imot omskjæring. Dersom noen var usikre eller ikke hadde endret mening i løpet av gruppemøtene i én gruppe, fikk de tilbud om å fortsette i en ny gruppe. Prosjektlederen og daværende leder på PMV kjenner ikke til folk som ikke har blitt overbevist og sagt veldig tydelig fra at de vil fortsette å arbeide mot omskjæring. Vi har imidlertid ikke inntrykk av at han har direkte kontakt med alle som deltar på samtalegrupper på PMV, derfor spørres det hvor mye vekt man skal legge på det. Dessuten i hvor stor grad vil noen deltager fortelle ham at de ikke er blitt overbevist mot omskjæring? Her kommer jo en tydelig maktdimensjon inn, i og med at han er lege, godt voksen, norsk og leder for hele senteret.

Av våre informanter var det noen som fortalte at de var for omskjæring før de ble med i gruppe på PMV, og at de endret holdning i løpet av gruppemøtene. Det var imidlertid flere som var imot omskjæring allerede før de deltok i PMVs grupper.

Kvinnegruppene

Flere av de voksne og eldre somaliske kvinnene fortalte at de hadde vært fast bestemt på at omskjæring burde fortsette første gang de deltok i gruppe på PMV. De mente at omskjæring var et sensitivt tema å snakke om: *"Hvorfor snakker de på 'norsk' måte? De tror de er norske. De er ikke ekte somaliske kvinner."* Etter noen møter i gruppa begynte de imidlertid å tenke at det var et viktig tema. De ville fortsatt at omskjæringstradisjonen skulle fortsette, men etter hvert forandret de mening og ble enige med de andre om at omskjæringstradisjonen burde stanses. Ifølge kvinnene var det en prosess og det hadde vært vanskelig å endre mening. Flere av kvinnene sa at de sannsynligvis ville vært for omskjæring fremdeles dersom de ikke hadde fått informasjon og vært med i gruppe på PMV.

Da Cecilie var til stede i evalueringsgruppa fortalte flere av kvinnene om egne erfaringer med omskjæring og om da døtrene ble omskåret. Dette var historier som gjorde sterkt inntrykk. En illustrerende historie ble fortalt av én av de eldre kvinnene som selv hadde fått døtrene sine omskåret i Somalia for mange år siden. Hun ble imidlertid glad da hun hørte om en gruppe mot omskjæring. Hun hadde vært redd for å si imot omskjæring alene, og følte at det var trygt å være i gruppe og å samarbeide med andre. Ifølge kvinnen hadde hun latt datteren bli omskåret fordi hun på det tidspunktet trodde det var det beste for datteren. Datteren var åtte år da det skjedde, og hun gråt og gråt. De skar og skrapte vekk alt, og datteren kunne verken tisse eller bæsje på en uke. Dette skjedde på landsbygda uten bedøvelse og datteren hadde forferdelig vondt. Kvinnen fortalte videre at hun helst ikke vil huske denne episoden, men hun klarer ikke å glemme datterens rop. Når hun tenker på det nå får hun dårlig samvittighet og hun føler seg som en dårlig mor. Hun trodde aldri at datteren ville tilgi henne for det som skjedde, og at datteren ville bli barnløs på grunn av infeksjon og stort blodtap. Hun liker ikke å snakke om denne episoden som skjedde for mange år siden, og hun sa videre at hun er veldig imot alle former for omskjæring nå, og det er derfor hun med i gruppe.

Det var vondt for mødrene å være vitner til at døtrene opplevde smerter, men de lot døtrene bli omskåret på tross av dette. De var overbevist om at omskjæring var det beste for datteren, bl.a. for at hun skal kunne bli gift og for at hun ikke skal mobbes og støtes ut av samfunnet. Et av argumentene gruppelederne på PMV har brukt mot omskjæring, har vært kjærlighet til barna. Tidligere har foreldrene omskåret døtrene av kjærlighet fordi de har tenkt

at det er det beste. Gruppelederne har tatt utgangspunkt i dette, og hevdet at kjærlighet til barna er at de ikke må gå igjennom en smertefull omskjæring med de helseskadelige konsekvensene som følger av et slikt inngrep. Kvinnen sa at hun gjorde det hun trodde var det beste for datteren sin da, men i ettertid har hun følt seg som en dårlig mor. Dette utsagnet tyder på at denne kvinnen har endret mening om hva som er det beste for datteren sin, og det kan være vanskelig å erkjenne at man har vært ansvarlig for noe som ikke er bra for barnet sitt. Når disse eldre kvinnene snakker om en prosess for å endre mening om omskjæring, så innebærer det også en erkjennelse av at de har vært ”dårlige mødre”, som en av dem uttaler.

Flere av de eldre kvinnene fortalte at de hadde opplevd at egne døtre ble omskåret, men de vil ikke at denne tradisjonen skal fortsette. Én av kvinnene sa at hun er bestemor nå, og selv om døtrene ikke var heldige, så er barnebarna er heldige for de skal ikke omskjæres. Én av de yngste kvinnene i evalueringsgruppa som er i 30-åra, fortalte at lillesøsteren har problemer med menstruasjon fordi hun er omskåret og blodet kommer ikke ut. Hun sa videre at hun ikke kan tilgi moren sin for dette og hun omtaler moren som en ”fiende”. Dette utsagnet tyder på at mor-datter-forholdet også kan gå igjennom en vanskelig prosess når datteren blir imot omskjæring. Datteren bebreider moren for smertene hun har påført døtrene og det kan føre til konflikter. Dette kommer også tydelig frem i boken *Hvor kommer du fra? Min vej til Danmark* av Fatuma Ali. Hun hadde hatt et så nært og tillitsfullt forhold til sin mor, og hun hadde forstått det slik at hun skulle omskjæres på sykehus. Da moren likevel brått og uten forvarsel gjennomførte en omskjæring av henne hjemme på tradisjonelt vis og uten bedøvelse, ble hun så skuffet og bitter at hun ikke klarte å snakke med moren sin igjen på lang tid. I voksen alder har hun utdannet seg til gynekolog og arbeider mot omskjæringstradisjonen.

I Norge og andre vestlige land forstås og fortolkes omskjæring i en ny kontekst og innenfor en ny forståelsesramme. I Norge anses omskjæring som negativt; et overgrep mot barn og en kriminell handling. Dette står i motsetning til i Somalia der omskjæring har vært sett på som positivt; noe man gjør av kjærlighet til barna for å sikre døtrenes framtid. Aud Talle (2006) har forsket på somaliske kvinner i London, og hun skriver at kvinnene må kjempe for å skape et identitetsbærende og meningsfylt liv som omskårne kvinner i eksil. Omskjæringen i Somalia var en sterkt identitetskapende handling og smertene er et kollektivt minne som gjør dem til somaliske kvinner.

I Vesten ses omskjæring som et overgrep mot menneskerettighetene og deres amputerte kjønnsorganer er et levende eksempel på en uopplyst ”fortid” som europeiske kvinner har frigjort seg fra (ibid.). I Somalia anses klitoris som en ”mannlig” del av kroppen

og den må fjernes for å ”bli kvinne”, og omskjæring ga en ”kulturell merverdi”. I vestlige land er klitoris kjernedefinisjonen på en fullstendig (og fullverdig) kvinne. Ifølge Talle (2006:142) blir somaliske kvinner i eksil oppmerksomme på sine ”mangler” og sin ”annerledeshet”, og kan oppleve ”identitetstap” gjennom å se seg selv utenfra med andres blikk. Talle peker på at kvinnene ikke nødvendigvis aksepterer dette blikket, men det fører til refleksjon og revurderinger av sannheter de har tatt for gitt. Det samme gjelder våre informanternes oppfatninger av hva det vil si å være en ”god” eller ”dårlig mor” i forhold til å la døtrene bli omskåret. Talle skriver at prosesser der man revurderer tidligere sannheter kan være frigjørende og smertefulle på samme tid, og kvinnene i evalueringsgruppa gir uttrykk for dette.

Flere av de voksne og eldre kvinnene var altså for omskjæring da de begynte i gruppe på PMV, men de endret mening gjennom en prosess. Noen av dem var også mot omskjæring da de begynte, men sa de ble sterke av å være med i gruppe. Alle i evalueringsgruppa sa at de nå er imot omskjæring, og at de ønsker å redde egne og andres jenter fra å bli omskåret. De sa også at de måtte gå foran og være forbilder for andre i det somaliske miljøet ved å ikke omskjære egne døtre og barnebarn. I forhold til disse eldre kvinnenes erfaringer kan det kanskje være et poeng at budskapet mot omskjæring må fremføres på en varsom måte. Talle (2006:153) skriver at alle somaliske kvinner bærer på sin egen omskjæringsfortelling. Smerte og infibulasjon er én og samme ting for en somalisk kvinne, og å fortelle om det kan oppleves som å påkalle smerten på nytt. I tillegg er det for mange en stor påkjenning å se det en selv tidligere har gjort mot sin lille datter som et overgrep.

Ungdomsgruppene

Jentene Cecilie intervjuet i ungdomsgruppene var i utgangspunktet mot omskjæring før de deltok i gruppe, men de fortalte at det var andre deltagere i gruppene som hadde vært for omskjæring eller som var usikre på hva de mente. Ifølge informantene hadde de som var for omskjæring endret mening da de fikk kunnskap om skadene som følge av inngrepet. Ingen i gruppa visste noe særlig om de skadelige konsekvensene, og så på det å bli omskåret en selvfølge. Etter hvert begynte deltagerne i gruppa å stille spørsmålsteget ved omskjæringstradisjonen, og de forsto ikke vitsen med å fortsette å gjøre det siden de bor i Norge. Jentene i gruppa som selv var omskåret visste om smertene under selve omskjæringen, men da de fikk høre om konsekvensene og de smertene omskjæring kunne føre til senere i livet, ble interessen for å snakke om omskjæring større. Ifølge informantene ble de etter hvert også mer og mer interessert i å jobbe mot omskjæring for å forbygge at flere blir omskåret.

Én av deltagerne fortalte om et bestemt møte hvor hun ”våknet opp” og ble interessert i å jobbe videre mot omskjæring:

”Det var det møtet der jeg følte at jeg lærte veldig mye. Fordi det var noe jeg ikke hadde hørt og jeg trodde aldri at det var så skadelig. På det møtet var det mange som kom med ideer og det var mange som snakka; ’Kan vi ikke få stopp det?’, ’Hvordan kan vi gjøre det?’, ’Skal vi lage hjemmeside?’, ’Skal vi lage en organisasjon?’, ’Hvordan kan vi informere folk?’, ’Vi kan lage fester og mat til ungdommene, for de kommer ikke bare på et møte’, ’Vi kan invitere til fest og lage mat og informere dem samtidig’, ’Hva skal vi gjøre?’ Alle begynte å våkne opp, liksom. (..) Vi visste ikke at det var så skadelig. Jeg som til og med hadde snakka om det, visste ikke det i det hele tatt. Det var helt sjokkerende for meg. Det var mange som sa: ’Det er derfor jeg har vondt i ryggen’, ’Det er derfor jeg har vondt under menstruasjon’, ’Det er derfor jeg lider’, ’Jeg tenkte at det var sånn for alle.’”

Jentene i ungdomsgruppene gir alle inntrykk av at kunnskap om helseskadelige konsekvenser har vært opplysende for dem og motivert dem til å informere andre. I forrige kapittel så vi også at ungdommene ønsket mer informasjon om helse.

Én av informantene hadde deltatt i en blandet gruppe med jenter og gutter. Hun selv var imot omskjæring før hun ble med i gruppe, men fortalte at flere av guttene var ganske uvitende om temaet da gruppa startet. De visste ikke mye om smertene og de tenkte at omskjæring var en ”damesak”. Guttene i gruppa hadde imidlertid gitt uttrykk for at det ikke var avgjørende for dem å gifte seg med en jente som var omskåret:

”De gutta er vant til den norske kulturen, så de syntes det er helt tåpelig. De vil ikke ha, eller de kan ikke si: ’Jeg kan ikke gifte meg med henne fordi hun er omskåret.’ Hva kan man gjøre hvis hun er det allerede? Men de vil ikke at damene skal fortsatt bli omskåret. Og vi vil ikke få de som allerede er omskåret til å føle seg annerledes. De har jo allerede mistet ting. (..) Det er ikke hennes feil, hun er jo allerede det. Men saken var at de ikke ville ha mer omskjæring.”

Ifølge denne jenta hadde deltagerne i løpet av gruppemøtene blitt enige om at omskjæring måtte ta slutt, og at de selv måtte gjøre noe med det for å få alle til å forstå at det er galt.

Informantene våre var altså imot omskjæring før de ble med i gruppa, og det var motivasjonen til noen av dem for å være med. Noen av dem ble med i gruppe fordi de ønsket å jobbe mot omskjæring, og de visste ikke hvordan de skulle snakke om det. De syntes det var bra å komme til PMV hvor de kunne snakke om omskjæring og dele sine erfaringer. Andre ble med i gruppe fordi de kjente noen andre som var med og var egentlig ikke så opptatte av temaet omskjæring da de startet. Vi vet ikke om alle visste klart at det var temaet omskjæring

som sto på dagsorden før de ble med i gruppe, i og med at PMV i hvert fall tidligere hadde en indirekte fremgangsmåte til temaet. I hvert fall er det noen deltagere som forteller at det var det sosiale aspektet som motiverte dem til å være med, men de forteller at de ”våknet opp” da de hørte om skadelige konsekvenser av omskjæringen. Informantene mener at det er uvitenhet som er årsaken til at noen er for omskjæring før de starter i gruppe. De hevder at de som ikke har fått informasjon bare tar tradisjonen for gitt. Informantene mener at dersom alle hadde visst mer om omskjæring, så ville alle være imot det. Dette argumenter for at kunnskapsoverføring er viktig i arbeidet mot omskjæring.

Internasjonal gruppe

Informantene som deltok i den internasjonale gruppa fortalte at de også var imot omskjæring allerede før de ble med i gruppe. Deres motivasjon for å delta var å lære mer om omskjæring, og å kunne hjelpe andre til å endre en skadelig tradisjon. Én av deltagerne uttalte at han hadde fått enda flere gode argumenter mot omskjæring etter å ha deltatt på gruppemøtene.

Informantene fortalte at noen av deltagerne i den internasjonale gruppa var for omskjæring da de startet, men endret mening underveis. På de siste gruppemøtene var det en generell enighet om at omskjæring ikke var bra, men én av informantene mente det var vanskelig å vite om noen bare sa seg enige med de andre fordi de ikke ønsket å bli sett på som ”de som liker omskjæring.” Man kan stille spørsmålstegn ved om det er reell holdningsendring hos alle deltagerne i en gruppe, selv om alle sier de har endret mening. Mindretallet behøver ikke nødvendigvis å endre holdning selv om flertallet er imot. Dersom stemningen er slik at ”alle er imot omskjæring”, så er det vanskelig å si at man fortsatt er for. Reglene for dialogen er slik at alle meninger respekteres, også de som er for omskjæring, og det kan være et argument mot at folk sier noe annet enn det de faktisk mener. I den nye jentegruppa Cecilie observerte kom det fram både argumenter for og imot omskjæring. Likevel kan det være vanskelig å si at man fortsatt er *for* omskjæring på de siste møtene dersom flertallet tydelig er imot.

Den ”nye” jentegruppa

På det siste møtet i den nye jentegruppa spurte Cecilie deltagerne om de hadde endret mening om omskjæring etter å ha vært med i gruppe på PMV, og ba dem fortelle hva de mente før og hva de mener nå. Alle jentene som var til stede på dette møtet uttalte at de var imot omskjæring, men noen av dem var imot før også. Det var imidlertid litt uklart om noen av dem fortsatt var for *sunna*-omskjæring. Disse jentene hadde bodd i Norge i mellom ett til tre

år, og én av dem fortalte at hun ble forbauset da hun kom til Norge og hørte at omskjæring var forbudt. Storesøsknene hennes bodde allerede i Norge da hun kom, og hun syntes de var rare som ikke skulle omskjære barna sine. Flere av jentene uttalte at de ikke hadde hatt nok kunnskaper tidligere, men gjennom deltagelse i gruppa hadde de lært mye om omskjæring. De fortalte at de hadde lært mye ved å høre på de andre og ved å se på to videofilmer om omskjæring. De fleste nevnte helseskader og loven mot omskjæring på spørsmålet om hva som har gjort at de hadde endret mening. Dette gir en klar indikasjon om at mer informasjon om helse kan være veien å gå. Man kan i tillegg spørre seg om det er holdningsendring dersom man kun unnlater å gjøre det for ikke å bryte loven? Noen av jentene sier at de ble med i gruppe mest fordi det var sosialt og fordi de kjente noen andre som var med, men etter hvert som de lærte nye ting, ble det mer interessant. De fleste av deltagerne sa at de hadde blitt mer interessert i omskjæringstemaet etter gruppemøtene, og noen sa at de vil kjempe mot omskjæring videre.

Oppsummering

Intervjumaterialet tyder på at noen av deltagerne, særlig på kvinnegruppene, har blitt mot omskjæring etter å ha deltatt i gruppe på PMV. Av informantene i denne undersøkelsen var imidlertid flertallet av deltagerne allerede imot omskjæring da de startet i grupper. Så disse deltagerne har ikke gått igjennom noen holdningsendring i løpet av gruppemøtene. Et argument for å ha med folk i gruppene som allerede er imot omskjæring, er at disse deltagerne kan bidra med sine synspunkter, og gruppelederne kan forstørre og forsterke disse. Ifølge gruppelederne har de imidlertid ikke satt sammen grupper på en slik strategisk måte fordi deltagerne ikke ville likt at noen var ”håndplukket” til å være med. Informantene fortalte om andre deltagere, både i ungdomsgruppene og den internasjonale gruppa, som var *for* omskjæring eller usikre da de startet i gruppe og som endret mening underveis. Uttalelsene deres tyder på at de fleste har lært å snakke om omskjæring, lært en metode og blitt mer motiverte til å jobbe mot omskjæring etter å ha deltatt i gruppe. Hvorvidt de faktisk har jobbet mot omskjæring etter deltagelse i PMVs grupper, kommer vi tilbake til i neste kapittel.

Funnene her støtter opp under det som sto i forrige kapittel; det kan være hensiktsmessig med ulike tilnærminger i de ulike gruppene. I grupper med eldre kvinner kan dialog og en mer varsom tilnærming være nyttig, mens grupper med de yngre og de som allerede er mot omskjæring kan ha mer direkte kunnskapsoverføring. Dessuten er det et poeng med ulike tilnærminger i forhold til om målet er holdningsendring eller formidling videre. Dersom deltagerne er *for* omskjæring når det starter i gruppe, må fokus i første omgang være

holdningsendring. Dette er gruppelederne også veldig opptatt av, og de vektlegger dialog og en indirekte tilnærming for å få til holdningsendring før de kan snakke om måter å arbeide videre med informasjonsformidling. Men for de deltagerne som allerede er imot omskjæring når de starter i gruppe, som mange av våre informanter var, kan man gå mer direkte til verks og fokusere i større grad på formidlingsdelen.

Sunna

Ifølge PMVs rapport fra 2000-2001 hører de ansatte ofte at kvinnene ønsker å gå bort fra de mest ødeleggende formene for omskjæring, men at de gjerne vil fortsette med *sunna*.⁷¹ I forhold til teorien om spredning av nye ideer (jfr. Rogers og Scott), vil det å prøve ut en ny idé litt etter litt skape trygghet. Muligheten for en slik gradvis overgang er ifølge denne teorien det mest "naturlige", og det gjør at spredningen av det nye skjer raskere. PMV-rapporten vektlegger imidlertid at en slik gradvis tilnærming når det gjelder omskjæring av kvinner, er sterkt i strid med norsk lov og internasjonal policy, og at virksomheten på PMV ikke kan gå imot norsk lov og internasjonal policy. Videre står det at hensikten med å forby alle former for omskjæring er at en ikke vil ta sjansen på at prosessen stanser opp på et "mellomstadium".

Ifølge en rapport fra Verdensbanken (WB) og FNs befolkningsfond (UNFPA) om omskjæring i Somalia,⁷² innbefatter begrepet *Sunna* ulike former for operasjoner; alt fra prikking i klitorishodet til delvis og fullstendig fjerning av klitoris. Det kan også innebære fjerning av kjønnslepper og gjensying av 2/3 av vulva. I tillegg refererer begrepet til ulike grader av kuttinger og total gjensying av vulva, slik som ved normale infibulasjoner. Ifølge WB/UNFPA-rapporten er begrepet for generelt og innebærer ikke bare den symbolske prikkingen av klitorishodet som ligger i ordet *sunna* (etter Profetens lære, "på profetens måte"). Rapporten hevder at det ikke er noe klart bevis for at Profeten Muhammed bifalt denne praksisen, og at begrepet *sunna* burde fjernes fra programmateriale mot omskjæring fordi det feilaktig legitimerer praksisen. Imidlertid sier flere religiøse ledere i Somalia at *sunna*-omskjæring er greit. Ifølge WB/UNFPA-rapporten beskriver de tradisjonelle omskjærere *sunna* på følgende måte; kutte en del av klitoris, deler av de indre kjønnsleppene sammen med klitoris eller sy igjen 2/3 av vulva. Omskjærerne hevder at folk i samfunnene de representerer, ikke ville akseptere at ingenting ble kuttet vekk fra genitalene.⁷³ Videre står det

⁷¹ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 13.

⁷² World Bank and UNFPA report: "Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia", nov. 2004, s. 20.

⁷³ World Bank and UNFPA report: "Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia", nov. 2004, s. 39.

i WB/UNFPA-rapporten at alle de fire typene av omskjæring blir utført under navnet *sunna*. Praktisering av *sunna*-omskjæring og ”medikalisering”, dvs. tanken om at dersom man gjør inngrepet lite og involverer høyteknologimedisin, så kan man fortsette med omskjæringstradisjonen, gjør det til et vanskelig tema å håndtere, hevdes det i denne rapporten. Vi forstår det slik at grunnen til det er at det er en fare for at noen tror *sunna* er greit, selv om de tar avstand fra infibulasjon. Ifølge rapporten har verken de som utfører omskjæringen eller mødrene kjennskap til de ulike anatomiske delene som blir kuttet og definisjonen av hva som er *sunna* er ikke kjent. Selv de som er kjent med hva som, ifølge en svak (lite troverdig) *hadith*, kan bli kuttet (bare så vidt berøre klitorishodet eller kutte en veldig liten del av klitorishodet), gjør noe som er tilnærmet likt deres tidligere praksis (infibulasjon).⁷⁴

Sunna-omskjæring og medikalisering blir også beskrevet i kronikken ”Omskjæring av kvinner – komplikasjoner og behandling” (Vangen, Hoffmann, Flo, Lorentzen og Sand, 2006). Her står det at somaliere i London har søkt lege eller jordmor for omskjæring, antagelig i et forsøk på å unngå komplikasjoner og redusere smerten. I tillegg beskriver forfatterne av kronikken en utvikling med overgang fra mer alvorlige former til mildere, og de skriver at dette er noe de ikke vil støtte. Etter deres mening dreier det seg fremdeles om genital mutilering, og også ”mildere former” kan medføre alvorlige komplikasjoner eller bli mer omfattende enn planlagt i utgangspunktet (Vangen m.fl., 2006:477).

Hvilke erfaringer har så de ansatte på PMV når det gjelder gruppedeltagernes holdninger til *sunna*? Prosjektlederen sier at PMV hele tiden har vært veldig oppmerksomme på temaet, og han hevder at de ikke har sett en medikaliseringstendens. Gruppelederne Cecilie har snakket med har en litt annen versjon. De understreker riktignok at de selv er imot alle former for omskjæring, også *sunna*, og at de formidler dette synet til gruppene. *Sunna* er noe de tar opp til diskusjon i gruppene, og gruppelederne informerer om at *sunna* også er forbudt ifølge norsk lov. Men selv om gruppelederne hevder at alle deltagerne endret holdning, så var det fortsatt noen av deltagerne som syntes at *sunna* var greit også etter å ha deltatt i gruppene. Ifølge noen av deltagerne er *sunna* ”en liten omskjæring som ikke er så alvorlig.” Noen av deltagerne mente at det var vanskelig å kaste alle tradisjonene med en gang, og at *sunna* ikke er så skadelig. Ifølge gruppelederne er det uansett bedre at de ”bare” gjør *sunna*, enn at de fortsetter med infibulasjon. Dette kan tyde på at gruppelederne anser *sunna* som et skritt i riktig retning, selv om det er en form for omskjæring.

⁷⁴ World Bank and UNFPA report: “Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia”, nov. 2004, s. 42.

Andre aktører som har jobbet med lignende prosjekter mot omskjæring, kritiserer PMV når det gjelder deres budskap om *sunna*. Deres inntrykk er at gruppelederne på PMV synes at *sunna* er greit fordi det er en "liten greie", og at det er infibulasjon som er problemet. Andre aktører vi har snakket med hevder også at PMV har hatt liten kontroll på hvilke holdninger deltagerne har videreformidlet når det gjelder *sunna*-omskjæring. Ifølge ansatte som jobbet med OK-prosjektet var deres budskap tydeligere fordi de hadde profesjonelle fagfolk som var i gruppene og fortalte om kvinners anatomi og viste bilder slik at deltagerne skulle vite hva *sunna* faktisk dreier seg om. De hadde opplevd at folk hadde mange feiloppfatninger basert på myter, bl.a. at klitoris er en liten penis. Det var mange somaliere i OK-prosjektets grupper som ikke hadde særlig kjennskap til hva *sunna* egentlig innebar i praksis, og de anså det for å være et ufarlig inngrep, at det var "ingenting". Det ble abstrakt å bare å sitte og snakke om det, og det hjalp med anatomiundervisningen. Ansatte i OK-prosjektet hevder at de også hadde mer kontroll på budskapet deltagerne videreformidlet om *sunna* fordi de hadde et mer strukturert opplegg i gruppene enn det PMV hadde.

Den "nye" jentegruppa

Deltagerne i den nye jentegruppa skilte klart mellom omskjæring og *sunna*. Ifølge én av jentene kommer omskjæring fra to steder; 1. Omskjæring som kommer fra Faraoenes tid, der man syr helt igjen, og det skader mest (infibulasjon), og 2. *Sunna* som det står om i Koranen og det er som religionen sier, og det er ikke noe problem. Noen av deltagerne mente at den "stygge" måten er der man syr helt igjen, mens på *sunna*-måten skjærer man "bare litt." Vårt inntrykk er at flere av jentene satte likhetstegn mellom begrepet "omskjæring" og "Faraoisk omskjæring" (infibulasjon). Noen av deltagerne ble overbevist av argumentene mot omskjæring og endret holdning når det gjaldt infibulasjon, men ikke når det gjaldt *sunna*. Etter deres mening er det infibulasjon som fører til helseskader osv. Én av deltagerne argumenterte imidlertid mot dette ved å fortelle om egen erfaring. Hun fortalte at hun hadde blitt omskåret på *sunna*-måten, men det gjorde vondt uansett. Hun fikk også bedøvning, men har fremdeles menstruasjonssmerter og store blødninger. Hun sa at det er de samme smertene uansett om du er omskåret på *sunna*-måten eller på "Faraoenes måte". På et senere møte fortalte en annen jente om sin egen erfaring med *sunna*-omskjæring, men hun hadde en annen mening: *"Jeg tror på 'sunna'. Jeg ble omskåret sånn i Somalia. Lillesøsteren min skulle bli omskåret på den andre måten, men imamen sa: 'Sunna' for både jenter og gutter. Så jeg tror på 'sunna'-måten."*

I tillegg diskuterte deltagerne om en jente som er omskåret på *sunna*-måten vil bli gift og om resten av samfunnet vil akseptere at hun ikke er omskåret på ”Faraovens måte”.

I løpet av gruppemøtene fortalte jentene en del historier fra Somalia om *sunna*-omskjæring:

”En nabo i Somalia hadde en datter som var omskåret på *sunna*-måten. De hørte et rykte om at datteren hadde kjæreste og det kunne ødelegge æren. Derfor omskar de datteren helt og sydde igjen. Fordi de mente hun hadde for mye følelser for denne gutten. Da hun ble omskjært skadet de indre nerver og hun måtte være på sykehus i 2 mnd.”

”Det var en mann og en dame som var forelska og de giftet seg. Hun var ikke omskåret på den ’stygge’ måten, kun *sunna*. De skulle være sammen i huset i 7 dager, også fest etterpå. Han så henne (kun *sunna*) og ville ikke ha henne. Han sa: ’Familien hennes har lurt meg. Hun er ikke jomfru, hun har vært gift før’. Familien sa: ’Behold henne i de 7 dagene og skill deg etterpå, så folk ikke får vite om det’ Han ville ikke det fordi han mente det ikke var noe vits i det. Vi i nabolaget og vennene fikk sjokk. Ingen ville ha henne etter det fordi ryktet hadde gått ut.”

Deltagerne understreket at dette er historier fra Somalia, men slike muntlige historier danner et bakteppe for å forstå holdninger i forhold til omskjæring. Varianter av slike ”skrekkhistorier” om jenter som ikke er omskåret skikkelig og som vanærer familien, er gjerne vandrehistorier som er med på å opprettholde normer i et samfunn. Historiene kan tolkes slik at omskjæring er en måte å kontrollere ugifte jenters og kvinners seksualitet, og at dette henger sammen med familiens ære (se bl.a. Abdalla 1982, Barre 1998, Barnes og Boddy 1994, Talle 2003). Historien om jenta som var omskåret på *sunna*-måten, men som så ble infibulert fordi det gikk rykte om at hun hadde kjæreste, tyder på at *sunna*-omskjæring ikke anses som like ”bra” som infibulasjon. Ifølge historien er det kun infibulasjon som kan ”bevise” at jenta er jomfru, og det kan gjenopprette familiens ære. I tillegg kan historien tolkes slik at infibulasjon, i motsetning til *sunna*-omskjæring, hindrer at jenta får seksuelle følelser, i og med at jenta i historien hadde fått ”for mye følelser for denne gutten.”

Den andre historien omhandler noe av det samme; den nygifte ektemannen som vil skille seg fra kona fordi hun kun er omskåret på *sunna*-måten, og etter hans mening er hun derfor ikke jomfru. Han skiller seg fra kona med én gang, og dette fører til tap av ære for familien til jenta, og at ingen vil gifte seg med henne senere. I begge historiene brukes ord som rykte og ære. Videre virker det som det verste som kan skje er at rykter om at jenta ikke er jomfru, skal komme ut slik at andre får greie på det. Som vi var inne på i forrige kapittel står jomfruidealet sterkt i Somalia, og omskjæring ses ofte som bevis for at en kvinne er

jomfru. Når en jente skal gifte seg betales det brudepris til hennes familie, og for at hun skal være verdt prisen må hun være infibulert (Barre 1998). Ifølge historiene blir det sådd tvil om jentenes jomfruelighet når de ikke er infibulert, og det kan føre til ”skam” og gå utover ”familiens ære”. Dette kan forstås innenfor en ære/skam-kodeks. Ifølge Wikan (2003) beror menns ære i stor grad på kvinners seksuelle atferd. Å ”ha skam” er å vite hvordan man skal forvalte sin seksualitet etter æreskodeksen, og uten skam kan en kvinne styrte hele familien sin i vanære. I samfunn med æreskodeks handler det om omverdenens vurdering av en person heller enn personens egne moralske standarder. Æren ligger i det ytre, i hvordan ting tar seg ut, og derfor er ryktet veldig viktig. I en del islamske samfunn er æren en uatskillelig del av familiens identitet og felleseiendom, slik at ære kan betraktes som familiens symbolske eiendom.

I den første historien fortelles det at infibulasjon førte til at jenta ble hardt skadet og innlagt på sykehus i flere måneder. Flere av deltagerne i gruppa var også av den oppfatning at det er infibulasjon som fører til helseskader. Likevel er budskapet i begge historiene at infibulasjon er å foretrekke framfor *sunna*-omskjæring fordi det beviser at jenta er jomfru, og det sikrer familiens omdømme. Toubia og Sharief (2003:255) skriver at en ”helseisiko tilnærming” i arbeidet mot omskjæring ikke fører til at tradisjonen opphører fordi det er en praksis basert på kulturelle forestillinger og et antatt behov for å kontrollere kvinners seksualitet og fertilitet. Etter deres mening er en helseisikotilnærming nødvendig, men ikke tilstrekkelig til å få slutt på omskjæringspraksisen. Dette er i tråd med PMVs tanke om å ikke ha hovedfokus på helseskader for å unngå en medikaliseringstendens og *sunna*. Likevel ser det ut til at flere av jentene i gruppa mente at *sunna* var akseptabelt.

Vi kan kanskje si oss enig i at helseisikoaspektet ikke er tilstrekkelig, men det er åpenbart viktig, ut fra hva som kom frem i jentegruppa der Cecilie observerte og i intervjuer med de unge. De av ungdommene som tidligere hadde vært for, eller som var likegyldige (for eksempel noen av guttene) fortalte at det var særlig det å innse hvor stor skade det påførte kroppen som fikk dem til å endre mening. Menneskerettighetsaspektet ser derimot ut til å bli litt for abstrakt, selv det sikkert er fint å understreke det også. Faren er at det kan forstås som et vestlig argument av ”fornorskede” somaliere og at det derfor fører til motstand heller enn bevisstgjøring. Det er tydelig behov for religiøse argumenter i tillegg fordi det ser ut til å være det neste som når frem til de som er sterkt troende, og tror at islam anerkjenner *sunna*-omskjæring.

Kanskje en tilleggstrategi kan være å sette i gang refleksjon rundt måter jenter kan ivareta verdighet på uten å måtte være gjensydd eller skåret i underlivet? Selv om vi ikke vil

oppfordre til strengere krav om tildekking kan kanskje en bevisstgjøring av hvordan væremåte burde være nok for at en jente blir anerkjent og verdsatt. Holdningsendring i forhold til de kravene jenter blir pålagt og den mobbingen de blir utsatt for hvis de bryter normene (jf Fangen 2006b) er kanskje også viktig, og kunne vært et nytt satsningsområde for PMV.

Et annet diskusjonstema gjaldt hvorvidt *sunna* er påbudt ifølge islam. Viktigheten av å skille religion og tradisjon/kultur er et argument som gruppelederne på PMV bruker mot omskjæring, og de mener at omskjæring av kvinner ikke har støtte i islam. Noen av deltagerne i ny gruppe skilte også mellom tradisjon og religion, men på en annen måte enn gruppelederne. Disse deltagerne mente at Farao-omskjæring var tradisjon, mens *sunna*-omskjæring har støtte i religionen. På det femte gruppemøtet ble det vist det to filmer om omskjæring ("The Road to Change" [WHO] og "Nå snakker vi sammen" [PMV]). I begge filmene ble det hevdet at kvinnelig omskjæring ikke har basis i religion, og det var intervjuer med både religiøse ledere, jordmødre og andre som understøttet denne påstanden. Etter filmfremvisningen var det diskusjon, og gruppelederen spurte om noen av jentene hadde forandret mening angående religion og *sunna*. Én av dem svarte at hun hadde lest i en *hadith* (slik som profeten gjorde) at det er greit med *sunna*. Etter dette ble det stor diskusjon og jentene snakket i munnen på hverandre og var tydelig uenige. De diskuterte hvordan *hadithene* skal vurderes i forhold til Koranen. Noen av jentene (de mest religiøse; som bruker *hijab* og ber mest) mente at Profeten følger Guds ord, mens de andre var uenige. De var også uenige i hva *sunna* betyr i forhold til omskjæring. Noen mente at *sunna* betyr at det er obligatorisk, mens andre mente at man *kan* praktisere *sunna*-omskjæring, men man *må* ikke. De sammenlignet det med ansiktsplagg (*niqab*); det er *sunna*; ikke obligatorisk, du kan bruke det, men du må ikke. Gruppelederen sa at den ene jenta skulle ta med *hadithen* der det står om *sunna* omskjæring, og ta med det som bevis. Dette var alle enige i. På det neste gruppemøtet hadde hun med seg en *hadith*, men ifølge gruppelederen klarte hun ikke å forklare ordentlig hva som sto der.

Vårt inntrykk er at verken deltagerne eller gruppelederne hadde nok kunnskap om religion til å overbevise den andre parten. De kom ingen vei når det gjaldt diskusjon om *sunna*. Gruppelederne hadde heller ikke nok autoritet når det gjaldt islam. De fikk i alle fall ikke gjennomslag for budskapet om at omskjæring av kvinner ikke er påbudt i Koranen, hos de som var for *sunna*-omskjæring. Det er mulig at diskusjonene og de ulike meningene satte i gang tankevirksomhet som på sikt kan føre til holdningsendring. Gjennom diskusjonene ble det stilt spørsmålstegn ved noe de har tatt for gitt, og kanskje refleksjon rundt ulike tolkninger av islam kan virke i den retning. Men det er også mulig at det kan gå andre veien; at de som i

utgangspunktet var/eller ble imot alle former for omskjæring, kan synes at *sunna*-omskjæring er greit fordi deltagerne som var veldig religiøse (og ga uttrykk for å ha god greie på religion, samt refererte til en muslimsk lærer som mente at *sunna* var påbudt) argumenterte overbevisende for dette standpunktet. Vårt inntrykk etter observasjoner i gruppemøtene, var at de som var for *sunna*-omskjæring og mente det var riktig ifølge religionen, ikke endret mening.

Gruppelederen sa til denne gruppa at all slags omskjæring er forbudt ved lov i Norge, også *sunna*. Men det er ytringsfrihet i Norge, og man kan si hva man mener, inkludert at *sunna* ikke er forbudt ifølge Koranen. Hun understreket imidlertid at man kan bli fengslet for praksis. Gruppelederen oppfordret jentene som var for *sunna*-omskjæring til å ta med imamen på et møte på PMV der de kan invitere mange religiøse ledere, både de som sier det er forbudt og de som sier at det ikke er forbudt ifølge religionen. Da kan de høre deres diskusjon. Hun sa videre at vi trenger en forklaring og hun mente at alle må få si sine meninger åpent i denne saken, både imamer og vanlige mennesker.

Én av gruppelederne sa at *sunna*-omskjæring ikke er obligatorisk, og at Gud velsigner deg uansett. Én av de andre gruppelederne sammenlignet det Profeten sa om *sunna*-omskjæring med en som sier at hun vil hoppe ut av vinduet i 4. etg. Dersom denne personen er fullt og fast bestemt på å hoppe ut av vinduet og du ikke klarer og overtale henne til å la være, så sier du: "Ja, men hopp fra 1. etg. isteden." Ifølge henne sa Profeten: "Hvis dere absolutt skal fortsette med omskjæring, så bare ta litt." Videre sa hun at ifølge islam er det både tillatt å praktisere *sunna* (bare ta litt), og det er tillatt å ikke praktisere *sunna*. Hennes mening er imidlertid at det er best å ikke praktisere *sunna*. Hun forklarte det slik: "Hvis du går til frisøren og ber de klippe litt, så er du ikke garantert at frisøren bare klipper litt, kanskje frisøren klipper mer enn du ønsker." Poenget hennes er altså faren for at en *sunna*-omskjæring kan bli mer omfattende enn man tror.

Vårt inntrykk er at det er litt usikkert om deltagerne er helt klare på hva forskjellen på *sunna*-omskjæring og Faraoisk omskjæring er i praksis. Én av gruppelederne sa at *sunna* er å "bare ta litt" og Faraoisk omskjæring er å "ta alt og sy igjen". Men det ble det ikke diskutert i gruppa konkret hva *sunna*-omskjæring innebærer. Vi har inntrykk av at det er litt uklart hva *sunna*-omskjæring innebærer i praksis, og at noen av deltagerne kanskje også bruker begrepet *sunna* om å sy litt. I denne gruppa kunne det vært hensiktsmessig og kommet med mer konkret kunnskap om hva *sunna*-omskjæring innebærer, både i teori og praksis. Ifølge

WB/UNFPA-rapporten⁷⁵ innbefatter begrepet *sunna* ulike variasjoner av operasjoner i praksis; alt fra prikking i klitorishodet til noe tilsvarende infibulasjon. I tillegg kunne det vært virkningsfylt å vise fram bilder, tegninger eller lignende som kunne tydeliggjøre hva som egentlig fjernes og hvilke funksjoner det har for kroppen. Undervisning i kvinnekroppens anatomi kunne tilbakevist noen myter, og vært oppklarende. En slik undervisning hadde ikke behøvd å kun bli monolog fra en fagperson, men en dialog der deltagerne kunne stilt spørsmål og supplert med egne erfaringer og diskutert etterpå.

I løpet av de ukene gruppemøtene varte hadde én av gruppelederne en individuell samtale med den av jentene som tydeligst hevdet at *sunna* er påbudt ifølge islam. Ifølge gruppelederen er noen av disse jentene veldig religiøse, og de hører bare på hva imamen sier. Når imamen sier at *sunna* er greit, så vil de ikke høre på PMV. Gruppelederens inntrykk er at flere av de som har kommet til Norge i løpet av de siste årene er veldig religiøse, og de har ikke annen skolegang utenom Koranskole. Hun sa videre at de generelt har blitt mer religiøse etter krigen i Somalia fordi de kun har religionen (jf. McMichael 2002). Gruppelederen ga også uttrykk for bekymring for at de religiøse jentene ville forvirre de andre. Én av jentene i gruppa som har vokst opp i Norge ga uttrykk for usikkerhet fordi de religiøse jentene sa at *sunna* er bra. Dette er et tegn på at det at alle argumentene er likeverdige, kan virke mot hensikten. Gruppelederen sa at folk blir forvirra fordi de religiøse lærerne sier forskjellige ting. Vårt inntrykk er at det er tydelig at religionen er viktigst for disse jentene når det gjelder argumenter i forhold til *sunna*. Argumenter om at *sunna* også kan føre til helseskader gjorde ikke at de endret mening. De ble heller ikke overbevist selv om en av de andre deltagerne snakket av egen erfaring om *sunna* og smerter.

På det siste møtet i den nye jentegruppa, spurte Cecilie hvordan de vil stille seg til omskjæring av døtrene, inkludert *sunna*, når den tid kommer. De fleste svarte at de ikke ville omskjære døtrene sine, heller ikke på *sunna*-måten. Én av jentene virket litt usikker, men svarte til slutt at hun ikke ville gjøre det heller. Én annen sa at hun ikke har tatt noen avgjørelse angående *sunna*-omskjæring ennå, og hun må avgjøre det når tiden kommer. Gruppelederen påpekte at *sunna* også er forbudt i Norge, og da svarte jenta at hun ikke ønsker å bo i Norge resten av livet. På dette gruppemøtet var de fleste mot *sunna*, og to av de ivrigste forsvarerne av *sunna* var ikke der. Det er vanskelig å vite om det har skjedd en reell holdningsendring, eller om de usikre sier seg enige med flertallet for å ikke skille seg ut når

⁷⁵ World Bank and UNFPA report: "Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia", nov. 2004, s. 20.

de ivrigste *sunna*- forsvarerne ikke er til stede. Gruppesammensetningen og gruppedynamikken kan ha noe å si her.

Kvinnegruppene

De voksne og eldre kvinnene i evalueringsgruppa ga alle uttrykk for at de var imot *sunna* og alle andre former for omskjæring. De sa imidlertid at folk er forskjellige, og at de visste om andre som gjerne fortsetter med *sunna*. Dette ble illustrert i et par episoder da Cecilie var til stede i gruppa. På et av møtene var det en dame som satt utenfor gruppa og var tilhører. Mot slutten av møtet kom hun med en kommentar om at *sunna*-omskjæring var lov ifølge islam, og det førte til diskusjon mellom henne og deltagerne i gruppa. De andre i gruppa sa at de vil høre på hva hun hadde å si og respektere hennes meninger, men de var ikke enige med henne. På et senere møte spurte Cecilie deltagerne om de mente at *sunna* er tillatt ifølge islam. Deltagerne svarte at dette er noe som diskuteres blant somaliere. De hevdet at mange sier: ”Nei, *sunna* er ikke tillatt”, mens andre, også moderne somaliere, fortsetter med *sunna*. Kvinnene i evalueringsgruppa sa videre at de ikke har nok kunnskap, og mente at det er religiøse ledere/lærere som kan svare på dette.

Flere av kvinnene understreket at *sunna* er forbudt i Norge, men de var usikre på om det er samme straff for å utføre *sunna*- omskjæring som for Faraoisk omskjæring (infibulasjon). Etter deres mening er det noen somaliere som ikke anser *sunna* som omskjæring, og de sier: ”Vi er ikke omskåret, men *sunna*.” Dette støtter inntrykket i den nye jentegruppa.

Deltagerne hadde en del spørsmål og var usikre angående *sunna*, både når det gjaldt rettslige og religiøse aspekter. En mulighet hadde vært å invitere en religiøs lærer på et møte og en jurist på et annet møte, slik at deltagerne kunne stilt spørsmål og diskutert med noen som har kunnskap om dette. En slik religiøs lærer må imidlertid velges med omhu siden noen religiøse ledere er for kvinnelige omskjæring også.

Ungdomsgruppene

Informantene som hadde deltatt i ungdomsgruppene fortalte at de hadde snakket om *sunna*. Én av jentene ga uttrykk for at hun selv er imot *sunna*, men at det ikke er så ”farlig”:

”Men *sunna* er ikke så viktig. Det er opp til deg for det, men *sunna* er ikke like farlig som det andre. Det er veldig mye bedre, men for det, det er ikke sånn at du må gjøre det. Du har fortsatt et valg om å la det

være, du må ikke gjøre det. I gruppa var det noen som sa: *sunna* er jo greit.' Men alle jentene var imot omskjæring."

Denne uttalelsen tyder på at begrepet "omskjæring" ikke nødvendigvis innbefatter *sunna*. Det kan bety at de som sier at de er imot omskjæring, altså ikke nødvendigvis er imot *sunna*. Hva deltagerne egentlig mener når de sier *sunna*, er imidlertid også litt uklart:

"Det er som noen sier at du bare skal få det til å blø og stikke litt. Noen sier at du skal ta litt bort. Det er sånn forskjellige tanker. Men som jeg hørte at Profeten, de sier, men jeg vet ikke, jeg har ennå ikke lest om det. Men jeg har hørt at, de sier at du kan få dem til å bare til litt, bare stikke, ikke noe mer. Det er nok. Og jeg syntes det er stor sannsynlighet at det bare er å stikke."

Dette sitatet støtter vårt inntrykk av at folk legger ulik mening i begrepet *sunna*; noen sier at du bare skal "stikke litt" i klitoris og få det til å "blø litt", mens andre sier at du skal "ta litt bort." Hva som menes med å "ta litt bort" spesifiseres ikke nærmere. Det er gjennomgående at informantene virker usikre på hva profeten egentlig sa om *sunna*, samt hva *sunna* egentlig innebærer i praksis. Det er tydelig at det trengs mer informasjon om *sunna*.

Informantene mente også at det var forskjell på holdninger blant somaliere som hadde bodd lenge og kort i Norge:

"Det er forskjell. For eksempel møter du en jente som kom fra Somalia i dag eller for seks måneder siden, hun sier sånn: 'Greit, ikke omskjæring, men *sunni* det er greit, det er ikke så farlig.' De har den tanken: 'Du er jo jente, hvorfor er du ikke omskjært?' Noen av dem. Jeg forstår dem fordi de levde i det miljøet hvor det er sånn at hvis en jente ikke er omskjært så er det ikke bra. Hun blir 'disset', hun blir mobbet hvis hun ikke er det. Men nå i hjemlandet, de bruker *sunni*, det er ikke farlig."

Dette støtter inntrykket i den nye jentegruppa der deltagerne hadde kort botid i Norge og flere var positive til *sunna*. Men uttalelsene viser også at jentene som har bodd lenge i Norge har en litt uklar holdning til *sunna*. De mener det er et skritt i riktig retning og ikke så "farlig". Ifølge PMV- rapportene ønsket de å unngå en slik gradvis spredning av nye idéer, og rapportene peker på faren ved at endringsprosessen kan stoppe helt opp dersom *sunna* ses på som "greit". Vårt intervjumateriale tyder på at PMV må være enda tydeligere når det gjelder holdninger til *sunna*, og eventuelt bringe inn folk med ulik fagkompetanse som kan svare på spørsmål og bidra med kunnskap.

Den internasjonale gruppa

Noen av deltagerne i den internasjonale gruppa var fra land der infibulasjon er mest vanlig, og de hadde sagt: ”*Dere er heldige, den er ikke så verst*”, til de som var fra land der *sunna* blir praktisert. Én av deltagerne sa at de hadde hatt interessante meningsutvekslinger om ulike omskjæringstyper. Informanten sa videre at *sunna* er antatt å være motparten til mannlig omskjæring, og de hadde diskutert om denne typen kan være akseptabel selv om mer omfattende omskjæringsformer ikke er det. En tanke som hadde kommet fram var at dersom man ikke kan forby eller få slutt på alle former for omskjæring, så kan man først forsøke å stanse de formene som er veldig alvorlige. Informanten fortalte imidlertid at de hadde sett bilder av ulike former for omskjæring, og det hadde bidratt til holdningsendring i forhold til *sunna*.

I den internasjonale gruppa fungerte det altså bra å vise bilder. Bilder eller illustrasjoner viser mer konkret hva *sunna* går ut på. Intervjumaterialet viser at *sunna*-omskjæring er et uklart begrep, og i noen grupper kan bilder være et virkemiddel for å bringe klarhet i hva man egentlig diskuterer.

Oppsummering

Gruppelederne Cecilie har snakket med sier at de er imot alle former for omskjæring, også *sunna*. Dette formidler de videre til gruppedeltagerne og det diskuteres i gruppene. Gruppelederne vektlegger at alle omskjæringstyper, inkludert *sunna*, er forbudt ifølge norsk lov. Men samtidig er det tydeligvis noe usikkerhet blant gruppelederne angående islams forhold til *sunna*. De sier tydelig at omskjæring er forbudt ifølge religionen, men i diskusjonene rundt *sunna* er det er uklar holdning; det er tillatt, men ikke påbudt? Gruppelederne gir uttrykk for at dette er vanskelige religiøse spørsmål, og at de ikke har nok kunnskap om religionen til å gi klare svar på dette. I den nye jentegruppa førte dette til store diskusjoner og usikkerhet blant deltagerne. Gruppelederen uttrykte bekymring for om jentene som argumenterer for *sunna* ut fra islam, klarte å overbevise de andre eller i det minste gjøre dem usikre. Gruppelederne hadde ikke autoritet i religiøse spørsmål som dette, og det ble problematisk når deltagerne påsto at religiøse lærere sier det er påbudt med *sunna*.

Prosjektleder og PMV-rapportene sier de er fornøyde med å ha unngått medikaliseringstrend og *sunna*, men det er uklart om deltagerne har dette inntrykket. Alle informantene våre gir uttrykk for at de er imot omskjæring, og noen har endret mening i løpet av gruppemøtene på PMV. Men flere mener at omskjæring ikke nødvendigvis omfatter *sunna*. Mange av informantene sier at de er imot *sunna* når de blir spurt direkte om det, mens andre

fremdeles synes at *sunna* er greit. Det var særlig noen av de svært religiøse unge jentene som kun har bodd noen få år i Norge som argumenterer for *sunna*. De fleste informantene mener at *sunna* uansett er bedre enn infibulasjon, og et stort fremskritt. Flere stiller seg undrende til hvorfor *sunna* er forbudt ifølge norsk lov.

Oppsummering av kapitlet og positive aspekter

- Gruppelederne forteller om større åpenhet om omskjæring i løpet av en gruppeprosess, og deltageres uttalelser understøtter dette. Åpenhet er et viktig første skritt i arbeidet mot omskjæring, og mye tyder på at gruppene har hatt en positiv funksjon når det gjelder åpenhet hos gruppedeltagerne. Likevel er det tydelig at det fremdeles er somaliere i Norge som synes omskjæring er et sensitivt tema som ikke skal diskuteres. Når det gjelder større åpenhet om omskjæring generelt i de berørte gruppene i Norge, er ikke dette nødvendigvis et resultat av PMVs arbeid.
- Intervjumaterialet tyder på at noen av deltagerne, særlig på kvinnegruppene, har blitt imot omskjæring etter å ha deltatt i gruppe på PMV. Flere av de voksne og eldre kvinnene har endret holdning gjennom en prosess. De har revurdert sannheter de tidligere tok for gitt, bl. a. i forhold til hva det vil si å være en ”god” eller ”dårlig mor” i forhold til å la døtrene bli omskåret.
- Av informantene i denne undersøkelsen var flertallet av deltagerne allerede imot omskjæring da de startet i grupper. Så disse deltagerne har ikke gått igjennom noen holdningsendring i løpet av gruppemøtene. Et argument for å ha med folk i gruppene som allerede er imot omskjæring, er at disse deltagerne kan bidra med sine synspunkter, og gruppelederne kan forstørre og forsterke disse. Ifølge gruppelederne har de imidlertid ikke satt sammen grupper på en slik strategisk måte fordi deltagerne ikke ville likt at noen var ”håndplukket” til å være med. Informantene fortalte om andre deltagere, både i ungdomsgruppene og den internasjonale gruppa, som var *for* omskjæring eller usikre da de startet i gruppe og som endret mening underveis. Uttalelsene deres tyder på at de har lært å snakke om omskjæring, lært en metode og blitt mer motiverte til å jobbe mot omskjæring etter å ha deltatt i gruppe.
- For noen av deltagerne var det sosiale aspektet i gruppa en motivasjon for å være med, men ungdommene forteller at de ”våknet opp” da de hørte om skadelige konsekvenser av omskjæring. Informantene mener at det er uvitenhet som er årsaken til at noen er for omskjæring når de starter i gruppe. De hevder at de som ikke har fått informasjon

bare tar tradisjonen for gitt. Informantene mener at dersom alle hadde visst mer om omskjæring, så ville alle være imot det. Dette argumenter for at kunnskapsoverføring er viktig i arbeidet mot omskjæring.

- Prosjektleder og PMV-rapportene sier at de er fornøyde med å ha unngått medikaliseringstrend og *sunna*, men det er uklart om deltagerne har dette inntrykket. Alle informantene våre gir uttrykk for at de er imot omskjæring, og noen har endret mening i løpet av gruppemøtene på PMV. Men flere mener at omskjæring ikke nødvendigvis omfatter *sunna*. Mange av informantene sier at de er imot *sunna* når de blir spurt direkte om det, mens andre fremdeles synes at *sunna* er greit. Det var særlig noen av de svært religiøse unge jentene som kun har bodd noen få år i Norge som argumenterer for *sunna*. De fleste informantene mener at *sunna* uansett er bedre enn infibulasjon, og et stort fremskritt. Flere stiller seg undrende til hvorfor *sunna* er forbudt ifølge norsk lov.
- Vårt inntrykk etter observasjoner i gruppemøtene, var at de som var for *sunna*-omskjæring og mente det var riktig ifølge religionen, ikke endret mening. Det er mulig at diskusjonene og de ulike meningene satte i gang tankevirksomhet som på sikt kan føre til holdningsendring, men det kan også gå andre veien; at de som i utgangspunktet var/eller ble imot alle former for omskjæring, kan mene at *sunna*-omskjæring er greit fordi andre deltagere argumenterte overbevisende for dette standpunktet.
- I den internasjonale gruppa har de sett bilder av ulike former for omskjæring, og det bidro til holdningsendring i forhold til *sunna*.
- De naturlige hjelperne på PMV representerer ulike klaner, og Cecilie observerte at de var tydelige på at klan ikke skulle være tema på gruppene.

Ankepunkter

- Ifølge andre aktører som har jobbet med lignende prosjekter mot omskjæring, har betaling vært en viktig faktor i PMVs rekruttering. Deltagerne i PMVs arbeidsgrupper har fått 200 kroner per møte. Ifølge prosjektlederen på PMV har deltagerne fått betalt for å utvikle sine egne metoder for å jobbe videre mot omskjæring. Ingen av våre informanter nevnte betaling som motivasjon for å delta i gruppe, og flere av dem sa at de ville deltatt i gruppe uansett om de fikk penger eller ikke. Tanken om at deltagerne bidrar med sine erfaringer og kunnskaper er et argument for at de blir betalt på lik linje med gruppelederne. Samtidig kan man innvende at målet er at deltagerne skal endre holdning, og er det riktig at de skal bli betalt for selv å endre holdning? Målene for

gruppene er todelt; holdningsendring og formidling videre. Et problem med å betale folk for å videreformidle informasjon i etterkant av gruppene, er at dette er utenfor PMVs kontroll. PMV har ikke mulighet eller myndighet til å sjekke om deltagerne faktisk jobber videre mot omskjæring etterpå. Dette er basert på frivillig arbeid. (kommer tilbake til dette i neste kapittel).

- PMV har blitt kritisert av andre aktører som har jobbet mot omskjæring, for at de somaliske gruppelederne rekrutterte deltagere fra egne familier og klaner, og for at mange av de samme deltagerne deltok i gruppene. Faren er at det blir et ”familieprosjekt” der de samme menneskene deltar gang på gang. Når det gjelder holdningsendring er det avgjørende å rekruttere nye mennesker. Dette ankepunktet kan imidlertid gjelde alle somalierprosjekter. Det er alltid en fare for at de utvikler seg til kun å representere én klan. Et argument mot at dette er et problem ved PMV er som nevnt at de naturlige hjelperne der selv representerer ulike klaner, og den ene er gift med en mann fra en annen klan enn seg selv. Cecilie observerte at de var tydelige på at klan ikke skulle være tema på gruppene selv om deltagerne kunne høre på dialekten at de andre kom fra ulike steder.
- Man kan stille spørsmålsteget ved om det er reell holdningsendring hos alle deltagerne i en gruppe, selv om alle sier de har endret mening. Mindretallet behøver ikke nødvendigvis å endre holdning selv om flertallet er imot. Dersom stemningen er slik at ”alle er imot omskjæring”, så er det vanskelig å si at man fortsatt er for.
- De fleste i den nye jentegruppen nevnte helseskader og loven mot omskjæring på spørsmålet om hva som har gjort at de hadde endret mening. Man kan imidlertid spørre seg om det er holdningsendring dersom man kun unnlater å gjøre det for ikke å bryte loven?
- Andre aktører som har jobbet med lignende prosjekter mot omskjæring, kritiserer PMV når det gjelder deres budskap om *sunna*. Deres inntrykk er at gruppelederne på PMV synes at *sunna* er greit fordi det er en ”liten greie”, og at det er infibulasjon som er problemet. Vårt inntrykk er at gruppelederne selv er imot *sunna*, men at de er usikre på hva Koranen/*hadith*er sier om dette.
- Det er noe usikkerhet blant gruppelederne angående islams forhold til *sunna*. De sier tydelig at omskjæring er forbudt ifølge religionen, men i diskusjonene rundt *sunna* er det uklart holdning; det er tillatt, men ikke påbudt? Gruppelederne gir uttrykk for at dette er vanskelige religiøse spørsmål, og at de ikke har nok kunnskap om religionen

til å gi klare svar på dette. I den nye jentegruppa førte dette til store diskusjoner og usikkerhet blant deltagerne. Gruppelederen uttrykte bekymring for om de jentene som argumenterte for *sunna* ut fra islam, klarte å overbevise de andre eller i det minste gjøre dem usikre. Gruppelederne hadde ikke autoritet i religiøse spørsmål som dette, og det ble problematisk når religiøse lærere, ifølge deltagerne, sa at det er påbudt med *sunna*.

- Vårt inntrykk er at det er litt usikkert om deltagerne er helt klare på hva forskjellen på *sunna*-omskjæring og Faraoisk omskjæring er i praksis. Det ble ikke diskutert i den nye jentegruppa konkret hva *sunna*-omskjæring innebærer. Vi har inntrykk av at det er litt uklart hva *sunna*-omskjæring innebærer, og at noen av deltagerne kanskje også bruker begrepet *sunna* om å sy litt.

Forslag til forbedringer

- Funnene støtter opp under det som sto i de forrige kapitlene; det kan være hensiktsmessig med ulike tilnærminger i de ulike gruppene. I grupper med eldre kvinner kan dialog og en varsom tilnærming være nyttig, mens grupper med yngre deltagere og de som allerede er mot omskjæring, kan ha mer direkte kunnskapsoverføring.
- Intervjumaterialet viser at *sunna*- omskjæring er et uklart begrep, og i noen grupper kan bilder være et virkemiddel for å bringe klarhet i hva man egentlig diskuterer. Det kan være hensiktsmessig å komme med mer konkret kunnskap om hva *sunna*-omskjæring innebærer, både i teori og praksis. Undervisning i kvinnekroppens anatomi kunne tilbakevist noen myter, og vært oppklarende. En slik undervisning hadde ikke behøvd å kun bli monolog fra en fagperson, men en dialog der deltagerne kunne stilt spørsmål og supplert med egne erfaringer og diskutert etterpå.
- Deltagerne hadde en del spørsmål og var usikre angående *sunna*, både når det gjaldt rettslige og religiøse aspekter. En mulighet hadde vært å invitere en religiøs lærer på et møte og en jurist på et annet møte, slik at deltagerne kan stille spørsmål og diskutere med noen som har kunnskap om dette.
- En tilleggstrategi kan være å sette i gang refleksjon rundt måter jenter kan ivareta verdighet på uten å måtte være gjensydd eller skåret i underlivet. Vi vil ikke oppfordre til strengere krav om tildekking, men kanskje en bevisstgjøring av hvordan væremåte burde være nok for at en jente blir anerkjent og verdsatt. Holdningsendring i forhold til

de kravene jenter blir pålagt og den mobbingen de blir utsatt for hvis de bryter normene, er kanskje også viktig, og kunne vært et nytt satsningsområde for PMV.

6. Formidling videre

I dette kapitlet skal vi undersøke hvorvidt deltagerne på samtalegruppene har videreformidlet budskapet mot omskjæring i etterkant av gruppedeltagelse. Først skal vi gjøre kort rede for den teoretiske bakgrunnen for videreformidling og spredning av nye ideer. Deretter skal vi høre hva årsrapportene og de ansatte på prosjektet sier om formidling. Videre skal deltagerne fortelle om eventuell egen formidling og arbeid mot omskjæring, samt hvilke reaksjoner de har møtt.

Nøkkelpersoner

Et av delmålene i prosjektet "Respekt for egen kropp" var "*å utvikle nøkkelpersoner i det somaliske miljøet til å gjøre endringsarbeid i forhold til denne tradisjonen.*"⁷⁶ "Nøkkelpersoner" er lekpersioner som har utviklet de ressursene og den sosiale støtten de trenger for å bli endringsagenter i sitt eget miljø. Mange har hatt kontakt med PMV over en lenger periode i forbindelse med arbeid på andre områder. Noen har blitt ansatt på PMV. Nøkkelpersonene praktiserer en form for likemannsarbeid som de kjenner fra sitt eget hjemland ("*kalsoni*") hvor de sterke hjelper de svake, dvs. de som enda er usikre på om de helt kan legge tradisjonen bak seg. Utvikling av slike nøkkelpersoner består i at de gjennomgår en endringsprosess; fra "*passiv tilskuer til aktiv endringsagent.*"⁷⁷ Ifølge prosjektlederen er det ulike nivåer av "nøkkelpersoner": Det er de som er ansatt på PMV som har vist at de har evner og egenskaper utenom det vanlige på dette feltet ("*naturlige hjelpere*"). Så er det de som har blitt *gruppeledere*. I tillegg er det de som har blitt *endringsagenter*, som opplever seg som at de har en naturlig egenskap på den måten at de kan påvirke andre, at de kan fungere i sitt eget miljø som en ressurs og støtteperson.

En av hensiktene med gruppene på PMV har altså vært å utvikle nøkkelpersoner og endringsagenter, slik at deltagerne skal videreformidle budskapet mot omskjæring til sine nettverk. Teorien bak dette bygger på Rogers og Scott⁷⁸ som hevder at mellommenneskelige kanaler er effektive når det gjelder å skape og endre holdninger i forhold til ny kunnskap. Massemedia er effektive når det gjelder å skape ny kunnskap, men personlig kontakt og arbeid i grupper sammen med folk fra egen kultur som har tatt et klart standpunkt i saken, er

⁷⁶ Søknad til Flyktning- og innvandereretaten om tilskudd til arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse.

⁷⁷ Årsrapport fra 2002 Rapport fra prosjektet "Respekt for egen kropp" - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002, s. 4.

⁷⁸ Se PMV-rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 13.

sentralt i arbeid med holdningsendring. På dette punktet er PMV litt uklare i forhold til at alle argumenter skal respekteres og er like bra. Ifølge PMV-rapporten har de tatt utgangspunkt i en liten gruppe med rask endringsevne, de ”naturlige hjelperne”, som fungerer som ”endringsagenter” i eget miljø. Ifølge Rogers og Scott er de foregangspersoner (ca. 2,5 %) som spiller en viktig rolle ved at de importerer nye ideer til sitt sosiale miljø. Disse er ofte ikke akseptert av andre i sitt lokalmiljø og må være i stand til å håndtere en betydelig usikkerhet i forbindelse med de nye ideene. Neste gruppe som, ifølge denne teorien, vil endre holdning, er de med rask endringsevne (ca. 13,5 %). Denne gruppa er en mer integrert del av det sosiale systemet, og de er respektert og har gjerne stor innflytelse i sitt miljø. Denne gruppa reduserer usikkerheten i forhold til de nye ideene og formidler sine synspunkter videre til sine nettverk. Den neste gruppa er den ”tidlige majoritet” (ca. 34 %) som har mye kontakt med sine jevnbyrdige, men vanligvis ikke noen lederfunksjon. Deretter kommer den ”sene majoritet” (ca. 34 %) som nærmer seg nye ideer med skepsis og forsiktighet og følger motvillig etter. Disse er opptatt av gruppas normer og ytre press fra jevnbyrdige (”tidlig majoritet”) er nødvendig for at endring skal skje. Den siste gruppa er ”etternølerne” (ca. 16 %) som ofte er isolerte i sitt eget nettverk. De er mistenksomme i forhold til endring og deres referansepunkter er i fortiden.⁷⁹ I PMV-rapporten der teorien til Rogers og Scott refereres er det ikke spesifisert hva disse prosenttallene er regnet ut ifra. Ifølge PMVs sluttrapport fra prosjektet var målgruppa det somaliske miljøet i Oslo, i første rekke somaliske kvinner og ungdommer av begge kjønn.⁸⁰ Tenkte PMV at 100 % var alle somaliere i Oslo?

Ifølge PMV-rapporten varierer tidsaspektet når det gjelder spredning av nye ideer og holdningsendring fra person til person. Når en har nådd ut til et tilstrekkelig antall mennesker, som Rogers og Scott kaller den ”kritiske massen”, vil prosessen gå av seg selv. Innsatsen bør derfor konsentreres om de med rask endringsevne, de naturlige hjelperne som har tillit i miljøene, som kan bringe de nye ideene opp mot en ”kritisk masse”.⁸¹ Hvordan har så spredningen av nye ideer gått i praksis? Har deltagerne formidlet budskapet mot omskjæring videre til sine nettverk? Er de blitt nøkkelpersoner og endringsagenter?

I PMVs sluttrapport fra prosjektet⁸² hevdes det at prosjektet ”Respekt for egen kropp” har utviklet ca. 130 endringsagenter som er forberedt på et langsiktig, frivillig arbeid mot

⁷⁹ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 13-14.

⁸⁰ Sluttrapport fra prosjektet: ”Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga”, PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 4.

⁸¹ Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling, s. 15.

⁸² Sluttrapport fra prosjektet: ”Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga”, PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 19.

omskjæring. Videre står det at prosjektet har hatt en betydelig endringseffekt. PMVs årsrapporter fra prosjektet mot omskjæring hevder at deltagerne i gruppene har diskutert med andre utenfor gruppen. Deltagerne har prøvd å få disse til å innse hvor skadelig omskjæringstradisjonen er, og forsøkt å få dem til å endre holdning. Videre står det i PMVs årsrapporter at både ungdommer, kvinner og menn har vært aktive i dette arbeidet. Deltagerne har vært ivrige etter å dele sine erfaringer og sin kunnskap med andre etter at de har vært i grupper, og de har videreformidlet til familie, venner og sitt sosiale miljø. Ifølge PMV-rapportene er denne utviklingen av nøkkelpersoner/endringsagenter enda et ledd i endringsprosessen. Når det gjelder spredning av informasjon, hevder rapportene at den ”mellommenneskelige kanalen” har vært effektiv. En annen viktig spredningskanal har vært filmen ”Nå snakker vi sammen”.

Ifølge PMV-rapporten fra 2003⁸³ var det observert at flere var innstilt på å jobbe mot omskjæring da de startet i en gruppe, i forhold til tidligere. Deltagerne stilte spørsmål om ”hvorfors” i begynnelsen, men etter hvert ble spørsmålet ”hvordan” tradisjonen skal stoppes. Fokuset gikk etter hvert over til ”hvordan endring skjer” og ”hva er det som virker?” Prosjektet konsentrerte seg da om å utvikle metoder for arbeidet som den enkelte gruppedeltager kunne benytte seg av videre i sitt eget arbeid. Metodene ble tilpasset den enkeltes erfaringer, temperament, kunnskaper osv. Variasjon i tilnæringer var tydelige; noen var veldig religiøse, andre mer ”vestlige”. Noen var åpne og snakket direkte, mens andre nesten ikke snakket.⁸⁴

Ifølge prosjektlederen har noen av gruppedeltagerne opprettet egne grupper mot omskjæring og andre har snakka i mer uformelle sammenhenger. Etter hans mening har jungeltelegrafan spilt en stor rolle i videreformidlingen:

”PMV har fått henvendelser fra folk som er langt ute i miljøene som ingen kjenner, og de har spurt: ’Hva er det som foregår på PMV når det gjelder omskjæring? For vi har hørt sånn og sånn.’ Så da er det noen som har vært i gruppene som har snakket med noen som har snakket med noen. Så jungeltelegrafan fungerer.”

Man kan likevel stille spørsmålstejn ved om PMV når ut med sitt budskap mot omskjæring bare på bakgrunn av at folk sier de har hørt om PMVs prosjekt mot omskjæring.

⁸³ Årsrapport fra 2003: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2003.

⁸⁴ Årsrapport fra 2004: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2004, s. 4.

Prosjektlederen legger vekt på at folk har hørt budskapet fra forskjellige kilder, og at det er viktig for å få til endring i et miljø. Han mener det er viktig at de har hørt argumenter mot omskjæring fra forskjellige folk i eget nettverk fordi det er mennesker de har kontakt med og som de har stor tiltro til. Et spørsmål som kommer opp her er om folk faktisk har stor tiltro til PMV?

PMV gjorde en egen undersøkelse i etterkant av prosjektet der de spurte: "Hvor mange har du snakka med?" Ifølge prosjektlederen varierte det veldig mye:

"Fordi svarene varierte fra tre til hundre, så tror jeg folk har svart det de har ment. Men et gjennomsnitt på en 50-60 stykker i hver gruppe, så hvis en da har hatt 150 deltagere som har snakka med 50-60 personer hver så er det mange som har hørt om dette og mange har hørt om det fra forskjellige kilder."

Når deltagerne har svart på hvor mange de har "snakket med", så er det veldig løst og uforpliktende. Det er stor forskjell på å nevne i forbifarten at man har deltatt i gruppe på PMV der man har diskutert omskjæring, og for eksempel danne en egen gruppe der man diskuterer omskjæring med fokus på holdningsendring. Det å nevne prosjektet i forbifarten kan selvfølgelig føre til nysgjerrighet og at noen tar kontakt med PMV med ønske om å være med i lignende grupper selv, men det å "snakke med" er veldig upresist og det sier heller ingenting om *hva* som formidles videre. Hvilket budskap har deltagerne formidlet videre? Ifølge sluttrapporten fra prosjektet⁸⁵ skrev alle informantene i etterundersøkelsen under på en erklæring om at de var imot *alle* former for omskjæring. Men på bakgrunn av uttalelsene i forrige kapittel om *sunna*-omskjæring, er det ikke usannsynlig at tidligere deltagere har videreformidlet at *sunna*-omskjæring er helt greit. Én av gruppelederne uttalte: "*De fleste sier at man skal slutte med alt, men noen sier "sunna" ute til folk. Ikke ofte i gruppene, men ute tror noen det er greit med "sunna" mens andre tror det ikke. Folk er forskjellige.*"

Selv om de ansatte på PMV sier at de er motstandere av *sunna*-omskjæring, har de ingen kontroll på *hva* deltagerne formidler videre, og det ble heller ikke spurt om i PMVs egen etterundersøkelse.

Ifølge PMVs etterundersøkelse⁸⁶ ble 91 av deltagerne på arbeidsgruppene og 41 av tilhørerne til arbeidsgruppene intervjuet om formidling videre.⁸⁷ Ifølge etterundersøkelsen hadde 2 deltagere snakket med ca. 10 andre, 17 deltagere snakket med ca. 20 andre, 33

⁸⁵ Sluttrapport fra prosjektet: "Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga", PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 17.

⁸⁶ Rapport fra etterundersøkelsen til prosjektet "Respekt for egen kropp".

⁸⁷ De som ble intervjuet var de som PMV klarte å oppspore av tidligere deltagere. Mange hadde flyttet eller skiftet telefonnummer, og de ble ikke spurt.

deltagere snakket med ca. 50 andre og 37 deltagere hadde snakket med ca. 100 andre (i alt 5710 personer). Ifølge etterundersøkelsen hadde de i gjennomsnitt snakket med 63 personer hver. Videre står det at dersom alle 150 deltagerne som var med på prosjektet hadde snakket med 63 personer hver, så ville de ha nådd ut til 9450 personer. Blant tilhørerne var det noe færre, i gjennomsnitt 52 personer hver. Ifølge etterundersøkelsen tyder disse tallene på at mange hørt budskapet flere ganger fra ulike hold. I tillegg står det at 71 av deltagerne ville arbeide frivillig mot omskjæring i fem år eller mer, og 22 personer sa at de ville arbeide med dette resten av livet. Av tilhørerne var det prosentvis færre.

Ifølge disse tallene har PMVs prosjekt mot omskjæring nådd ut til omtrent halvparten av alle somaliere i Norge (ca. 18000 totalt). Det i seg selv kan tyde på at disse beregningene er vel optimistiske i forhold til hvor mange PMV totalt har nådd ut til (9450 personer). Det er mulig at deltagerne som er intervjuet har overrapportert antallet de har snakket med. Personen som utførte undersøkelsen er tilknyttet PMV og det er en fare for at folk svarer det de tror vedkommende vil høre. Det er også vanskelig å vite om deltagerne faktisk vil fortsette med frivillig arbeid mot omskjæring selv om de sier at de har planer om det.

Gruppelederne Cecilie intervjuet sa at de har anbefalt deltagerne å dele kunnskapen sin med andre, og at deltagerne i gruppene har jobbet uformelt mot omskjæring i sine nettverk. Men gruppelederne synes det er vanskelig å si akkurat hvor mange deltagerne har greid å nå ut til:

”(..) Men de hadde snakket med noen, ikke hundrevis, men ti, seks. Det var en som snakket til mange kvinner på en kvinneforening, og benyttet anledningen til å snakke om det og om PMV.”

Denne gruppelederen har inntrykk av at alle deltagerne har snakket med noen, men ikke så mange som gjennomsnittet var i etterundersøkelsen. Gruppelederen sier imidlertid at flere nå har lært metoden og har den kunnskapen som skal til for å videreformidle, og at det er en avlastning for henne at det nå er flere endringsagenter som jobber mot omskjæring, enn det var for tre-fire år siden. Hun har opplevd at deltagerne har kommet tilbake til henne med spørsmål angående videreformidling. Noen av deltagerne ønsket også å fortsette å jobbe i utlandet.

Én av de andre gruppelederne fortalte om ”nøkkelpersoner”:

”Det er folk som enten begynte i gruppene med: ’Nei, vi må ta vare på vår tradisjon’ og som har gått over til ’Nei’, eller noen som mente at omskjæring er galt og må stoppes, men folk som etter de møtene har tatt

stilling til at de skal jobbe mot omskjæring aktivt i miljøene. Så det er noen folk som reiser frivillig rundt til skoler for å snakke om det og som bruker en hver anledning til å snakke om det, mot omskjæring.”

Denne gruppelederen mente at det hadde blitt minst fem nøkkelpersoner i løpet av prosjektet, men sannsynligvis flere. Uansett tyder gruppeledernes uttalelser på at tallene i etterundersøkelsen er vel optimistiske. Denne gruppelederen beskriver ”nøkkelinformanter” som de som jobber aktivt mot omskjæring i miljøene, og mye tyder på at de som jobber aktivt mot omskjæring i etterkant er langt færre enn alle de som ifølge etterundersøkelsen hadde ”snakket med” noen om det.

Ifølge PMV-rapporten fra 2002⁸⁸ står det at i alt 22 nøkkelpersoner (13 kvinner, 3 menn og 6 ungdommer) som har vært opptatt med endringsarbeid. Disse har reist diskusjoner rundt omskjæringstradisjonen utenfor gruppene. Noen har snakket med familie og venner, andre har dratt på hjemmebesøk. Noen har også holdt foredrag og presentert sitt arbeid på PMV og andre steder. I PMV-rapporten fra 2003⁸⁹ står det at PMV både hadde lønnet og en del frivillig arbeid mot omskjæring. Blant annet var det tre jenter som startet en frivillig gruppe med ti deltagere, og i tillegg gikk de rundt til tolv skoler med mange innvandrere for å snakke om omskjæring.

Som vi har vært inne på er det usikkerhet rundt tallene i etterundersøkelsen, og det foreligger ingen uavhengig kartlegging av omfang og form på videreformidlingen. PMV har ikke noe strukturert opplegg for å følge opp formidlingen videre, og det er opp til hver enkelt hvordan man gjør det. Prosjektet mot omskjæring fikk mindre penger for hvert av de tre årene det varte, og det medførte at de ikke kunne gjennomføre så mange grupper på PMV. Prosjektet måtte basere seg mer på oppsøkende arbeid, ”*home parties*” og PMV hadde ikke så god kontroll. PMVs erfaring var at det var løsere struktur på disse gruppene, fremmøte mer tilfeldig og gruppeledere og prosjektledelsen hadde mindre kontroll.⁹⁰ Disse erfaringene illustrerer det som kan skje med formidling videre i etterkant av gruppene når det ikke er oppfølging og ikke noe strukturert opplegg å støtte seg til.

⁸⁸ Årsrapport fra 2002 Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002, s. 4.

⁸⁹ Årsrapport fra 2003 Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2003, s. 8.

⁹⁰ Sluttrapport fra prosjektet: ”Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga”, PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 11.

Deltagerne om formidling

Til nå i dette kapitlet har vi redegjort kort for tankegangen og den teoretiske bakgrunnen for spredningen av budskapet mot omskjæring i etterkant av gruppene. Vi har også presentert funn i PMVs egne rapporter, og hørt hva prosjektlederen og gruppelederne har sagt om formidling. Nå skal gruppedeltagerne selv komme til orde, og fortelle i hvilken grad de har jobbet videre mot omskjæring etter å ha deltatt på PMVs grupper mot omskjæring. Hvordan og i hvilket omfang har de formidlet og hvilke reaksjoner har de møtt?

Kvinnegruppene

Kvinnene i evalueringsgruppa fortalte at de hadde lært en måte å formidle budskap mot omskjæring gjennom å delta i gruppe på PMV. Flere av kvinnene sa at de videreformidler ved å informere familie og kjente i Norge, i tillegg til at de informerer folk de kjenner i Somalia. Én av kvinnene fortalte at hun viser brosjyrer og videokassetten "Nå snakker vi sammen" når folk kommer hjem til henne, og hun tar det med seg når hun drar på besøk til andre somaliere. I tillegg hadde hun informert folk hun møtte i Somalia da hun var der for et par år siden. Da fortalte hun blant annet om gruppa mot omskjæring og hvor lenge hun hadde jobbet mot det. Denne kvinnen fortalte at hun ville fortsette å jobbe mot omskjæring både her i Norge og i hjemlandet. Én av de andre kvinnene fortalte at hun jobber frivillig i åpen barnehage hver lørdag, som en del av "Solsikkeprosjektet" på PMV rettet mot enslige somaliske mødre. Da forteller hun om problemer med omskjæring og hvordan man kan slutte med det, samt hvordan man kan snakke om det og takle bestemødre i Somalia osv. Hun har også snakket på seminarer og i brylluper, og hun deler ut brosjyrer og videokassetten til alle hun kjenner. Én tredje deltager fortalte at hun informerer på "vår" måte hele tiden, blant annet på skolen og på jobben. Hun sa videre at hun lever av å informere og at hun gjør det automatisk. Hun oppfatter det som obligatorisk og en plikt å informere om omskjæring.

Noen av kvinnene i evalueringsgruppa fortalte at de jobber frivillig på asylmottak rundt Oslo. De besøker somaliere der, blir kjent med dem og snakker om omskjæring etter hvert. De fortalte at dette er frivillig arbeid, og at de gir seg selv denne oppgaven. De opplever at de ikke har andre muligheter enn å jobbe frivillig når de ikke har noen prosjekter som jobber med denne problematikken. De fleste sa at videokassetten, "Nå snakker vi sammen", hjelper i stor grad. De fortalte at folk noen ganger tror at den er kjedelig, men når de ser på den sammen så blir de interesserte. Noen av kvinnene sa også at døtrene deres informerer på skolen, og noen informerer på voksenopplæringen. Videre fortalte de at de snakker mye på telefon om omskjæring og informerer når de har mulighet og tid, både i Norge og i utlandet.

Flere av kvinnene fortalte at de informerer om omskjæring på fester og i bryllup. De hevdet at folk først må ha et hyggelig sted å være med mat og fest. Når grunnlaget er noe hyggelig, så kan de informere på samme sted. De mente at det kunne være en fordel å invitere til fest fordi somaliere liker god mat, fest, musikk og somalisk dans, så da kommer folk. Når de har hatt gruppeavslutninger på PMV har de invitert andre til fest, og så har de samtidig informert om omskjæring. Da har folk blitt interessert i temaet. Kvinnene fortalte at når de har hatt fester på PMV har de gått to-tre sammen og snakket med folk om omskjæring. Andre aktører vi har snakket med er kritiske til at PMV arrangerer brylluper, og hevder at påstått informasjonsarbeid kun er påskudd for å arrangere slike fester som gir mye status i det somaliske miljøet. Det kan være noe i denne kritikken, men ifølge informantenes uttalelser foregår det faktisk informasjonsformidling på slike fester. Man kan stille spørsmålstegn ved hvor stor plass informasjonsformidlingen har i forhold til festen i seg selv?

I forbindelse med avslutningen av omskjæringsprosjektet, arrangerte PMV en stor fest og inviterte Maryam Mursal, en kjent somalisk musikkstjerne fra England. Folk kom primært for det, men fikk samtidig informasjon om omskjæring.

Da kvinnene i evalueringsgruppa fortalte hvordan de hadde formidlet videre, la de vekt på dialog og tålmodighet. De må snakke rolig og med respekt, uten å bli sinte. Kvinnene mente det var viktig å la alle si sin mening og lytte til hva de har å si. De må respektere andres meninger for at de skal respektere deres meninger. Ifølge kvinnene i evalueringsgruppa er det slik i somalisk kultur at hvis du ikke respekterer andre, så får du aldri respekt tilbake. Kvinnene sa at selv om andre ikke vil ha endring, så har de et mål som de jobber mot, og de må gi folk tid og ha tålmodighet. Forandring når det gjelder omskjæring er ikke lett fordi det fremdeles er et sensitivt tema for mange. Kvinnenes strategi i arbeidet mot omskjæring er altså å bruke "dialog-metoden" og den teknikken de har lært i gruppene på PMV. De lytter og diskuterer på ulike måter, fremfor å angripe og kritisere andres meninger. Kvinnene benytter seg av samme type argumenter som gruppelederne har brukt i gruppene, de stiller spørsmålstegn ved "kultur" som legitimering av omskjæring og utfordrer andre til å komme med andre grunner enn "kultur". De henviser også bl.a. til skadelige helsekonsekvenser som følge av omskjæring for å argumentere mot tradisjonen.

I starten da kvinnene jobbet mot omskjæring opplevde de det som vanskelig. I etterkant av TV 2-programmet "Rikets tilstand" i 2000 der norsk-somaliske Kadra ved hjelp av skjult kamera og avlyttingsutstyr, avslørte at afrikanske moskeers imamer støttet omskjæring, trodde folk i det somaliske miljøet at kvinnene på PMV samarbeidet med Kadra. Ifølge kvinnene i evalueringsgruppa gjorde TV-programmet det vanskelig fordi PMV jobbet

mot omskjæring og med menneskerettigheter, og hele det somaliske miljøet skyldte på PMV. Kvinnene fortalte at de lagde seminarer og forklarte folk at de ikke var enige i Kadras metode. Ifølge kvinnene inviterte de somaliske organisasjoner og skrev mange brev for å fortelle hvordan de jobbet. De opplevde det slik at ingen stolte på dem da og det var vanskelig å forklare. Dette omtaler de som en dårlig erfaring i gruppen, men de sier at de var tålmodige i arbeidet.

Kvinnene har fått kritikk og de har opplevd at ingen hilser og ingen respekterer dem. De fortalte at mange i det somaliske miljøet var imot gruppene fordi de trodde at målet for gruppene var å forandre den somaliske kulturen. Noen mente at gruppene jobba på feil måte, mens andre var enige i måten å jobbe på. Kvinnene i gruppene på PMV har fått et tilnavn i det somaliske miljøet: "De kvinnene der". De har blitt kaldt "rare kvinner" og beskyldt for at "de vil ha forandring i kulturen". Når noen somaliere hører at de går på hjemmebesøk, så sier noen: "De forandrer folk" og "De forandrer kultur" og noen sier: "*Dere tror dere er norske*". *Mange har kritisert dem for å snakke om kvinners underliv: "Dere jobber med kvinners underliv. Hvorfor? Tror dere at dere er leger?"* Mange har trodd at de er imot religion og har kalt dem "slemme kvinner". Noen har beskyldt dem for å jobbe mot omskjæring av økonomiske årsaker: "*Dere trenger penger fra staten, og det er bare derfor dere jobber mot omskjæring.*" Ifølge andre aktører vi har snakket med handler disse negative reaksjonene om mye annet enn at de jobber mot omskjæring. De hevder at det vel så mye handler om en "vi er bedre enn alle andre"-holdning og at de betaler folk for å delta i grupper, eller får pengestøtte til å arrangere fester osv. under påskudd at de driver informasjonsvirksomhet.

Kvinnene i evalueringsgruppa fortalte at de har brukt mye tid, tålmodighet og så litt etter litt har andre hørt på dem. De startet å snakke med egen familie, venner, naboer og folk i nærmiljøet. Kvinnene hevdet at det har blitt lettere å informere om omskjæring etter hvert fordi temaet er mer åpent nå i forhold til tidligere. De mente at det har skjedd en stor forandring i hele det somaliske miljøet; før snakket man ikke om det, men nå snakker alle om det. De opplever nå at folk hører på hva de har å si, og det er stor forskjell fra tidligere. Da omskjæring var et tabuemne, var det vanskeligere å jobbe mot det. Ifølge kvinnene syntes noen somaliere nå at de jobber på den beste måten mot omskjæring og at det er et viktig tema og at de gjør en viktig jobb. Andre derimot, syntes ikke at det er en viktig jobb. Kvinnene hevder likevel at de fleste somaliere i Norge er fornøyde med måten de jobber på, og de hører på dem og aksepterer det de sier. Disse uttalelsene kan man stille spørsmålstegn ved i og med at det er over 18 000 somaliere i Norge, og det er vanskelig for kvinnene å vite hva flesteparten av disse mener.

Kvinnene var enige når det gjelder fremgangsmåten for å få noen til å endre mening angående omskjæring. Dersom de hører om noen som skal reise ut av landet for å omskjære døtrene, vil de først forsøkte å snakke med dem alene ved bruk av dialog. Dersom vedkommende ikke hører, vil de hente resten av gruppa. Hvis vedkommende fortsatt ikke hører vil de hente en med religionskunnskap og han kan fortelle at omskjæring ikke er riktig. Dersom det heller ikke overbeviser, så vil de henvise til loven mot omskjæring og true med politianmeldelse. Før anmeldelse prøver de imidlertid med alle andre metoder, og kvinnene fortalte at det aldri har vært nødvendig med anmeldelse fordi folk har hørt på dem når de har brukt andre metoder. Ifølge kvinnene er trussel om anmeldelse siste utvei. Dersom de hadde vært nødt til å anmelde noen, mener de at det kunne fått negative ringvirkninger. Da er de redde for at folk ville fortalt det videre og at andre ikke ville høre på dem senere. Kvinnene hevder at de i et slikt tilfelle ville klart å redde én jente, men ville mistet mange andre jenter. Da ville kanskje folk blitt redde for å komme i grupper på PMV fordi de tror det er ”sladregrupper”. Etter deres mening er dialog den beste metoden for å få folk til å forandre mening. De mener at somaliere er flinke til å kommunisere og dialog er en respektfull metode som gjør at folk hører hva de har å si. Dersom de truer, vil de ikke høre.

Deltagerne i evalueringsgruppa understreket viktigheten av å samarbeide med ungdommene og at ungdomsgruppene på PMV er viktig. De mente også at det var avgjørende for mobilisering og motivasjon av foreldre. Kvinnene fortalte at ungdommene som er med i gruppe på PMV snakker på skolen, med venner, med søsken og de informerer foreldre. Sammen med barnehage, skole, helsestasjon og lege, kan gruppene på PMV fungere som ”vakter”. Da mener de at foreldre ikke vil ha selvtillit til å reise ut av landet og omskjære døtrene. Da risikerer de å miste barna; barnevern vil komme inn i bildet og foreldrene får fengselsstraff. Kvinnene fortalte at de har vært usikre når det er ferie, men ungdommene som er på PMV snakker med ungdommer som har vært på ferie og hører hvordan de har hatt det. Deretter informerer de videre til kvinnene på PMV. Kvinnene i evalueringsgruppa mener at det har skjedd en forandring i det siste, og at mange ikke aksepterer omskjæring av jenter nå.

Kvinnene mente det var veldig viktig å være med i gruppe på PMV. Etter deres mening er det et sted å lære og et sted som kan forandre. Én person alene kan ikke nå målet om å stanse omskjæring. De hevder at for å endre hele samfunnet trengs det felles arbeid og et samlet folk. Man må samle ulike meninger til én felles mening, ellers blir det ikke forandring. Ifølge kvinnene gir gruppen makt og respekt og man kan si egen mening. I tillegg får de motivasjon av å gå i gruppe, og kvinner fra gruppene på PMV tenker også å jobbe i Somalia og andre steder i Afrika.

Internasjonal gruppe

Informantene i internasjonal gruppe fortalte at de hadde brukt dialog og formidlet budskap mot omskjæring videre etter at de deltok i gruppe på PMV. Én av deltagerne hadde hatt smågrupper med tre-fire kvinner hjemme hos seg selv. Ifølge denne deltageren er det ikke alle som har tid til å komme på PMV, fordi folk har barn eller er opptatt med jobb. Etter hennes mening er det en fin måte å dele kunnskapene på når folk kommer hjem til henne. Hun mener det er mange som kanskje ikke har hørt så mye om omskjæring og det er andre som har hørt om det, men som i begynnelsen ikke er så villige til å si fra. Denne deltageren sa at dersom hun kunne få én person til å endre mening om omskjæring, så er det veldig positivt. Hvis hun hadde greid å få flere til å bli i mot omskjæring, så er det enda bedre. Hun tror at det fortsatt er behov for å informere om omskjæring. Hun har inntrykk av at de andre i gruppa også har informert om omskjæring etter at gruppa var ferdig, men hun er ikke sikker på om de har fortsatt å gjøre det. Hun fortalte at de har sagt det til mange de kjenner, men at en del er veldig opptatt med barn og jobb, og at de ikke har tid til å fortsette formidlingen.

Når formidlingen videre er basert på frivillig arbeid og uten noen form for oppfølging fra PMVs side, er det opp til hver enkelt å jobbe videre. Formidlingen er i stor grad avhengig av hver enkelts motivasjon og det kan være vanskelig å holde motivasjonen oppe når man ikke deltar i gruppe lenger. Fokus flyttes andre steder og man blir opptatt med andre ting. Det kan være vanskelig å få tid til aktivt endringsarbeid på frivillig basis ved siden av annen jobb, familie osv.

Gruppelederne som er ansatte på PMV har etter hvert opparbeidet seg stor kompetanse og erfaring, men de nye endringsagentene har ikke så stor kompetanse. Når det ikke er noe fast/strukturert opplegg for videreformidling, så blir dette veldig personavhengig. Prosjektlederen har lagt vekt på at det skulle være rom for individuelle arbeidsmåter i formidlingsarbeidet, men det kan være fare for at både form (arbeidsmåte) og innhold (budskapet) blir personavhengig. Igjen er spørsmålet om det er PMVs budskap som formidles eller om det formidles en stor variasjon av budskap?

OK-prosjektet la opp til et mer strukturert opplegg for de kvinnene som skulle drive grupper senere på egen hånd. De utviklet et veiledningshefte som var veldig detaljert og som fungerte som en slags "oppskriftsbok" (se Savosnick og Johansen 2004).

Ungdomsgruppene

Informantene i ungdomsgruppene sa at de hadde formidlet budskapet mot omskjæring videre. De fortalte at de snakket mye om formidling i gruppene, og måter de kunne jobbe på for å forebygge omskjæring:

”Måten vi skal informere på var at alle skulle informere familiene sine og alle de kjenner. Guttene skulle informere de andre guttene som syntes at de skulle gifte seg med jenter som er omskåret, og forklare dem smertene og at det er så skadelig. De som var interessert i å diskutere temaet og har hørt fra dem, de kan komme på det senteret her og få de kunnskapene som dere har fått og snakke om hva vi felles kan gjøre for å forebygge det, hvordan vi kan holde møter for andre ungdommer. Da kom vi fram til at ungdommene kommer ikke hvis vi sier: ’Nå har vi møte, kom!’ Men hvis vi nevner at vi skal ha en time møte og seminar og informere folk om det her, og de to siste timene blir det mat og god musikk, da kommer de. Det var noen ungdommer som kom. Vi lagde teater; noen spilte mor, far, datter, nabolaget der noen ble omskåret, venninne. Og vi viste fra til de andre gruppene her; fra Ghana og de andre som var tilknyttet senteret her. Når vi først var ferdig med temaet omskjæring så laget vi teater hvor alle kom. Så var det mat og litt musikk senere. Så det var egentlig mye vi fikk gjort sammen.”

Informantenes uttalelser tyder på at ungdomsgruppene var aktive og motiverte da de deltok i gruppene, og de kom med idéer til videreformidling. Én av deltagerne i ungdomsgruppene har selv blitt gruppeleder på PMV og har ledet grupper mot omskjæring:

”Etter at jeg følte meg trygg på temaet og jeg kunne snakke om det og jeg visste hvilke skader og at det var en gammel tradisjon at man gjorde det og sånn, så begynte jeg å være gruppeleder på de neste gruppene. Da hadde jeg lært mye og da kunne jeg spre informasjon videre til de andre gruppene. Men i begynnelsen ante jeg ikke, jeg visste hva det var, men jeg tenkte at det ikke var et tema jeg kunne snakke om. (..) Da jeg starta med det, så var det interessant, faktisk, det var det. Det har jo med jentene våre å gjøre. Og for at det skulle ta slutt, så måtte jeg ta initiativ videre.”

Denne deltageren har jobbet aktivt mot omskjæring videre i PMVs regi og har blitt en ”nøkkelperson”. Spørsmålet er om aktiviteten og motivasjonen til de andre i gruppa dabber av etter hvert?

Jentene Cecilie intervjuet i ungdomsgruppene tror at mange av de andre deltagerne har formidlet videre til folk de kjenner:

”Ja, jeg tror det. Ellers hadde det ikke vært så mange som kontakter dette senteret. De har informert veldig mange, for de jentene som ringer hit og spør om de kan få være med å diskutere et tema, de sier: ’Hei, jeg fikk informasjon..’ eller ’Jeg hørte fra den og den eller en som var med i gruppa, kan jeg stikke innom hvis det er noen grupper? Her er nummeret mitt, kan dere ringe meg? Jeg vil også være med å bidra.’ Det

er mange. Ellers ville det ikke vært noen her, men de har informert hverandre. Mange av dem har giftet seg, noen av dem har barn, noen har flytta fra landet, men uansett er det mange som ringer.”

Denne uttalelsen tyder på at flere av gruppedeltagerne var aktive i en periode mens de deltok i gruppene og rett etterpå, men etter hvert dabbet motivasjonen av og tiden rekker ikke til når de får familieforpliktelser. Én av jentene fortalte at når hun får anledning så snakker hun om det med hvem som helst. Cecilie spurte henne når slike anledninger oppstår:

”Jeg vet ikke, vi prater og så plutselig er vi inne på det temaet. Jeg vet ikke, det er kanskje jeg som ’pusher’ folk til å begynne å prate om det. (latter). Så forteller jeg hele greia og hvis de er i mot eller for, så forklarer jeg mer så de forstår. (..) For eksempel når jeg var i England nå, jeg kom tilbake for en måned siden, så møtte jeg noen somaliere. De hadde aldri hørt om noe sånt, så jeg fortalte det videre og de syntes det var veldig bra.”

Deltagerne fortalte at de snakker om omskjæring med folk i alle aldre, både ungdommer og eldre. Etter deres mening er det de eldre som er problemet for de holder fast på gamle tradisjoner. De har også opplevd at ungdom på egen alder i starten har vært ganske uinteresserte:

”Det er mye: ’Jeg vet ikke.’ Så spør du: ’Får du vondt når du har menstruasjon?’ De svarer: ’Ja.’ For det er mange som sliter med det. Også sier jeg: ’Har dere veldig mye smerter?’ Og de svarer: ’Ja.’ Hvis noen har fått barn, så spør jeg: ’Har dere fått vondt?’ Mange sier: ”Ja”. Jeg har mange venninner som har sagt: ’Vi greide ikke det første samleiet, så vi måtte gå til lege.’ Men jeg råder de jentene til å åpne seg før samleie. Det er mange som er unge nå, 15-16 år, som skal gifte seg i 25 års alderen, men de kan ikke vente så lenge (med å åpne seg).”

Ifølge denne deltageren blir mange unge jenter interesserte i temaet omskjæring når de hører mer om de skadelige konsekvensene, og de skjønner at det også angår dem. Mange tror at det er normalt å ha store menstruasjonssmerter, og få vet at det går an å åpne opp infibuleringen på sykehus. Deltageren i ungdomsgruppa informerer om disse mulighetene, og hvordan de kan gå fram for å gjøre det. Hun forteller også at man får et papir fra sykehuset som forteller når du ble omskåret og når du ble åpnet, og at det fungerer som bevis når de skal gifte seg.

Informantene i ungdomsgruppene har også opplevd negative reaksjoner. Noen har sluttet å hilse etter at de snakket med dem om omskjæring. Argumentene har vært at omskjæring er noe somaliere alltid har gjort og sånn vil det alltid være, og jentene har blitt beskyldt for å være ”fornorsket”:

”Hun sa: ’Du vet jo at du aldri kommer til å bli norsk, bare fordi du snakker norsk.’ Så sa jeg: ’Det er ikke det jeg prøver å bli. Jeg prøver å hjelpe folket vårt. Det har ikke noe med norsk å gjøre, egentlig. Det er de som hjelper oss.’ Så sa hun: ’Nei, det er ikke det. Du er hjernevaska. Hva skal du gjøre da? Spise pølse eller stå på ski?’ Jeg sa: ’Jeg står på ski. Ja, jeg spiser pølser, halal-pølser.’ (latter). Hun bare: ”Nei, nei, fy.”

Flere av de andre jentene i ungdomsgruppene har opplevd å bli beskyldt for å være ”fornorska” og for at de glemmer sin egen tradisjon og kultur. Jentene fortalte at mange somaliere mener at man ødelegger kulturen og tradisjonen dersom man jobber mot omskjæring. De har opplevd at flere av dem de snakket med, både kvinner og menn, mente at de ikke måtte snakke om det og at unge jenter kan ødelegge ryktet sitt dersom de var imot omskjæring. Noen av ungdommene i gruppa hadde også uttrykt usikkerhet og redsel for hva foreldrene deres ville si dersom de argumenterte mot omskjæring.

Lignende erfaringer med å bli beskyldt for å bli ”fornorska”, å få et dårlig rykte og å bli mobbet, er i samsvar med andre undersøkelser. Unge kvinner med somalisk bakgrunn opplever at det er vanskelig å få forståelse fra somaliere når de argumenterer mot omskjæring fordi de opplever det som en angrep på somalisk kultur og de ser på dem som ”norske” og som underkuet av det norske samfunnet (Thun 2004). I tillegg til stigmatisering av majoritetssamfunnet som ”etnisk annerledes”, opplever også noen innvandrerungdommer å bli stemplet som ”overintegreerte” av minoritetssamfunnet. Den ”overintegreerte innvandrereren” blir sett på som en person som prøver å bli ”lik som” nordmenn, og dermed ikke lenger somalisk. Stereotypen som ”over-integrert innvandrerungdom” er en negativ rollemodell som er produsert i minoritetsmiljøet (Andersson 2000). Somaliske jenter har opplevd å bli beskyldt for å være ”norske” dersom de ikke bærer *hijab* (Fangen 2006b).

Reaksjonene har imidlertid ikke bare vært negative. Én av informantene fortalte at hun også har fått positive reaksjoner når hun har informert om omskjæring. Familien hennes har vært positiv til at hun har vært med i gruppe mot omskjæring. Hun fortalte også at hun formidler videre til alle kvinnene hun kjenner:

”Jeg spør alltid dem, hvis de har døtre: ’Skal du omskjære dem?’ Hvis de sier ’ja’, så sier jeg: ’Det er ikke noe vits. Hva er meningen?’ Og jeg forteller dem om det hvis de sier at de skal det. Men ofte, heldigvis, så er det nesten ingen som sier at de skal omskjære datteren.”

Denne deltageren har vært tilbake i Somalia etter at hun kom til Norge, og hun fortalte at hun snakket med noen i familien sin der om omskjæring:

”Jeg spurte dem: ’Skal dere omskjære henne?’ De sa: ’Hva tror du? Jenta skal bli omskjært.’ Så begynte vi å prate om det. Så sa hun: ’Jeg skal kanskje bare ha *sunni*’. Så jeg syntes ikke at det skader mye til en jente som er i Somalia å ta sånn *sunni*-omskjæring. Hun er heldig, synes jeg.”

Denne uttalelsen om *sunna*-omskjæring støtter inntrykket av at budskapet som blir formidlet videre av gruppedeltagerne ikke er entydig negativt til alle former for omskjæring.

Informantene i ungdomsgruppene sa at dersom de hørte om noen som planla å omskjære døtrene sine, ville de først prøvd å snakke med dem. De ville fortalt dem at det er galt og at de ikke burde gjøre det. Hvis de ikke ville høre, ville de gått til en ”naturlig hjelper” på PMV og fortalt det til henne. Så kunne hun forsøkt å forklare det fordi hun, etter deres mening, har mer kunnskap. Hvis de fremdeles ikke hadde endret mening etter dette, ville de ringt til politiet. De fortalte imidlertid at de ennå ikke har hørt om slike planer. Jentene som har deltatt i ungdomsgruppene sier altså omtrent det samme som kvinnene på evalueringsgruppa når det gjelder å gripe inn for å forhindre omskjæring.

Den ”nye” jentegruppa

Blant deltagerne i den nye jentegruppa var det ulike svar da Cecilie spurte hvordan de ville blande seg inn dersom de hørte om noen som vil omskjære barna sine. Noen av dem svarte at de ville blande seg inn og fortalt om lover, helse og konsekvenser av omskjæring. Flere av dem sa at de ville informert på ulike måter, slik de har lært i gruppa. Én av jentene tror at mange er slik som hun var før hun deltok i gruppa; de vet ikke alt om konsekvensene av omskjæring. Flere av jentene sa at de ville blandet seg inn dersom de hadde hørt om en planlagt omskjæring i Norge. Da ville de forklart hvorfor det er galt, og kanskje de kunne reddet barna. I Somalia derimot, mener de at ingen ville ikke trodd på dem, og folk ville trodd at de hadde forandret seg veldig mye i utlandet. De tror ikke at folk i Somalia ville hørt på dem uansett. Én av jentene sa imidlertid at hun aldri ville blandet seg inn, heller ikke i Norge, fordi hun er redd for å snakke om omskjæring, og hun ville vært redd for å få dårlige tilbakemeldinger og dårlige kommentarer dersom hun hadde sagt noe. Én av de andre jentene sa at hun ville blandet seg inn dersom noen skulle omskjære på ”Faraovens måte”. Da ville hun fortalt om konsekvensene; helse og loven. Men etter hennes mening er *sunna* påbudt i islam, og hvis noen planla å omskjære på *sunna*-måten, ville hun ikke blandet seg inn. Etter hennes

mening ville det vært det samme som å si: ”Gud finnes ikke.” Igjen ser vi altså her at noen av deltagerne ikke har endret holdning til *sunna*-omskjæring, og derfor vil de heller ikke gripe inn dersom de hører om planlegging av et slikt inngrep.

I den nye jentegruppa var det ikke noe særlig diskusjon om formidling videre. I og med at flere av deltagerne ikke endret holdning til *sunna*-omskjæring kom ikke gruppa til enighet. Dermed ble det verken snakk om strategier i endringsarbeidet eller om hvilket budskap som skulle formidles videre.

Avslutning

I PMV-rapporten fra 2002⁹¹ hevdes det at kanskje så mange som halvparten av somaliske kvinner har tatt standpunkt imot omskjæring av jenter og kvinner. Tonen i årsrapporten fra 2002 er optimistisk, og dette sitatet av en av gruppelederne understreker det: ”Hvis vi jobber videre i samme tempo som i dag, oppnår vi det målet vi har satt oss: innen 2003 vil hele det somaliske miljøet innse at omskjæring av kvinner er et stort problem som vi må ta alvorlig.”⁹²

I PMV-rapporten fra 2004⁹³ står det at mer enn 100 personer har deltatt i prosjektet siden det begynte. Konklusjonen ved slutten av prosjektet var at de fleste ønsket å legge omskjæringstradisjonen bak seg, og ville også fortsette å jobbe mot den. Noen av kvinnene hadde også flyttet til Somalia for å prøve ”dialog metoden”. Noen ville forholde seg til *sunna*. Videre heter det: ”Vi har fortsatt tro på at en fin dag skal de berørte miljøene lykkes i å endre både holdning og praksis.”⁹⁴ Her er tonen fortsatt optimistisk, men målet ble ikke nådd innenfor tidsrammen til prosjektet, og tidsaspektet er endret til ”en fin dag”.

Ifølge PMVs sluttrapport⁹⁵ er det imidlertid ikke klart om ”den kritiske massen” (jf. Rogers og Scott), er nådd, dvs. at nok individer har adoptert nyvinningen til at prosessen går videre av seg selv. Derfor vektlegges betydningen av at arbeidet mot omskjæring fortsetter også etter at prosjektet er avsluttet, slik at prosessen ikke stopper opp.

⁹¹ Årsrapport fra 2002 Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002, s. 10.

⁹² Årsrapport fra 2002 Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002, s. 11.

⁹³ Årsrapport fra 2004 Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2004, s. 4.

⁹⁴ Årsrapport fra 2004 Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2004, s. 4.

⁹⁵ Sluttrapport fra prosjektet: ”Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga”, PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004, s. 20-21.

Oppsummering av kapitlet og positive aspekter

- Et av delmålene i prosjektet "Respekt for egen kropp" var *"å utvikle nøkkelpersoner i det somaliske miljøet til å gjøre endringsarbeid i forhold til denne tradisjonen."* "Nøkkelpersoner" er lekpersoner som har utviklet de ressursene og den sosiale støtten de trenger for å bli endringsagenter i sitt eget miljø.
- Gruppelederne har anbefalt deltagerne å dele kunnskapen sin med andre, og forteller at deltagerne i gruppene har jobbet uformelt mot omskjæring i sine nettverk.
- PMV har ikke noe strukturert opplegg for formidlingen videre, og det er opp til hver enkelt hvordan man gjør det.
- Prosjektet mot omskjæring fikk mindre penger for hvert av de tre årene det varte, og det medførte at de ikke kunne gjennomføre så mange grupper på PMV. Prosjektet måtte basere seg mer på oppsøkende arbeid, "home parties" og PMV hadde ikke så god kontroll.
- Kvinnene i evalueringsgruppa fortalte at de hadde lært en måte å formidle budskap mot omskjæring gjennom å delta i gruppe på PMV. Flere av dem sa at de informerer familie og kjente i Norge, i tillegg til folk de kjenner i Somalia. Noen av dem har jobbet frivillig og informert om omskjæring i åpen barnehage, på asylmottak rundt Oslo, på seminar, på fest og i bryllup. De har også delt ut brosjyrer og videokassetten "Nå snakker vi sammen".
- Kvinnenes formidlingsstrategi er å bruke "dialog-metoden" som de har lært i gruppene på PMV. De lytter og diskuterer, fremfor å angripe og kritisere andres meninger. Kvinnene benytter seg av samme type argumenter som gruppelederne har brukt, de stiller spørsmålstegn ved "kultur" som legitimering av omskjæring og utfordrer andre til å komme med andre grunner enn "kultur". De henviser også til skadelige helsekonsekvenser som følge av omskjæring for å argumentere mot tradisjonen.
- Kvinnene opplevde mye negativ tilbakemelding i begynnelsen da de informerte om omskjæring, men nå er det mer positive reaksjoner. Kvinnene har fått kritikk og har opplevd at ingen hilser og ingen respekterer dem. Kvinnene i gruppene på PMV har fått et tilnavn i det somaliske miljøet: "De kvinnene der". De har blitt beskyldt for å ville forandre kulturen, for å være imot religionen, for å jobbe mot omskjæring av økonomiske årsaker og for å snakke om kvinners underliv.
- Informanter i alle gruppene var enige når det gjaldt fremgangsmåten for å få noen til å endre mening angående omskjæring. Først vil de forsøke å snakke med dem alene ved

bruk av dialog. Dersom vedkommende ikke hører vil de hente resten av gruppa eller en "naturlig hjelper" på PMV. Hvis vedkommende fortsatt ikke hører vil de hente én med religionskunnskap. Dersom det heller ikke overbeviser, så vil de henvise til loven mot omskjæring og true med politianmeldelse, eventuelt ringe politiet. Ifølge informantene er trussel om anmeldelse siste utvei. Dette har ikke skjedd. Dersom de hadde vært nødt til å anmelde noen, mener de at det kunne fått negative ringvirkninger.

- Informantene i internasjonal gruppe fortalte at de hadde brukt dialog og formidlet budskap mot omskjæring videre etter at de deltok i gruppe på PMV. Én av deltagerne hadde hatt smågrupper med tre-fire kvinner hjemme hos seg selv. Deltagerne har inntrykk av at de andre i gruppa også har informert om omskjæring etter at gruppa var ferdig, men at en del er veldig opptatt med barn og jobb, og at de ikke har tid til å fortsette formidlingen.
- Informantene i ungdomsgruppene sa at de hadde formidlet budskapet mot omskjæring videre. De fortalte at de snakket mye om formidling i gruppene, og måter de kunne jobbe på for å forebygge omskjæring. Én av deltagerne i ungdomsgruppene har selv blitt gruppeleder på PMV og har ledet grupper mot omskjæring. Flesteparten av ungdommene var imidlertid aktive og motiverte da de deltok i gruppene, men etter hvert dabbet motivasjonen av og tiden rakk ikke til.
- Flere av jentene i ungdomsgruppene har opplevd å bli beskyldt for å være "fornorska" og for at de glemmer sin egen tradisjon og kultur. Jentene fortalte at mange somaliere mener at man ødelegger kulturen og tradisjonen dersom man jobber mot omskjæring. De har opplevd at flere av dem de snakket med, både kvinner og menn, mente at de ikke måtte snakke om det og at unge jenter kan ødelegge ryktet sitt dersom de var imot omskjæring. Men de forteller også om positive reaksjoner.

Ankepunkter

- Man kan stille spørsmålstegn ved om PMV når ut med sitt budskap mot omskjæring bare på bakgrunn av at folk sier de har hørt om PMVs prosjekt mot omskjæring. Prosjektlederen legger vekt på at folk har hørt budskapet fra forskjellige kilder, og at det er viktig for å få til endring i et miljø. Han mener det er viktig at de har hørt argumenter mot omskjæring fra forskjellige folk i eget nettverk fordi det er mennesker

de har kontakt med og som de har stor tiltro til. Et spørsmål som kommer opp her er om folk faktisk har stor tiltro til PMV?

- I PMVs sluttrapport fra prosjektet hevdes det at prosjektet ”Respekt for egen kropp” har utviklet ca. 130 endringsagenter som er forberedt på et langsiktig, frivillig arbeid mot omskjæring. Ifølge PMVs egen etterundersøkelse har prosjektet mot omskjæring nådd ut til ca. 9450 personer, omtrent halvparten av alle somaliere i Norge (totalt ca. 18 000). Vi synes tallene virker urealistisk høye. Det er mulig at deltagerne som er intervjuet har overrapportert antallet de har snakket med. Personen som utførte undersøkelsen er tilknyttet PMV og det er en fare for at folk svarer det de tror vedkommende vil høre. Det er også vanskelig å vite om deltagerne faktisk vil fortsette med frivillig arbeid mot omskjæring selv om de sier at de har planer om det.
- Det er betydelig usikkerhet rundt tallene i etterundersøkelsen, og det foreligger ingen uavhengig kartlegging eller av omfang og form på videreformidlingen. PMV har ikke noe strukturert opplegg å følge opp formidlingen videre, og det er opp til hver enkelt hvordan man gjør det.
- I etterundersøkelsen ble deltagerne spurt: ”Hvor mange har du snakka med?” Dette er veldig løst og uforpliktende. Det er stor forskjell på å nevne i forbifarten at man har deltatt i gruppe på PMV der man har diskutert omskjæring, og for eksempel danne en egen gruppe der man diskuterer omskjæring med fokus på holdningsendring. Det å nevne prosjektet i forbifarten kan selvfølgelig føre til nysgjerrighet og at noen tar kontakt med PMV med ønske om å være med i lignende grupper selv, men det å ”snakke med” er veldig upresist. Gruppelederne har inntrykk av at alle deltagerne har snakket med noen, men ikke så mange som gjennomsnittet var i etterundersøkelsen. Mye tyder på at de som jobber aktivt mot omskjæring i etterkant er langt færre enn alle de som ifølge etterundersøkelsen hadde ”snakket med” noen om det.
- Etterundersøkelsen sier heller ingenting om *hva* som formidles videre. Ifølge PMVs sluttrapport fra prosjektet skrev alle informantene i etterundersøkelsen under på en erklæring om at de var imot *alle* former for omskjæring. Men på bakgrunn av uttalelsene i forrige kapittel om *sunna*-omskjæring, er det ikke usannsynlig at tidligere deltagere har videreformidlet at *sunna*-omskjæring er helt greit.
- PMVs erfaring var at det var løsere struktur på gruppene som ble holdt utenfor PMV, fremmøte mer tilfeldig og gruppeledere og prosjektledelsen hadde mindre kontroll.

Disse erfaringene illustrerer det som kan skje med formidling videre i etterkant av gruppene når det ikke er oppfølging og ikke noe strukturert opplegg å støtte seg til.

- Andre aktører vi har snakket med er kritiske til at PMV arrangerer brylluper, og hevder at påstått informasjonsarbeid kun er påskudd for å arrangere slike fester som gir mye status i det somaliske miljøet. Det kan være noe i denne kritikken, men ifølge informantenes uttalelser foregår det faktisk informasjonsformidling på slike fester. Man kan stille spørsmålstegn ved hvor stor plass informasjonsformidlingen har i forhold til festen i seg selv?
- Ifølge andre aktører vi har snakket med handler de negative reaksjonene om mye annet enn at kvinnene på PMV jobber mot omskjæring. De hevder at det vel så mye handler om en ”vi er bedre enn alle andre”-holdning.
- Kvinnene på evalueringsgruppa hevder at de fleste somaliere i Norge er fornøyde med måten de jobber på, og de hører på dem og aksepterer det de sier. Disse uttalelsene kan man stille spørsmålstegn ved i og med at det er over 18 000 somaliere i Norge, og det er vanskelig for kvinnene å vite hva flesteparten av disse mener.
- Når formidlingen videre er basert på frivillig arbeid og uten noen form for oppfølging fra PMVs side, er det opp til hver enkelt å jobbe videre. Formidlingen er i stor grad avhengig av hver enkelts motivasjon og det kan være vanskelig å holde motivasjonen oppe når man ikke deltar i gruppe lenger. Fokus flyttes andre steder og man blir opptatt med andre ting. Det kan være vanskelig å få tid til aktivt endringsarbeid på frivillig basis ved siden av annen jobb, familie osv.
- Gruppelederne som er ansatte på PMV har etter hvert opparbeidet seg stor kompetanse og erfaring, men de nye endringsagentene har ikke så stor kompetanse. Når det ikke er noe fast, strukturert opplegg for videreformidling, så blir dette veldig personavhengig. Prosjektlederen har lagt vekt på at det skulle være rom for individuelle arbeidsmåter i formidlingsarbeidet, men det kan være fare for at både form (arbeidsmåte) og innhold (budskap) blir personavhengig. Igjen er spørsmålet om det er PMVs budskap som formidles eller om det formidles mange ulike budskap? Andre aktører vi har snakket med hevder også at PMV har hatt liten kontroll på hvilke holdninger deltagerne har videreformidlet når det gjelder *sunna*-omskjæring.
- Uttalelser fra noen av informantene i ungdomsgruppene tyder på at budskapet som blir formidlet videre ikke er entydig negativt til alle former for omskjæring, og at *sunna*-omskjæring ikke er så skadelig. Noen av deltagerne i den nye jentegruppa mente

fremdeles at *sunna*-omskjæring er påbudt ifølge islam. I denne gruppa ble det heller ikke snakket noe særlig om formidling videre.

Forslag til forbedringer

- Ulike opplegg i grupper der fokus er på holdningsendring og grupper der fokus er formidling videre. Egne grupper der formidling videre diskuteres. PMV har betalt alle deltagerne, men skillet mellom arbeidsgrupper og diskusjonsgrupper ser ut til å ha blitt visket ut. En mulighet som kan forsvare honorar av deltagerne, er at kun de rene arbeidsgruppene får betaling, og dette er grupper som ikke bare i teori, men også i praksis, må jobbe for å utvikle strategier i arbeidet mot omskjæring videre. Og dette formidlingsarbeidet må følges opp dersom det skal ha noen varig virkning.
- Mer strukturert opplegg i forhold til formidling videre. Her kan fagkunnskap komme inn. Gruppelederne har opparbeidet seg kompetanse, både når det gjelder dialog og kunnskap om omskjæring. Deltagerne sier at de har lært dialog gjennom deltagelse i gruppene, men nye endringsagenter kan ha behov for noe mer faktakunnskap før de skal informere om omskjæring videre. Deltagerne hadde fremdeles mange spørsmål når det gjaldt helse, religion, loven osv. Det kan være hensiktsmessig å ha et noe mer strukturert opplegg, både for at endringsagentene selv skal føle seg trygge på budskapet og for at PMV kan ha bedre kontroll på budskapet, særlig i forhold til *sunna*-omskjæring.
- For å nå ut til store deler av den somaliske befolkningen må arbeidet organiseres på en helt annen måte og i større skala; på skoler, helsestasjoner, flyktningsmottak, norskopplæring osv.

7. Oppsummerende evaluering

Positive aspekter

Deltagerne beskriver gruppelederne som kunnskapsrike og de er generelt positive til å være med i gruppe på PMV og til bruk av dialog i gruppene. De føler at deres egne og andres meninger har blitt hørt og respektert.

Gruppeledernes rolle i gruppene samsvarer ikke alltid med teorien bak, men vi tolker det slik at gruppelederne har erfart at teoriene ikke alltid fungerer så godt i praksis, og de har tilpasset sine roller ut fra egen erfaring med hva som fungerer best. For eksempel gjelder dette fremgangsmåten med å dele sin kunnskap før deltagerne deler sine erfaringer. Det samme gjelder større vektlegging av helseperspektivet, fremfor menneskerettighetsperspektivet.

Observasjonene i den nye jentegruppa tyder på at gruppelederne aktivt forsterker og forstørker argumentene mot omskjæring, og denne rollen er tydeligere og mer aktiv i grupper der flere av deltagerne er for omskjæring. I de første gruppemøtene blir deltagernes påstander, uansett om de er gale eller ikke, stående uimotsagt, men etter hvert blander gruppelederne seg mer inn i diskusjonene, og argumenterer sterkere og sterkere mot omskjæring.

Gruppelederne og deltagerne beskriver bruk av kulturelle virkemidler som bl.a. teater, som et positivt supplement og et bra utgangspunkt for diskusjoner i gruppene. De nevner også bruk av informasjonsfilmer som positivt. Men det er viktig her at filmene oppsummeres og diskuteres i etterkant, og at gruppelederne gjentar faktainformasjon og argumenter mot omskjæring.

Mye tyder på at gruppene har hatt en positiv funksjon når det gjelder åpenhet hos gruppedeltagerne. Likevel er det tydelig at det fremdeles er somaliere i Norge som synes omskjæring er et sensitivt tema som ikke skal diskuteres. Når det gjelder større åpenhet om omskjæring generelt i de berørte gruppene i Norge, er ikke dette nødvendigvis et resultat av PMVs arbeid. Men uansett er det et positivt resultat at hver av nøkkelpersonene på PMV tar opp temaet omskjæring i sin omgangskrets.

Intervjumaterialet tyder på at noen av deltagerne, særlig på kvinnegruppene, har blitt imot omskjæring etter å ha deltatt i gruppe på PMV. Flere av de voksne og eldre kvinnene har endret holdning gjennom en prosess. De har revurdert sannheter de tidligere tok for gitt, bl.a. i forhold til hva det vil si å være en ”god” eller ”dårlig mor” i forhold til å la døtrene bli omskåret.

Informantene i kvinnegruppa fortalte at de hadde lært en måte å formidle budskap mot omskjæring gjennom å delta i gruppe på PMV. Det er med utgangspunkt i egen familie og andre de kjenner at kunnskapen formidles. For øvrig virker det som om deltagelsen i gruppen primært har vært viktig for kvinnene selv. Vi mener dette er et aktverdig mål i seg selv, å hjelpe isolerte somaliske kvinner til å få mer tro på seg selv og til å komme seg ut av hjemmet og utvide sitt nettverk, men at det er viktig å ha et realistisk syn på i hvilken grad kvinnene kan virke som endringsagenter.

Informantene i internasjonal gruppe og i ungdomsgruppene fortalte at de hadde brukt dialog og formidlet budskap mot omskjæring videre. Én av deltagerne hadde hatt smågrupper med tre-fire kvinner hjemme hos seg selv. Én annen har selv blitt gruppeleder på PMV og har ledet grupper mot omskjæring. De fortalte at de snakket mye om formidling i gruppene, og måter de kunne jobbe på for å forebygge omskjæring. Informantene har inntrykk av at de andre i gruppa også har informert om omskjæring etter at gruppa var ferdig, men at en del er veldig opptatt med barn og jobb, og at de ikke har tid til å fortsette formidlingen.

Utvidelsen av målgruppen til andre land (i tillegg til Somalia) som praktiserer kvinnelig omskjæring og opprettelsen av den internasjonale gruppa, anser vi som positivt. Omskjæringsprosjekter kun rettet mot somaliere kan føre til ytterligere stigmatisering av denne minoritetsgruppa, og det er derfor positivt å inkludere andre minoritetsgrupper i Norge som også praktiserer omskjæring. I forhold til faren for stigmatisering av somaliere, anser vi det også positivt at PMV har hatt andre grupper og andre aktiviteter som somaliere har deltatt i, og at PMVs arbeid mot omskjæring har vært en del av en større kontekst.

Ankepunkter

Prosjektleder og PMV-rapportene sier at de er fornøyde med å ha unngått medikaliseringstrend og *sunna*, men det er uklart om deltagerne har dette inntrykket. Vårt inntrykk er at gruppelederne selv er imot *sunna*, men at de er usikre på hva Koranen/*hadith* sier om dette. Alle informantene våre gir uttrykk for at de er imot omskjæring, og noen har endret mening i løpet av gruppemøtene på PMV. Men flere mener at omskjæring ikke nødvendigvis omfatter *sunna*.

Vårt inntrykk etter observasjoner i gruppemøtene, var at de som var for *sunna*-omskjæring og mente det var riktig ifølge religionen, ikke endret mening. Det er mulig at diskusjonene og de ulike meningene satte i gang tankevirksomhet som på sikt kan føre til holdningsendring, men det kan også gå andre veien; at de som i utgangspunktet var/eller ble

imot alle former for omskjæring, kan synes at *sunna*-omskjæring er greit fordi andre deltagerne argumenterte overbevisende for dette standpunktet. Det er litt usikkert om deltagerne er helt klare på hva forskjellen på *sunna*-omskjæring og Faraoisk omskjæring er i praksis. Det ble ikke diskutert i den nye jentegruppa konkret hva *sunna*-omskjæring innebærer. Vi har inntrykk av at det er litt uklart hva *sunna*-omskjæring innebærer, og at noen av deltagerne kanskje også bruker begrepet *sunna* om å sy litt.

Man kan stille spørsmålstejn ved om det er reell holdningsendring hos alle deltagerne i en gruppe, selv om alle sier de har endret mening. Mindretallet behøver ikke nødvendigvis å endre holdning selv om flertallet er imot. Dersom stemningen er slik at "alle er imot omskjæring", så er det vanskelig å si at man fortsatt er for.

Ifølge andre aktører som har jobbet med lignende prosjekter mot omskjæring, har betaling vært en viktig faktor i PMVs rekruttering. Man kan også spørre om det er riktig at deltagerne skal bli betalt for selv å endre holdning? Målene for gruppene er todelt; holdningsendring og formidling videre. Et problem med å betale folk for å videreformidle informasjon i etterkant av gruppene, er at dette er utenfor PMVs kontroll.

Det er usikkert i hvilken grad fredagstreffene på PMV og "*home parties*" har ført til holdningsendring. Noen utenforstående mener at det foregår lite konkret bevissthetsgjøring mot omskjæring i disse sammenhengene. Prosjektet mot omskjæring fikk mindre penger for hvert av de tre årene det varte, og det medførte at de ikke kunne gjennomføre så mange grupper på PMV. Prosjektet måtte basere seg mer på oppsøkende arbeid, "*home parties*", og PMV hadde ikke så god kontroll.

Det er uklart hvor mange som har kvalifisert seg til å bli nøkkelpersoner, og hva som faktisk menes med at "en rekke personer har tatt steget ut i aktivt endringsarbeid." Ifølge PMVs sluttrapport hevdes det at omskjæringsprosjektet har utviklet ca. 130 endringsagenter som er forberedt på et langsiktig, frivillig arbeid mot omskjæring. Ifølge PMVs egen etterundersøkelse har prosjektet mot omskjæring nådd ut til ca. 9450 personer, omtrent halvparten av alle somaliere i Norge (totalt ca. 18 000). Vi synes tallene virker urealistisk høye. I etterundersøkelsen ble deltagerne spurt: "Hvor mange har du snakka med?" Dette er veldig løst og uforpliktende. Gruppelederne har inntrykk av at alle deltagerne har snakket med noen, men ikke så mange som gjennomsnittet var i etterundersøkelsen. Mye tyder på at de som jobber aktivt mot omskjæring i etterkant er langt færre enn alle de som ifølge etterundersøkelsen hadde "snakket med" noen om det. Man kan stille spørsmålstejn ved om PMV når ut med sitt budskap mot omskjæring bare på bakgrunn av at folk sier de har hørt om PMVs prosjekt mot omskjæring. Prosjektlederen legger vekt på at folk har hørt budskapet fra

forskjellige kilder, og at det er viktig for å få til endring i et miljø. Han mener det er viktig at de har hørt argumenter mot omskjæring fra forskjellige folk i eget nettverk fordi det er mennesker de har kontakt med og som de har stor tiltro til. Et spørsmål som kommer opp her er om folk faktisk har stor tiltro til PMV?

Etterundersøkelsen sier heller ingenting om *hva* som formidles videre. Ifølge PMVs sluttrapport fra prosjektet skrev alle informantene i etterundersøkelsen under på en erklæring om at de var imot *alle* former for omskjæring. Uttalelser fra noen av informantene i ungdomsgruppene tyder på at budskapet som blir formidlet videre ikke er entydig negativt til alle former for omskjæring, og at *sunna*-omskjæring ikke er så skadelig. Noen av deltagerne i den nye jentegruppa mente fremdeles at *sunna*-omskjæring er påbudt ifølge islam. I denne gruppa ble det heller ikke snakket noe særlig om formidling videre.

PMV har ikke noe strukturert opplegg for formidlingen videre, og det er opp til hver enkelt hvordan man gjør det. Formidlingen er i stor grad avhengig av hver enkelts motivasjon og det kan være vanskelig å holde motivasjonen oppe når man ikke deltar i gruppe lenger. Fokus flyttes andre steder og man blir opptatt med andre ting. Gruppelederne som er ansatte på PMV har etter hvert opparbeidet seg stor kompetanse og erfaring, men de nye endringsagentene har ikke så stor kompetanse. Når det ikke er noe fast, strukturert opplegg for videreformidling, så blir dette veldig personavhengig. Prosjektlederen har lagt vekt på at det skulle være rom for individuelle arbeidsmåter i formidlingsarbeidet, men det kan være fare for at både form (arbeidsmåte) og innhold (budskap) blir personavhengig. Igjen er spørsmålet om det er PMVs budskap som formidles eller om det formidles mange ulike budskap?

Maktstrukturen (den daværende) på PMV er problematisk, med en etnisk norsk, mannlig lege på toppen, så etnisk norske kvinnelig ansatte med utdanning, så de naturlige hjelperne med minoritetsbakgrunn uten utdanning (bortsett fra én med teatervitenskap hovedfag), så gruppelederne med minoritetsbakgrunn under der igjen. Det at de etnisk norske har fagutdanning og i tillegg er i overordnede stillinger, mens de fleste med minoritetsbakgrunn er uten utdanning, kan skape en maktubalanse.

En indirekte tilnærming som PMV la opp til i starten av prosjektet høres fornuftig ut, men ankepunktet er at folk kan føle seg lurt dersom de blir spurt om å være med på gruppe om menneskerettigheter eller diskriminering, og først på det tredje møtet skjønner de at gruppa egentlig skulle handle om å endre holdninger til omskjæring. Ifølge gruppelederne er indirekte tilnærming en måte å ta opp temaet som viser respekt og inviterer til dialog. Man kan alternativt hevde at det er mest respektfullt å være åpen om hva gruppene handler om fra første stund, istedenfor å gå via andre temaer.

Rapportene gir også inntrykk av at alle gruppene går i gjennom den samme prosessen; først fokus på endring, så enighet om endring på ca. det tredje møtet, og deretter fokus på formidling, mens intervjuer og Cecilies observasjoner tilsier at ikke alle følger dette opplegget.

Når målet er at deltagerne skal komme til enighet om at omskjæring bør stanses, ligger det i kortene at argumentene for omskjæring ikke vil "vinne" diskusjonen. Men problemet er at holdningen om at alle utsagn skal respekteres kan føre til at feilaktige påstander blir stående uimotsagt. Deltagerne forteller at de har lært å respektere hverandres meninger og respektere ulike kulturelle skikker. Et spørsmål som reiser seg da, er om de har lært å respektere holdninger *for* omskjæring i betydningen at de aksepterer det, og kanskje også blir enig i at disse argumentene er overbevisende?

Menneskerettighetsaspektet ser ut til å bli litt for abstrakt, selv om det sikkert er fint å understreke det også. Faren er at det kan forstås som et vestlig argument av "fornorskede" somaliere og at det derfor fører til motstand heller enn bevisstgjøring. Når deltagerne tydeligvis var motiverte til å få fakta om omskjæring på et tidlig tidspunkt i gruppemøtene, kan det virke uforståelig hvorfor PMV velger en så indirekte strategi. Kanskje de undervurderer deltagerne, særlig de unge? Det kan virke som de unge som har vokst opp og gått på skole i Norge er klare for mer faktainformasjon om helseskader og også bruk av bilder?

PMV klarte ikke å få til et "community"-opplegg mot omskjæring. Samarbeidsplanene med flere ulike somaliske organisasjoner i Norge ble ikke gjennomført. Somalisk kvinneforening har vært styringsgruppe for PMVs omskjæringsprosjekt og samarbeidspartner i prosjektet. Samarbeidet betyr imidlertid ikke mer enn at disse kvinnene er aktive både innenfor PMV og Somalisk kvinneforening, siden ledende representanter i foreningen er ansatt som naturlige hjelpere på PMV. Sterk assosiasjon mellom representanter for kun én (Somalisk kvinneforening) av mange foreninger i det somaliske miljøet kan føre til at mange somaliere ikke vil ha noe med PMV å gjøre.

PMV klarte ikke å få til samarbeid med moskeen. Ifølge rapporten var årsaken til dette at kvinnene på PMV innså at omskjæringstradisjonen ikke hadde sitt utspring i religionen, og at moskeen derfor ikke hadde noen vesentlig rolle i arbeidet mot omskjæring. Religion var imidlertid svært sentral for flere av deltagerne i den "nye" jentegruppa. Gruppelederne på PMV hadde ikke nok autoritet når det gjaldt religiøse spørsmål omkring dette, og et samarbeid med moskeen kunne i den forbindelse vært fruktbart.

Det går ikke frem av PMVs rapporter hvor omfattende samarbeidsrelasjonene med andre organisasjoner har vært. Det er uklart om det har vært brevskrivning, omfattende kontakt og utveksling av impulser eller bare et eller et par enkeltstående møter. Ifølge ansatte på OK-prosjektet opplevde de en manglende vilje til samarbeid fra PMVs side, og én av de PMV-ansatte omtaler også i et intervju samarbeidet som dårlig. De ansatte fra OK-prosjektet opplevde at PMV så på OK-prosjektet som en trussel og konkurranse i forhold til deres prosjekt, mens de PMV-ansatte vi intervjuet om dette mer påpeker at de hadde forskjellig metode og at samarbeidsproblemene var relatert til det. De påpeker også at samarbeidet bedret seg det siste året av OK-prosjektets levetid, særlig i og med at én av de naturlige hjelperne på PMV også var deltidsansatt i OK-prosjektet denne perioden.

Forslag til forbedringer

Vi anbefaler ulike tilnærminger i forhold til om målet er holdningsendring eller formidling videre. Dersom deltagerne er for omskjæring når de starter i gruppe, må fokus i første omgang være holdningsendring. Men for de deltagerne som allerede er imot omskjæring når de starter i gruppe, som mange av våre informanter var, kan man gå mer direkte til verks og fokusere i større grad på formidlingsdelen. Grupper med ressurssterke og velintegrerte somaliere som allerede er mot omskjæring kan jobbe fra første stund med å utvikle prosjekter og strategier for holdningsrettet arbeid utad, mens grupper med nyankomne jenter, blandede grupper og grupper med eldre kvinner må ha ulike strategier ut fra hva som er deltagerens kunnskap og ståsted fra før. I noen grupper blir faktaformidling og egen bevisstgjøring det viktigste, i andre blir det at noen deltagere skal overbevise andre (som i blandede grupper). Man kunne også i større grad hatt generasjonsblandede grupper, der de unge påvirker de eldre. Slik vi ser det kan ulike grupper ha ulike formål, en gruppe med allerede ressurssterke somaliere kan jobbe aktivt frem mot hvordan de kan jobbe mot omskjæring, mens grupper med isolerte og mindre ressurssterke kvinner kan være viktig for kvinnene selv – sosialt og kunnskapsmessig – og i forhold til at de får en mer preventiv virking i forhold til omskjæring i sin nære omgangskrets.

PMV har betalt alle deltagerne, men skillet mellom arbeidsgrupper og diskusjonsgrupper ser ut til å ha blitt visket ut. En mulighet som kan forsvare honorar av deltagerne, er at kun de rene arbeidsgruppene får betaling, og dette er grupper som ikke bare i teori, men også i praksis, må jobbe for å utvikle strategier i arbeidet mot omskjæring videre. Dette formidlingsarbeidet må følges opp dersom det skal ha noen varig virkning, og for å få betalt må de forplikte seg til å formidle videre.

Vi anbefaler et mer strukturert opplegg i forhold til formidling videre. Her kan fagkunnskap komme inn. Gruppelederne har opparbeidet seg kompetanse, både når det gjelder dialog og kunnskap om omskjæring, men nye endringsagenter kan ha behov for noe mer faktakunnskap før de skal informere om omskjæring videre. Deltagerne hadde fremdeles mange spørsmål når det gjaldt helse, religion, loven osv. Det kan være hensiktsmessig å ha et noe mer strukturert opplegg, både for at endringsagentene selv skal føle seg trygge på budskapet og for at PMV kan ha bedre kontroll på budskapet, særlig i forhold til *sunna*-omskjæring.

Menneskerettighetstenkning er kanskje mest fruktbart i ungdomsgruppene der deltagerne har vokst opp i Norge og gått på norsk skole. De er godt kjent med tanken om vestlig individualisme og kvinners rettigheter osv. Minoritetsungdom forhandler fram løsninger i spenningen mellom et kollektivistisk og et individualistisk tanke sett, så for denne gruppen kan menneskerettighetsperspektivet og fokuset på egne erfaringer osv. forenes.

Det er tydelig behov for religiøse argumenter i tillegg fordi det ser ut til å være det som når frem til de som er sterkt troende, og tror at islam anerkjenner *sunna*-omskjæring. Det kunne derfor vært en alternativ innfallspor å bruke koran- eller *hadith*-sitater som kan underbygge at omskjæring ikke er i tråd med islam, og i hvert fall at det ikke er noe krav å omskjære ifølge religionen. Det er tydelig at religiøse argumenter har sterk kraft på mange, jf hva Cecilie observerte i jentegruppa. Derfor må gruppelederne være skolerte i hva religionen sier, slik at de kan møte slike argumenter med andre henvisninger til hva religionen sier.

Vi ser et potensial i å bruke lovverket som argument også, men at det må gjøres i kombinasjon med andre argumenter (også religiøse jf forrige punkt, samt helsefaglige). En mulighet hadde vært å invitere en religiøs lærer på et møte og en jurist på et annet møte, slik at deltagerne kunne stilt spørsmål og diskutert med noen som har kunnskap om dette.

Slik vi ser det er det ikke noen motsetning mellom en indirekte tilnærming der deltagerne først blir trygge på hverandre og etter hvert deler egne erfaringer, og i tillegg få faktainformasjon, for eksempel i form av bilder, når og hvis deltagerne er klare for det. Hensikten er da ikke å vise bilder som ”sjokkmetode” og til skrekk og advarsel, men for å gi helseinformasjon og for å lære om kvinnekroppens funksjoner. Helseisiktoaspektet ikke er tilstrekkelig, men det er åpenbart viktig, ut fra hva som kom frem på jentegruppa der Cecilie observerte og i intervjuer med de unge. De av ungdommene som tidligere hadde vært for, eller som var likegyldige (for eksempel noen av guttene) fortalte at det var særlig det å innse hvor stor skade det påførte kroppen som fikk dem til å endre mening.

En mulighet er å la deltagerne fortelle om egne erfaringer som første stadium, for så å bringe inn ekspertisen som forteller om de alvorlige helserisikoene og begrensninger av kroppens utfoldelse som følge av omskjæring. Dermed kunne ulike typer kunnskap supplere hverandre. Gruppelederne på PMV sier at de kan henvise deltagerne videre til folk med helsefaglig kompetanse dersom det er behov for det, men det er likevel en fare for at gale påstander kan bli stående uimotsagt i gruppa.

Intervjumaterialet viser at *sunna*- omskjæring er et uklart begrep, og i noen grupper kan bilder være et virkemiddel for å bringe klarhet i hva man egentlig diskuterer. Det kunne vært hensiktsmessig og kommet med mer konkret kunnskap om hva *sunna*-omskjæring innebærer, både i teori og praksis. Undervisning i kvinnekroppens anatomi kunne tilbakevist noen myter, og vært oppklarende. En slik undervisning hadde ikke behøvd å kun bli monolog fra en fagperson, men en dialog der deltagerne kunne stilt spørsmål og supplert med egne erfaringer og diskutert etterpå. Det finnes flere unge somaliske kvinnelige sykepleiere i Norge, og flere av disse er engasjert i omskjæringsproblematikken. Å benytte en somalisk helsearbeider ville innebåret å imøtekomme kravet om likhet mellom de tilstedeværende på gruppa, et ideal PMV ellers understreker sterkt.

For å nå ut til store deler av den somaliske befolkningen må arbeidet organiseres på en helt annen måte og i større skala; på skoler, helsestasjoner, flyktningmottak, norskopplæring osv. Lærere, helsesøstre og annet helsepersonell som møter somaliere og andre minoritetsgrupper som har praktisert kvinnelig omskjæring, må informeres om temaet.

En tilleggstrategi på PMV kan være å sette i gang refleksjon rundt måter jenter kan ivareta verdighet på uten å måtte være gjensydd eller skåret i underlivet. Selv om vi ikke vil oppfordre til strengere krav om tildekking kan kanskje en bevisstgjøring av hvordan væremåte burde være nok for at en jente blir anerkjent og verdsatt. Holdningsendring i forhold til de kravene jenter blir pålagt og den mobbingen de blir utsatt for hvis de bryter normene er kanskje også viktig, og kunne vært et nytt satsningsområde for PMV.

En referansegruppe bør være mer uavhengig av organisasjonen, og mer sammensatt fra ulike miljøer/etater el. l. for å kunne fungere som et korrektiv. Et samarbeid med moskeen kan være hensiktsmessig for å klargjøre islams forhold til kvinnelig omskjæring. Religiøse ledere vil ha mer autoritet når det gjelder religiøse spørsmål omkring dette enn gruppelederne på PMV.

Konklusjon

PMV har jobbet med prosjektet mot omskjæring i flere år, og har utviklet god kompetanse på feltet. Vi bifaller sterkt PMVs ønske om å arbeide med dette temaet på en måte som ivaretar tilliten i de berørte miljøene, og tror som dem at det er en forutsetning for å kunne nå frem til de målgruppene som er viktige å nå frem til i forhold til å bekjempe omskjæring i fremtiden. Vi anser dialog som et nyttig virkemiddel i arbeidet mot omskjæring, og de naturlige hjelperne og gruppelederne på PMV har opparbeidet seg erfaring på å bruke dialogtilnærming i samtalegrupper med ulike målgrupper. Vi har påvist at gruppelederne har en mer nyansert bruk av metoden enn det teorien (som PMV viser til bl.a. i sine årsrapporter) skulle tilsi, og vi bifaller gruppeledernes fremgangsmåte her: Spesielt det at de bruker ulik tilnærming i grupper med ulike målgrupper. Nyankomne jenter må ofte møtes på en annen måte enn de jentene som er vokst opp i Norge, og det må ofte brukes ulik tilnærming i grupper med eldre vs yngre kvinner. Vi tror nettopp en slik ulik tilnærming i forhold til ulike målgrupper kunne rendyrkes enda mer, og nedfelles skriftlig i organisasjonens målsettinger når de vil i gang med nye prosjekter mot omskjæring.

En slik fleksibel tilnærming vil ivareta de behovene som er i de ulike gruppene; jenter som allerede er mot omskjæring og er vant til å prate om temaet kan skoles fra første stund i forhold til å bli endringsagenter, mens jenter som aldri har pratet om temaet før, og som er mer vage i forhold til hvor de står, trenger tid til å diskutere temaet og kan kanskje få møte religiøse fagfolk eller helsepersonell etter hvert som disse temaene kommer opp i gruppene. Bruk av bilder kan også introduseres når temaet om hvordan kvinner som er omskåret vs kvinner som ikke er omskåret ser ut, og om hva *sunna* egentlig innebærer. Vi er enige i at det kan være en fare for å skremme vekk deltagere hvis bilder brukes fra første stund, men mener PMV med fordel kan bruke bilder når det oppstår diskusjoner i gruppene om hvor mye som skjæres bort i *sunna*-omskjæring vs infibulasjon for eksempel.

I forhold til videre arbeid mot omskjæring anbefaler vi altså at ulike tilnæringsmåter tilpasses ulike deltagere i enda større grad. Den indirekte tilnærmingen og dialog i holdningsarbeidet kan i større grad kombineres med fagkunnskap, innenfor områder som helse, jus og religion. Organisasjonen kan med fordel knytte til seg somaliske medarbeidere med helsefaglig utdanning (enten fast eller på timebasis). Det vil også være nyttig om organisasjonen utvikler et hefte med *hadith*- og koransitater som kan imøtegå påstander om at islam foreskriver *sunna*-omskjæring. I forhold til formidling videre bør nye endringsagenter gå igjennom et systematisk opplæringsopplegg samtidig som de bør følges opp nærmere over

tid. Her kan det også utvikles et hefte som endringsagentene får, hvor det står hvordan de konkret kan gå frem i endrings- og formidlingsarbeidet videre.

PMV bør i fortsettelsen bygge videre på egne erfaringer, opparbeidet kunnskap og tillit i det somaliske miljøet, i tillegg til at de i fremtidig arbeid mot omskjæring åpner for å trekke inn mer fagkunnskap utenfra, eventuelt ved å ansette minoritetspersoner med bl.a. helsefaglig bakgrunn eller mer systematisk bruk av eksterne ressurspersoner. Et videre arbeid mot omskjæring vil være ressurskrevende, både når det gjelder å rekruttere nye deltagere, holde grupper og følge opp nye endringsagenter på en systematisk måte, og det er et arbeid som bør følges opp over tid.

På tross av våre innvendinger vil vi understreke at vi ser på PMV som en organisasjon med en unik kompetanse på feltet, og håper de får anledning til å fortsette sitt arbeid mot omskjæring i fremtiden.

Referanseliste

- Aambø, Arild (2004) *LOS – Løsningsorienterte samtaler*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Abdallah, Raqiya Haij Dualeh (1982) *Sisters in Affliction. Circumcision and Infibulation of Women in Africa*. London: Zed Press.
- Ali, Fatuma (1994) *Hvor kommer du fra? Min vej til Danmark*. København: Munksgaard/Rosinante.
- Andersson, Mette (2000) "All five fingers are not the same". *Identity work among ethnic minority youth in an urban Norwegian context*. Bergen: Senter for samfunnsforskning (SEFOS).
- Barnes, Virginia Lee og Janice Boddy (1994) *Aman. En kvinne fra Somalia forteller*. Oslo: Hjemmets Bokforlag.
- Barre, Asha (1998) Den smertefulle prosessen. (<http://somnor.no/himmilo/index.html>)
- Eriksen, Thomas Hylland (1994) *Kulturelle veikryss. Essays om kreolisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fangen, Katrine (2006a) "Assimilert, hybrid eller inkorporert i det etniske? Tilpasning og identifikasjon blant somaliere i Norge", *Sosiologisk tidsskrift* 14:4-33.
- Fangen, Katrine (2006b) "Humiliation Experienced by Somali Refugees in Norway", *Journal of Refugee Studies* 19(1):69-93.
- Gullestad, Marianne (2002) *Det norske sett med nye øyne. Kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Habermas, Jürgen (1984) *The Theory of Communicative Action. Volume One*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1987) *The Theory of Communicative Action. Volume Two*. Boston: Beacon Press.
- Johansen, R. Elise B. (2006) *Experiences and Perceptions of Pain, Sexuality and Childbirth. A Study of Female Genital Cutting among Somalis in Norwegian Exile and their Health Care Providers*. Dr. avhandling ved det medisinske fakultetet, Universitetet i Oslo.
- Johansen, R. Elise B. (2002) *Prosjektbeskrivelse: det nasjonale prosjektet for oppfølging av regjeringens handlingsplan mot kjønnslemlestelse*. Oslo: OK-prosjektet.
- McMichael, Celia (2002) "'Everywhere is Allah's Place': Islam and the Everyday Life of Somali Women in Melbourne, Australia", *Journal of Refugee Studies* 15(2):171-188.

- Mørck, Yvonne (1998) *Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. København: Forlaget Sociologi.
- Savosnick, Chava og R. Elise B. Johansen (2004) *Kvinnens liv og helse i eksil. Veiledning for drift av samtalegrupper med kvinner fra land der kvinnelig omskjæring praktiseres*. Oslo: OK-prosjektet.
- Talle, Aud (2006) ”’Vi må kjempe heile tida’ – somaliske kvinner i eksil”, i T. H. Eriksen (red) *Trygghet* (s. 137-161) Oslo: Universitetsforlaget.
- Talle, Aud (2003) *Om kvinneleg omskjæring. Debatt og erfaring*. Oslo: Samlaget.
- Thun, Cecilie (2004) *I spenningen mellom ”ekteskapsnormen” og ”kjærlighetsnormen”. Norsk-somaliske jenter om samliv, intimitet og seksualitet*. Hovedoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo.
- Thune, Gro Hillestad (2004) ”Nye landsmenn – nye utfordringer – nye muligheter. Noen erfaringer fra implementering av menneskerettigheter blant innvandrere illustrert ved arbeidet mot kvinnelig omskjæring i Norge”. I Nielsen, G. T., J. Vedsted-Hansen og C. H. Jensen (Red.) *Festskrift om menneskerettigheter til Carl Aage Nørgaard*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Toubia, N.F. og E.H. Sharief (2003) ”Female Genital Mutilation: Have We Made Progress?” i *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 82:251-261.
- Vangen, Siri, Risa Hoffmann, Kari Flo, Bjørg Lorentzen og Sverre Sand (2006) ”Omskjæring av kvinner – komplikasjoner og behandling”, i *Tidsskriftet Norsk Lægeforening*, nr. 4, 2006;126:475-7.
- Wikan, Unni (2003) *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Østberg, Sissel (2003) *Muslim i Norge. Religion og hverdagsliv blant unge norsk-pakistanere*. Oslo: Universitetsforlaget.

Rapporter og andre dokumenter fra PMV:

- Rapport fra 2000-2001: Arbeid mot omskjæring av kvinner, PMV Senter for helse, dialog og utvikling.
- Årsrapport fra 2002: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” – et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2002.
- Årsrapport fra 2003: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2003.
- Årsrapport fra 2004: Rapport fra prosjektet ”Respekt for egen kropp” - et prosjekt rettet mot omskjæring av jenter og kvinner ved Primærmedisinsk verksted 2004.

Sluttrapport fra prosjektet: ”Respekt for egen kropp – Qimee jirkaaga”, PMV – Senter for helse dialog og utvikling 2002-2004.

Rapport fra etterundersøkelsen til prosjektet ”Respekt for egen kropp”.

Rapport om prosjekter ved PMV rettet mot somaliere (skrevet i 2004).

Rapport om informasjonsarbeid mot HIV og AIDS ved PMV 2001.

Rapport fra ”Kvinner for et bedre samliv” – PMVs arbeid mot HIV og AIDS 2003.

Rapport fra ”Kvinner for et bedre samliv” – PMVs arbeid for å spre informasjon om HIV/AIDS 2004.

Søknad til Flyktning- og innvandereretaten om tilskudd til arbeid mot kvinnelig kjønnslemlestelse. Datert 04.12.01.

Søknad til Barne- og familiedepartementet om økonomisk støtte til forskningsprosjekt i 2006. Datert 31.10.05.

Andre rapporter:

”Female Genital Mutilation/Cutting in Somalia”. Rapport fra World Bank/UNFPA (United Nations Population Fund). November 2004.

Aviskronikker:

”Gode intensjoner på villspor” av Arild Aambø, Helen Bjørnøy og Gro Hillestad Thune, i Dagbladet 9. mars 2004.

Nettsider:

<http://www.okprosjekt.no>

http://www.kirkensbymisjonoslo.no/templates/Page_____2444.aspx (lesedato 21.04.06)

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs241/en/> (lesedato 24.11.06)

<http://www.lovdato.no/all/nl-19951215-074.html> (lesedato 10.05.06)

<http://www.sykepleierforbundet.no/article.php?articleID=12688> (lesedato 5.12.06)

http://www.mogadishuuniversity.com/news_mceproject.htm (lesedato 5.12.06)

http://www.regjeringen.no/bld/norsk/dok/andre_dok/handlingsplaner/004051-990184/dok-bu.h (lesedato 13.06.06).

<http://www.regjeringen.no/bld/norsk/tema/voldogovergrep/kjonnslemlestelse/bn.html> (lesedato 10.05.06)

<http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik->

[I/Utenriksdepartementet/234930/259887/mr-arsrapport_1999.html?id=260100](http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-I/Utenriksdepartementet/234930/259887/mr-arsrapport_1999.html?id=260100)

(lesedato 5.12.06)

Filmer:

”Nå snakker vi sammen” (PMV)

”The Road to Change” (WHO)

Vedlegg

Vedlegg 1:

Intervjuguide til deltagerne i arbeidsgruppene fra Somalia

Bakgrunn

- Kan du fortelle litt om din bakgrunn før du kom til Norge?
- Hvordan var livet ditt i Somalia?
- Hvor lenge har du bodd i Norge?
- Kan du fortelle litt om livet ditt etter at du kom til Norge?
- Har du kontakt med familie i hjemlandet?
- Har du mye kontakt med det somaliske miljøet i Oslo?

PMV

- Hvordan kom du i kontakt med PMV?
- Visste du noe om PMV før du ble med på arbeidsgruppe? Hva hadde du hørt?
- Hvilke forventninger hadde du på forhånd?
- Visste du på forhånd hva arbeidsgruppene skulle handle om?
- Skrev du noe kontrakt med PMV før du ble med på gruppe?
- Fikk du betalt for å delta på arbeidsgruppe? Hva syntes du om det?
- Hva syntes du om PMVs arbeid nå (etter å ha deltatt på gruppe der)?

Arbeidsgruppene

- Kan du fortelle om arbeidsgruppene?
- Kjente du noen av de andre på gruppa? Fra samme klan?
- Hva var målsettingen for gruppa? Hvem laget målsettinga?
- Hvordan syntes du gruppemøtene fungerte?
- Kan du fortelle om et typisk møte i gruppa?
- Hva var din rolle i gruppa? Hvilke roller hadde de andre på gruppa?
- Hvordan fungerte samarbeidet i gruppa?
- Hvem var gruppeleder (og veileder)? Hva var gruppeleders rolle?
- Kan du huske et gruppemøte som du syntes var veldig bra? Hva lærte du?
- Kan du huske et gruppemøte som du syntes at var dårlig? Hva skjedde da?

Temaer

- Hvilke temaer snakket dere om i gruppene?
- Hvilket tema syntes du er viktigst å snakke om i forbindelse med omskjæring av kvinner?
- Var det noen temaer som var lette/vanskelige å snakke om?
- Var noen av temaene spesielt viktige/ ikke viktige for deg?
- Hvilke temaer var det mest enighet/uenighet om?
- Ble det noen konflikter i gruppa? Kompromisser?
- Snakket dere om menneskerettigheter? Hva ligger i det?
- Hva har du lært om kvinners helse?
- Hva sier islam om omskjæring av kvinner?

Metodene

- Hva syntes du om måten temaene ble tatt opp på?
- Hva syntes du om å snakke om slike temaer i en gruppe?
- Fikk du sagt din mening? Følte du at dine meninger ble hørt?
- Hva kunne du bidra med i gruppa (kunnskap, erfaringer osv.)?
- Lærte du noe av de andre på gruppa? Hva?
- Gjorde dere noe annet enn å diskutere i gruppa? (film, bilder, rollespill, teater, sang, dans, foredrag osv.?)
- Var det helsepersonell på noen av møtene? (skulle du ønske at det hadde vært mer av det?)
- Var du på filmfremvisning på Cinemateket høsten 2002 da filmen "Nå snakker vi sammen" ble lansert? Hva syntes du om filmen?
- Var du på festmøtet i Det Åpne Teateret i november 2004? Hvordan var det?

Syn på kvinner i Norge og i Somalia

- Hva syntes du om kvinnesynet i Norge i forhold til i Somalia?
- Hvordan skal en kvinne helst være i Somalia? (Egenskaper, utseende, kropp osv.)
- Hva ser en mann etter når han skal finne seg en kone?
- Hva syntes somaliere om kvinner som ikke er omskåret? (Kan hun bli gift?)
- Hva tenkte du tidligere om jenter/kvinner som ikke var omskåret?
- Hva skjer med jenter som ikke er omskåret dersom de drar tilbake til Somalia?
- Hvordan er mor-datter-forholdet i Somalia i forhold til i Norge?
- Hvordan opplever du å være somalisk kvinne i Norge?
- Hvordan opplever du at nordmenn ser på somaliske kvinner som er omskåret?
- Hva syntes du om den norske loven mot omskjæring? Hvordan hørte du om loven?

Holdninger

- Hvilke tradisjoner fra hjemlandet ditt syntes du det er bra/ikke bra å ta vare på nå som du bor i et annet land?
- Synspunkter for og i mot omskjæring av kvinner?
- Kom det fram synspunkter på gruppa som du syntes var rare eller gale? Var det lett eller vanskelig å respektere alle synspunkter?
- Diskuterte dere ulike typer omskjæring på gruppa? Var det noen som mente det var greit å "bare ta litt"? Hva syntes du? ("Sonna" vs. Infibulasjon)
- Hva mente du om omskjæring av kvinner før du ble med på arbeidsgruppe på PMV? Så du på omskjæring som et problem? Hvorfor/hvorfor ikke?
- Hva syntes du om omskjæring nå? (ville du omskåret dine døtre?)
- Hva gjorde at du begynte å tenke på en annen måte/ endret mening?
- Hvordan er holdningene til omskjæring blant somaliere i Norge? Kjenner du noen som er for kvinnelig omskjæring? Hvordan var det før?
- Foregår det fortsatt omskjæring i det somaliske miljøet i Norge? Hvordan (drar til utlandet)? Er det åpent eller hemmelig blant somaliere? Hvorfor tror du noen foreldre ønsker å omskjære døtrene sine?
- Forskjell på kvinner og menns holdninger? Hvem har ansvaret når døtre skal omskjæres?
- Forskjell i holdninger hos de som har bodd kort eller lenge i Norge? Forskjell i holdninger hos gamle og unge?
- Hva skal til for at folk slutter med å omskjære døtrene sine?
- Hvordan er holdningene til omskjæring i Somalia?

Tanker i etterkant

- Hva var mest positivt/negativt ved å være med på gruppe?
- Hvilke reaksjoner har du fått fra andre når de har hørt at du har vært med på arbeidsgruppe på PMV?
- Kunne noe vært gjort annerledes i gruppa?
- Har du fått større selvtillit av å være med?
- Har du noen kontakt med de andre på gruppa?
- Hva har du lært av å være med på arbeidsgruppe på PMV?
- Har du formidlet det du har lært om omskjæring videre til noen? Til hvem? På hvilken måte? Hvordan har det gått? (Positive/Negative reaksjoner? Hindringer?)
- Hvordan reagerer du hvis noen du kjenner planlegger å omskjære døtrene sine? Vil du blande deg opp i det?
- Hvordan kan informasjon om omskjæring spres? (Hva er den beste strategien?) Hvordan ta hensyn til den somaliske kulturen?
- Tanker framover... → hvordan blir det for neste generasjon?

Vedlegg 2:

Intervjuguide til deltagerne i internasjonal arbeidsgruppe

Bakgrunn

- Kan du fortelle litt om din bakgrunn før du kom til Norge?
- Hvor lenge har du bodd i Norge? Hvorfor kom du hit? Kom du alene eller sammen med familie? Hvordan har livet ditt vært etter at du kom hit?
- Hvordan er hverdagen din her i Norge? (Jobber du/går på skole/passar barn eller gjør andre ting?)
- Har du kontakt med familie i hjemlandet?
- Kjenner du mange fra ditt hjemland som bor i Norge?

PMV

- Hvordan kom du i kontakt med Primærmedisinsk verksted (PMV)?
- Visste du noe om PMV før du ble med på arbeidsgruppe? Hva var inntrykket ditt?
- Hvilke forventninger hadde du på forhånd? Hva var likt og hva var annerledes enn du hadde forventet?
- Hva syntes du om PMVs arbeid nå (etter å ha deltatt på gruppe der)?

Arbeidsgruppene

- Kan du fortelle litt om hvorfor du ble med i en arbeidsgruppe?
- Kan du fortelle om arbeidsgruppene? (Hvor mange var dere på gruppa? Hvor ofte møttes dere? Hvor mange ganger?)
- Hvordan syntes du gruppemøtene fungerte?
- Kan du fortelle om et typisk møte i gruppa?
- Hva var din rolle i gruppa?
- Hvordan var forholdet til de andre i gruppa? Hvordan fungerte samarbeidet?
- Hvem var gruppeleder (og veileder)? Hva var gruppeleders rolle?
- Kan du huske et gruppemøte som du syntes var veldig bra? Hva skjedde da? Hva lærte du?
- Kan du huske et gruppemøte som du syntes at var dårlig? Hva skjedde da?

- Hva syntes du om måten gruppene var organisert på?
- Hva syntes du om at det var både kvinner og menn på gruppa?

Temaer

- Hvilke temaer snakket dere om i gruppene?
- Var det noen temaer som var lette å snakke om? Hvilke? Hvorfor?
- Var det noen temaer som var vanskelige å snakke om? Hvilke? Hvorfor?
- Var noen av temaene spesielt viktige for deg?
- Var det noen av temaene som du ikke var så interessert i?

Metodene

- Hva syntes du om måten temaene ble tatt opp på?
- Hva syntes du om å snakke om slike temaer i en gruppe?
- Fikk du sagt din mening? Følte du at dine meninger ble hørt?
- Hva kunne du bidra med i gruppa?
- Lærte du noe av de andre på gruppa? Hva?
- Var det noe du syntes det var vanskelig å snakke om i gruppa? Vanskelig å snakke om omskjæring av kvinner? Tabu? Visste du at dere skulle snakke om omskjæring?
- Gjorde dere noe annet enn å diskutere i gruppa? (film, rollespill, teater, sang, dans, foredrag osv.?) Hvordan syntes du det fungerte?

Holdninger

- Hvilke tradisjoner fra hjemlandet ditt syntes du det er bra å ta vare på nå som du bor i et annet land?
- Er det noen tradisjoner fra hjemlandet som du ikke syntes du det er bra å ta vare på? (skadelige tradisjoner)
- Hvilke synspunkter for og i mot omskjæring av kvinner kom fram på gruppa?
- Holdninger til omskjæring av kvinner i hjemlandet? Hvor utbredt er det? (sammenheng m/ religion, etnisitet, klan osv.?) Hva slags type omskjæring?
- Hva mente du om omskjæring av kvinner før du ble med på arbeidsgruppe på PMV? (Så du på omskjæring som et problem? Hvorfor/hvorfor ikke?)
- Hva syntes du om omskjæring nå? (ville du omskåret dine døtre?)
- Når begynte du å se på omskjæring som et problem?
- Hva gjorde at du begynte å tenke på en annen måte/ endret mening?
- Hva tenkte du tidligere om jenter/kvinner som ikke var omskåret?
- Hva sier islam om omskjæring av kvinner?
- Hva syntes du om den norske loven mot omskjæring?
- Hvordan syntes du holdningene til omskjæring er i det somaliske miljøet i dag? Hvordan var det før?
- Hvorfor tror du noen foreldre ønsker å omskjære døtrene sine?
- Hva skjer med jenter som ikke er omskåret dersom de drar tilbake til hjemlandet?
- Forskjell på kvinner og menns holdninger? Hvem har ansvaret når døtre skal omskjæres? Hva med menn og kvinner du kjenner?
- Forskjell i holdninger hos folk i hjemlandet og blant somaliere i Norge? Hos gamle og unge? De som har bodd kort eller lenge i Norge?
- Hva skal til for at folk slutter med å omskjære døtrene sine?
- Sunna vs. Infibulasjon.
- Hva skal til for at folk endrer meninger om omskjæring?

Tanker i etterkant

- Hva var mest positivt ved å være med på gruppe? Hva var mest negativt?
- Hvilke reaksjoner har du fått fra andre når de har hørt at du har vært med på arbeidsgruppe på PMV? (mann/kone, barn, familie, andre..)
- Hva kunne vært gjort annerledes i gruppa?
- Har du fått større selvtillit av å være med?
- Har du noen kontakt med de andre på gruppa?
- Hva har du lært av å være med på arbeidsgruppe på PMV? (evt. Nevn tre ting)
- Har du formidlet det du har lært om omskjæring videre til noen? Til hvem? På hvilken måte? Hvordan har det gått? Positive/Negative reaksjoner?
- Hvordan kan informasjon om omskjæring spres?
- Tanker framover... → hvordan blir det for neste generasjon?

Vedlegg 3:

Intervjuguide for intervju med prosjektleder på PMV

1. Bakgrunn / generelt om PMV

- Kan du starte med å fortelle litt om din bakgrunn?
- Kan du fortelle litt om PMV? (bakgrunn, prosjekter, arbeidsmåter osv.)

2. ”Respekt for egen kropp” – arbeid mot omskjæring

- Kan du fortelle litt om prosjektet ”Respekt for egen kropp” – arbeid mot omskjæring? (bakgrunn, mål, forventninger, tiltak, målgruppe osv.)
- Hvordan var din rolle som prosjektleder? Hva hadde du ansvar for?

3. Metoder i prosjektet

- Kan du fortelle om metodene som har vært brukt? (Hvorfor ble disse metodene valgt i prosjektet?)
- Kan du fortelle om arbeidsgruppene? Hvordan fungerer disse gruppene? Hvordan var opplegget? Hvem laget opplegget? Var det en fast struktur/plan for hvert gruppemøte + plan for alle møtene?
- Var det fagpersoner på gruppene? (er medisinsk bakgrunn viktig?)
- Hvem har vært deltagere? Hvor mange grupper?
- Hvordan skjedde rekrutteringen av deltagere? (Var det lett/vanskelig å få folk til å delta? Var det noen grupper/klaner i det somaliske miljøet det var vanskelig å komme i kontakt med? Var det noen som ikke ville være med?)
- Hvilket inntrykk hadde deltagerne av PMV før de ble med? Hvilke motiver hadde de for å være med? Fikk de penger for å være med? Hva slags forventninger hadde de?
- Kan du fortelle om ulike virkemidler som har vært brukt på gruppene? (illustrasjoner, bilder, rollespill, sang, dans, teater, film, foredrag fra helsepersonell osv.)?
- Var du med på noen grupper? Fungerte du eller andre som veileder for gruppelederne?
- Var det oppfølging av gruppelederne underveis? Samarbeidet gruppelederne seg i mellom?
- Kan du beskrive et gruppemøte?
- Hvordan skape ”god stemning” i gruppa?
- Hvilke følelser kommer til uttrykk?
- Kan du fortelle om ”home parties”? Hvordan fungerte de? Oppsøkende virksomhet?
- Hva er en ”naturlig hjelper”? Hvilke egenskaper må en ”naturlig hjelper” ha? (Spesiell rolle i det somaliske miljøet? Mellomledd mellom som. og no.?)

- Hvordan vil du begynne en samtale om omskjæring? (indirekte/direkte/via andre temaer?)
- Hadde dere diskusjoner om hvilke ord dere skulle bruke i forbindelse med dette prosjektet? (omskjæring/kjønnslemlestelse)
- Hva er "Løsningsorientert samtale"? Har dere brukt det i dette prosjektet?
- Hva skal til for å få dialog til å fungere i praksis? Fordeler/ulempner med dialog vs. en konfronterende tilnærming i arbeidet mot omskjæring?
- Kan du fortelle litt om "Empowerment"? Hva betyr det i praksis i forbindelse med dette prosjektet?
- Hva er "nøkkelpersoner"? Hvordan blir man det? Hva gjør de? Har dere klart å utvikle nøkkelpersoner i det somaliske miljøet som jobber mot omskjæring?
- Hvilke reaksjoner har du fått på filmen "Nå snakker vi sammen"? Har den blitt brukt mye?

4. Holdninger og temaer knyttet til omskjæring

- Opplevde du at omskjæring var et tabuområde i det somaliske miljøet da dere startet prosjektet? Holdninger?
- Visste alle deltagerne på forhånd at prosjektet handlet om å få slutt på omskjæring?
- Hvilke temaer har blitt tatt opp på gruppene? (Hvem bestemte temaene? Faste temaer?)
- Hva har vært innfallsvinkelen til å snakke om omskjæring? (menneskerettigheter, helse, skadevirkninger, tradisjon, kultur, religion eller andre ting?) Hvilke temaer i tilknytning til omskjæring? Hvilke spørsmål ble stilt? Hvilke svar ble gitt?
- Hvilke holdninger hadde deltagerne til omskjæring før de deltok på PMV's tiltak?
- Så deltagerne på omskjæring som et problem før dere kom i kontakt med dem?
- Hvilke synspunkter for og i mot omskjæring har du møtt i forbindelse med prosjektet?
- Forskjellige holdninger hos kvinner og menn? Forskjellig ansvar?
- Hva har deltagerne ment om norsk lovgivning i forhold til omskjæring? Hva syntes du? Hva med tillegget om avvergelsesplikten i 2004?
- Hvordan har deltagerne opplevd nordmenns holdninger i forhold til omskjæring? Møtet med helsevesenet?

5. Samarbeid med andre

- Kan du fortelle om hvilke samarbeid dere på PMV har hatt med andre? (I Norge og i andre land). Hva har samarbeidet bestått i? Hvordan har det fungert? Hva har dere lært av andres erfaringer?
- Har det vært noen problemer i forbindelse med samarbeid med andre aktører? Konkurransen om de samme midlene? Konkurransen om de samme medarbeiderne/deltagerne osv.?
- Hvilke samarbeidsprosjekter har du jobbet med? Hvordan har samarbeidet vært?
- Har du vært med på kurs/seminarer? Erfaringer derfra.
- Har dere fått henvendelser fra andre?
- Hva syntes du om andre organisasjoners arbeid eller andre tiltak mot omskjæring? Hvordan skiller PMV's arbeid seg fra disse? Hva er likt? Samme målgruppe? Samme budskap? (hva syntes du om OK prosjektets metoder? Hvordan skiller det seg fra PMV's?)
- Fordeler/ulempner med deres arbeidsmetoder i forhold til andre tiltak mot omskjæring?
- Kan du fortelle om samlingen dere hadde på Det Åpne Teater i november 2004?

6. Tanker i etterkant av prosjektet

- Har prosjektet gått som forventet?
- Er du fornøyd med prosjektet?
- Mener du at målet/målene med prosjektet har blitt oppnådd? (Var det de samme målene i hele prosjektperioden eller endret de seg underveis?)
- Tror du at tradisjonen med å omskjære kvinner har opphørt i det somaliske miljøet i Norge?
- Hvilke tiltak og hvilke metoder har etter din mening fungert bra og hvilke metoder har fungert dårlig?
- Hva kunne ha vært gjort annerledes?
- Har det vært problemer underveis? Hva gikk de ut på?
- Hva har vært det vanskeligste/mest utfordrende i den jobben du har gjort? Hva har vært det letteste?
- Hva er ditt inntrykk av holdningene til omskjæring i det somaliske miljøet i dag? Har det skjedd endring fra tidligere? Er det et tabuområde nå? Hvem har i så fall endret holdninger? (eldre, yngre, kvinner, menn, folk fra bestemte klaner osv.)
- Hvilke deler av det somaliske miljøet har dere nådd ut til? Tror du noen har endret holdning til omskjæring som følge av prosjektet deres? Hvor mange?
- Har dere nådd ut til isolerte grupper i det somaliske miljøet som på forhånd var omskjæring av kvinner?
- Tror du det er vanskeligere eller lettere å jobbe mot omskjæring i Norge i forhold til i Somalia? Spesielle utfordringer i et eksilmiljø?
- Hva skal til for å skape varige holdningsendringer?
- Er det noen deltakere som ikke har endret holdning til omskjæring? Hvorfor? Hva kan hindre endring?
- Hvilke tilbakemeldinger har du fått fra de som har deltatt på arbeidsgrupper?
- Har arbeidet deres ført til endringer andre steder enn i Oslo?
- Ut fra din erfaring; hvor lang tid tar det å endre holdninger? Hva skal til for at folk forandrer holdninger til omskjæring? (helse, menneskerettigheter, religion, kvinner blir gift selv om de ikke er omskåret osv..?)
- Tror du at like mange jenter blir omskjært i det somaliske miljøet i dag som tidligere? Er det slutt på omskjæring? Hvorfor/Hvorfor ikke? (Endring i praksis?)
- Sunna vs. Infibulasjon → forskjell i hvordan man snakker om omskjæring, men ikke stor forskjell i praksis? → greit å "bare ta litt"?
- Hvordan påvirket det arbeidet at PMV fikk mindre støtte til prosjektet i 2003 og 2004 enn i 2002?
- Har PMV hatt noen tiltak mot omskjæring etter at prosjektet var ferdig i 2004? Hva har dere gjort i 2005? Planer framover?
- Tror du det behov for flere prosjekter mot omskjæring i framtida? Hvorfor?

Vedlegg 4:

Intervjuguide for intervju med somaliske gruppeledere

1. Bakgrunn / generelt om PMV

- Kan du starte med å fortelle litt om din bakgrunn?
- Når begynte du å jobbe på Primærmedisinsk verksted (PMV)?
- Kan du fortelle litt om PMV?
- Hvilke prosjekter har du vært med på før prosjektet mot omskjæring? Hvilke arbeidsoppgaver har du hatt?

2. "Respekt for egen kropp" – arbeid mot omskjæring

- Kan du fortelle litt om bakgrunnen for prosjektet "Respekt for egen kropp" – arbeid mot omskjæring? Hvordan begynte diskusjonen om omskjæring på PMV?
- Når begynte du å arbeide mot omskjæring? Hva gjorde at du begynte å arbeide mot omskjæring?
- Kan du fortelle litt om skikken med omskjæring i Somalia? (ulike skikker i ulike deler av landet?)
- Hva var målet/målene med prosjektet? (hovedmål og delmål)
- Hvilke forventninger hadde dere på forhånd?
- Hvilke tiltak ble satt i gang i prosjektet?
- Hvem var målgruppa?
- Hvordan kom dere i kontakt med deltagerne? Var det lett eller vanskelig å få folk til å delta? Var det noen grupper/deler av det somaliske miljøet det var vanskelig å komme i kontakt med? Var det noen som ikke ville være med? Hvorfor? Var deltagerne fra alle klanene i Somalia eller fra noen bestemte?
- Hvilket inntrykk hadde deltagerne av PMV før de ble med? Hvilke motiver hadde de for å være med? Hva slags forventninger hadde de?

3. Arbeidsoppgaver og metoder i prosjektet

- Hva har vært din rolle/dine arbeidsoppgaver i prosjektet "Respekt for egen kropp"? Har du jobbet full tid på prosjektet? Hvordan forberedte du deg? (Gruppeleder/rådgiver)
- Hvilke metoder har du brukt? Hvordan har du lært metoden?
- Hvilke andre metoder/virkemidler har vært brukt? Hvorfor ble disse metodene valgt i prosjektet? Erfaringer fra tidligere?
- Kan du fortelle om arbeidsgruppene? Hvem har vært med? Hvordan satte du sammen gruppene? (kvinner, menn, gamle unge, Var det de samme hver gang?) Hvor mange grupper? Hvor ofte møttes de, hvor lenge, hvor mange ganger? osv. Har deltagerne fått betalt for å være med? Hadde dere regler? Målsetninger på forhånd? Hadde du en fast plan for hvert gruppemøte + plan for alle møtene? Forskjellig opplegg i de ulike gruppene?
- Hadde du med fagpersoner på gruppene? (er medisinsk bakgrunn viktig?)
- Kan du beskrive et gruppemøte?
- Hva menes med dialog? Hvordan fungerer det i praksis? (eks. fra et gruppemøte) Kan du beskrive din rolle? Hvordan har du lært det? (veiledning av Arild Aambø? Hvordan?) Hva skal til for at dialog skal fungere?
- Kan du huske et gruppemøte om fungerte veldig bra? Hva skjedde da?
- Kan du huske et gruppemøte som fungerte dårlig? Hva skjedde? Hva lærte du?
- Hvordan forbereder du deg? Hva har vært din rolle? (leder, veileder, mekler, ekspert, ikke-vitende osv.?) Hvordan vil du beskrive relasjonen mellom deg og deltagerne?
- Hvilke metoder/virkemidler har du brukt i dine grupper (illustrasjoner, bilder, rollespill, sang, dans, teater, film, foredrag fra helsepersonell osv.?)? Hvordan har oppleggene vært?
- Hvordan skape "god stemning" i gruppa?
- Hvilke følelser kommer til uttrykk?
- Hvordan har du følt deg etter slike gruppemøter? (glad, sliten osv.)
- Ble det skrevet referater etter gruppemøtene? Hvem skrev dem? Har du dem?
- Har du hatt "home parties"? Hvordan fungerte de? Oppsøkende virksomhet?
- Hva er en "naturlig hjelper"? Hvilke egenskaper må en "naturlig hjelper" ha? Spesiell rolle i det somaliske miljøet? Mellomledd mellom som. og no.?

- Hvordan vil du begynne en samtale om omskjæring? (indirekte/direkte/via andre temaer?) Hvilke ord vil du bruke? Hvilke ord brukes i Somalia? (omskjæring, kjønnslemlestelse, renselse eller andre ord? Metaforer?) Hvordan snakkes det om i Somalia? Hvordan har deltagerne snakket om det? (via andre temaer, om andres erfaringer, egne erfaringer?) Hvordan få folk til å snakke åpent?
- Grupper vs. Individuelle samtaler.
- Kan du fortelle litt om ”Empowerment”? Hva betyr det i praksis?
- Hva er ”nøkkelpersoner”? Hvordan blir man det? Hva gjør de?
- Hvilke reaksjoner har du fått på filmen ”Nå snakker vi sammen”? Har du brukt den mye?

4. Holdninger og temaer knyttet til omskjæring

- Opplevde du at omskjæring var et tabuområde i det somaliske miljøet da dere startet prosjektet? Holdninger?
- Visste alle deltagerne på forhånd at prosjektet handlet om å få slutt på omskjæring?
- Hvilke temaer har blitt tatt opp på gruppene? Hvem bestemte temaene (deltagerne eller gruppeleder)? Hvilke temaer har det vært mest enighet om? Og mest uenighet om? Har det oppstått konflikter? Kompromisser?
- Hvilke temaer i tilknytning til omskjæring? Hvilke spørsmål ble stilt? Hvilke svar ble gitt?
- Hva har du fokusert på? (skadevirkninger, tradisjon, kultur, menneskerettigheter eller andre ting?) Hva har deltagerne vært opptatt av?
- Hvilke holdninger hadde deltagerne til omskjæring før de deltok på PMVs tiltak?
- Så deltagerne på omskjæring som et problem før dere kom i kontakt med dem?
- Hvilke synspunkter for og i mot omskjæring har kommet fram? Grunner for/mot.
- Hva er årsakene til kvinnelig omskjæring i Somalia? (tradisjon? Kultur? I så fall; Hva menes med kultur? Hva i kulturen? Mer spesifikt..)
- Hvordan blir en somalisk jente sett på dersom hun ikke er omskjært (giftemål osv.)? Hva skjer dersom en jente som ikke er omskjært drar tilbake til Somalia? Kvinnesyn i Somalia og blant somaliere i Norge?
- Har dere diskutert ulike former for omskjæring? Noen som er mer akseptert enn andre? (Sunna vs. Infibulasjon – greit å ”bare ta litt”?)
- Har alle sagt sin mening? Tror du de har vært ærlige?
- Har du hørt misforståelser eller uvitenhet om omskjæring? Myter i Somalia?
- Hvilke reaksjoner har kommet i gruppene når dere har begynt å snakke om omskjæring?
- Forskjellige holdninger hos kvinner og menn? Forskjellig ansvar?
- Hva har deltagerne ment om norsk lovgivning i forhold til omskjæring? Hva syntes du? Hva med tillegget om avvergelsesplikten i 2004?
- Hvordan har deltagerne opplevd nordmenns holdninger i forhold til omskjæring? Møtet med helsevesenet?
- Kan du fortelle om samlingen dere hadde på Det Åpne Teater i november 2004?

5. Samarbeid med andre

- Kan du fortelle om hvilke samarbeid dere på PMV har hatt med andre? (I Norge og i andre land). Hva har samarbeidet bestått i? Hvordan har det fungert? Har dere lært av andres erfaringer?
- Hvilke samarbeidsprosjekter har du jobbet med? Hvordan har samarbeidet vært?
- Har du vært med på kurs/seminarer? Erfaringer derfra. (m/OK prosjekt?)
- Har du vært med på studieturer? (Tanzania, Djibouti?)

- Har dere fått henvendelser fra andre?
- Hva syntes du om andre organisasjoners arbeid mot omskjæring? Samme målgruppe? (hva syntes du om OK prosjektets metoder?)
- Fordeler med deres arbeidsmetoder i forhold til andre tiltak mot omskjæring?

6. Tanker i etterkant av prosjektet

- Hva har du lært av å være med på dette prosjektet?
- Har prosjektet gått som forventet? Hvorfor/hvorfor ikke?
- Er du fornøyd med prosjektet?
- Hvis du skulle startet et nytt prosjekt mot omskjæring med den erfaringen du har nå, hvordan ville et slikt prosjekt vært? Hva ville du gjort likt eller annerledes? I så fall; hva?
- Hvilke metoder har etter din mening fungert bra og hvilke metoder har fungert dårlig?
- Hva kunne ha vært gjort annerledes?
- Hva har vært det vanskeligste/mest utfordrende i den jobben du har gjort? Hva har vært det letteste?
- Vanskeligere eller lettere å jobbe mot omskjæring i Norge i forhold til i Somalia? Spesielle utfordringer i et eksilmiljø?
- Syntes du at det har skjedd endring i holdninger i forhold til omskjæring? Hvilke endringer har skjedd? Kan du beskrive en endringsprosess? Ulike stadier?
- Er det noen deltakere som ikke har endret holdning til omskjæring? Hvorfor? Hva kan hindre endring?
- Syntes du det er forskjell på kvinner og menn når det gjelder hva som gjør at de endrer holdninger?
- Er det noe som har forsinket endringsprosessen? Hva? Hvordan?
- Hvilke tilbakemeldinger har du fått fra kvinnene som har deltatt?
- Hva er ditt inntrykk av holdningene til omskjæring i det somaliske miljøet i dag? Har det skjedd endring fra tidligere? Er det et tabuområde nå? Hvem har i så fall endret holdninger? (eldre, yngre, kvinner, menn, folk fra bestemte klaner osv.)
- Hvilke deler av det somaliske miljøet har dere nådd ut til? Hvor mange tror du har endret holdning til omskjæring på grunn av prosjektet deres? Har dere nådd ut til isolerte deler av miljøet?
- Har arbeidet deres ført til endringer andre steder enn i Oslo?
- Ut fra din erfaring; hvor lang tid tar det å endre holdninger? Hva skal til for at folk forandrer holdninger til omskjæring? (helse, menneskerettigheter, religion, kvinner blir gift selv om de ikke er omskåret osv..?)
- Hvor mange må endre holdninger for å hindre sosialt press?
- Er det noen som fortsatt mener at jenter bør omskjæres? Hvem? Hvorfor?
- Tror du at like mange jenter blir omskjært i det somaliske miljøet i dag som tidligere? Er det slutt på omskjæring? Hvorfor/Hvorfor ikke? (Endring i praksis?)
- Hva er etter din mening årsaken dersom noen fortsetter å omskjære døtrene sine?
- Hvordan skal man ta hensyn til den somaliske kulturen?
- Hvilken rolle bør moskeen ha?
- Mener du at målet/målene med prosjektet har blitt oppnådd?
- Hvordan påvirket det arbeidet at PMV fikk mindre støtte til prosjektet i 2003 og 2004 enn i 2002?
- Har PMV hatt noen tiltak mot omskjæring etter at prosjektet var ferdig i 2004? Hva har dere gjort i 2005? Oppfølging av deltagerne på arbeidsgruppene? Planer framover?
- Tror du det behov for flere prosjekter mot omskjæring i framtida? Hvorfor?

- Hvis du hadde vært statsminister for en dag, hvilke tiltak ville du satt i gang for å få slutt på omskjæring?
- Hva tror du om utviklingen i Somalia? Arbeid mot omskjæring i Somalia.

Vedlegg 5:

Intervjuguide for intervju med gruppeleder for internasjonal gruppe

1. Bakgrunn / generelt om PMV

- Kan du starte med å fortelle litt om din bakgrunn?
- Når begynte du å jobbe på Primærmedisinsk verksted (PMV)?
- Kan du fortelle litt om PMV?
- Hvilke prosjekter har du vært med på før prosjektet mot omskjæring? Hvilke arbeidsoppgaver har du hatt?

2. ”Respekt for egen kropp” – arbeid mot omskjæring

- Kan du fortelle litt om bakgrunnen for prosjektet ”Respekt for egen kropp” – arbeid mot omskjæring?
- Kan du fortelle litt om skikken med omskjæring? (I Somalia, Norge og andre land).
- Hva var målet/målene med prosjektet? (hovedmål og delmål)
- Hvilke forventninger hadde dere på forhånd?
- Hvilke tiltak ble satt i gang i prosjektet?
- Hvem var målgruppa?
- Hvordan kom dere i kontakt med deltagerne? Var det lett eller vanskelig å få folk til å delta? Var det noen grupper/deler av det somaliske miljøet det var vanskelig å komme i kontakt med? Var det noen som ikke ville være med? Hvorfor?
- Fortell om rekruttering til den internasjonale gruppa (fra det vest-afrikanske miljøet) Hvilke land? (forskjellig fra det somaliske miljøet?)
- Hvilket inntrykk hadde deltagerne av PMV før de ble med? Hvilke motiver hadde de for å være med? Hva slags forventninger hadde de?

3. Arbeidsoppgaver og metoder i prosjektet

- Hva har vært din rolle/dine arbeidsoppgaver i prosjektet ”Respekt for egen kropp”? Har du jobbet full tid på prosjektet? Hvordan forberedte du deg?
- Kan du fortelle om Theater for Development? Hva går det ut på? Hvordan har teater blitt brukt i arbeidet mot omskjæring? Hva har vært din rolle? Hvordan syntes du det har fungert?
- Kan du fortelle om filmen ”Nå snakker vi sammen”?
- Hvordan fungerer bruk av kultur (sang, dans, teater osv.) i arbeidet mot omskjæring?
- Hvilke andre metoder har vært brukt? Hvorfor ble disse metodene valgt i prosjektet? Erfaringer fra tidligere?
- Kan du fortelle om arbeidsgruppene? Hvem har vært med? (kvinner, menn, gamle unge, sammensetning av gruppene osv.) Hvor mange grupper? Hvor ofte møttes de, hvor lenge, hvor mange ganger? osv. Har deltagerne fått betalt for å være med?
- Kan du fortelle om den internasjonale arbeidsgruppa? Hvem var med? Hvordan fungerte den? Hvordan var den i forhold til de somaliske gruppene? Hvordan forbereder du deg? Kan du beskrive et møte? Hvordan har det vært å være med på det? Hva har vært din rolle? (leder, veileder, mekler, ekspert, ikke-vitende osv.?) Hvordan vil du beskrive relasjonen mellom deg og deltagerne? Hvilke metoder/virkemidler har

du brukt i din(e) gruppe(r)? Hvordan har oppleggene vært? Hvilke spørsmål ble stilt? Hvilke svar ble gitt? Hvordan skape ”god stemning” i gruppa? Hvilke følelser kommer til uttrykk? Har det oppstått konflikter? Spesielle utfordringer i internasjonal gruppe? (språkproblemer osv.?)

- Har du hatt andre arbeidsgrupper? Hvordan fungerte de?
- Har du hatt ”home parties”? Hvordan fungerte de? Oppsøkende virksomhet?
- Hvordan fungerer en ”naturlig hjelper”?
- Hvordan vil du begynne en samtale om omskjæring? (indirekte/direkte/via andre temaer?) Hvilke ord vil du bruke? (omskjæring, kjønnslemlestelse eller andre ord? Metaforer?) Hvordan har deltagerne snakket om det? (via andre temaer, om andres erfaringer, egne erfaringer?) Hvordan få folk til å snakke åpent?
- Hva har du fokusert på? (skadevirkninger, tradisjon, kultur, menneskerettigheter eller andre ting?)
- Hva er ”Løsningsorientert samtale”? Hva menes med dialog? Hvordan fungerer det i praksis? Har du brukt det? Hvordan har du lært det? Hva er din erfaring? Hva skal til for at det skal fungere?
- Grupper vs. Individuelle samtaler.
- Kan du fortelle litt om ”Empowerment”? Hva betyr det i praksis?
- Hvem andre på PMV har jobbet med prosjektet? Hva har vært deres oppgaver og deres metoder?
- Hva er ”nøkkelpersoner”? Hvordan blir man det? Hva gjør de?
- Kan du fortelle om samlingen dere hadde på Det Åpne Teater i november 2004?

4. Holdninger og temaer knyttet til omskjæring

- Opplevde du at omskjæring var et tabuområde i det somaliske (og vest-afrikanske) miljøet da dere startet prosjektet?
- Visste alle deltagerne på forhånd at prosjektet handlet om å få slutt på omskjæring?
- Hvilke temaer har blitt tatt opp i tilknytning til omskjæring?
- Hvilke holdninger hadde deltagerne til omskjæring før de deltok på PMVs tiltak?
- Så deltagerne på omskjæring som et problem før dere kom i kontakt med dem?
- Hvilke synspunkter for og i mot omskjæring har kommet fram? Grunner for/mot. Konsekvenser dersom jenter ikke blir omskjært?
- Har alle sagt sin mening?
- Hva har deltagerne ment om norsk lovgivning i forhold til omskjæring? Hva syntes du? Hva med tillegget om avvergelsesplikten i 2004?
- Hvordan har deltagerne opplevd nordmenns holdninger i forhold til omskjæring?

5. Samarbeid med andre

- Kan du fortelle om hvilke samarbeid dere på PMV har hatt med andre? (I Norge og i andre land). Hva har samarbeidet bestått i? Hvordan har det fungert? Har dere lært av andres erfaringer?
- Hvilke samarbeidsprosjekter har du jobbet med? Hvordan har samarbeidet med OK-prosjektet vært?
- Har du vært med på kurs/seminarer? Erfaringer derfra.
- Har dere fått henvendelser fra andre?
- Hva syntes du om andre organisasjoners arbeid mot omskjæring? Samme målgruppe?
- Fordeler med deres arbeidsmetoder i forhold til andre tiltak mot omskjæring?

6. Tanker i etterkant av prosjektet

- Hva har du lært av å være med på dette prosjektet?

- Har prosjektet gått som forventet? Hvorfor/hvorfor ikke?
- Hvis du skulle startet et nytt prosjekt mot omskjæring med den erfaringen du har nå, hvordan ville et slikt prosjekt vært? Hva ville du gjort likt eller annerledes? I så fall; hva?
- Hvilke metoder har etter din mening fungert bra og hvilke metoder har fungert dårlig?
- Hva kunne ha vært gjort annerledes?
- Hva har vært det vanskeligste/mest utfordrende i den jobben du har gjort? Hva har vært det letteste?
- Syntes du at det har skjedd endring i holdninger i forhold til omskjæring? Hvilke endringer har skjedd? Kan du beskrive en endringsprosess? Ulike stadier?
- Er det noen deltakere som ikke har endret holdning til omskjæring? Hvorfor? Hva kan hindre endring?
- Syntes du det er forskjell på kvinner og menn når det gjelder hva som gjør at de endrer holdninger?
- Er det noe som har forsinket endringsprosessen? Hva? Hvordan?
- Hvilke tilbakemeldinger har du fått fra kvinnene som har deltatt?
- Hva er ditt inntrykk av holdningene til omskjæring i det somaliske miljøet i dag? Har det skjedd endring fra tidligere? Er det et tabuområde nå? Hvem har i så fall endret holdninger? (eldre, yngre, kvinner, menn, folk fra bestemte klaner osv.)
- Hvilke deler av det somaliske miljøet har dere nådd ut til? Hvor mange tror du har endret holdning til omskjæring på grunn av prosjektet deres?
- Har arbeidet deres ført til endringer andre steder enn i Oslo?
- Hvordan er det i det vest-afrikanske miljøet?
- Ut fra din erfaring; hvor lang tid tar det å endre holdninger? Hva skal til for at folk forandrer holdninger til omskjæring?
- Er det noen som fortsatt mener at jenter bør omskjæres? Hvem? Hvorfor?
- Tror du at like mange jenter blir omskjært i det somaliske miljøet i dag som tidligere? Er det slutt på omskjæring? Hvorfor/Hvorfor ikke? (Endring i praksis?)
- Hva er etter din mening årsaken til noen fortsetter å omskjære døtrene sine?
- Hvordan skal man ta hensyn til den somaliske kulturen?
- Mener du at målet/målene med prosjektet har blitt oppnådd?
- Hvordan påvirket det arbeidet at PMV fikk mindre støtte til prosjektet i 2003 og 2004 enn i 2002?
- Har PMV hatt noen tiltak mot omskjæring etter at prosjektet var ferdig i 2004? Hva har dere gjort i 2005? Planer framover?
- Tror du det behov for flere prosjekter mot omskjæring i framtida? Hvorfor?
- Hvis du hadde vært statsminister for en dag, hvilke tiltak ville du satt i gang for å få slutt på omskjæring?

Vedlegg 6:

Intervjuguide for intervju med ansatte i OK-prosjektet

1. Bakgrunn

- Kan du starte med å fortelle litt om din bakgrunn?
- Hva var det som gjorde at du begynte å arbeide mot omskjæring?

2. OK-prosjektet

- Kan du fortelle litt om OK-prosjektet? (bakgrunn, forventninger, mål, tiltak osv.)
- Kan du fortelle litt om OK Oslo? (tiltak, målgrupper osv.)

- Hva var din rolle/dine arbeidsoppgaver i OK-prosjektet?

3. Metoder i prosjektet

- Hvilke metoder brukte dere i OK-prosjektet?
- Hvorfor ble disse metodene valgt i prosjektet?
- Kan du fortelle om samtalegruppene?
- Hvordan kom dere i kontakt med deltagerne? Var det lett eller vanskelig å få folk til å delta? Var det noen grupper det var vanskelig å komme i kontakt med? Var det noen som ikke ville være med? Hvorfor?
- Hvordan vil du begynne en samtale om omskjæring? (indirekte/direkte/via andre temaer?) Hvilke ord vil du bruke? (omskjæring, kjønnslemlestelse eller andre ord? Metaforer?) Hvordan har deltagerne snakket om det? (via andre temaer, om andres erfaringer, egne erfaringer?) Hvordan få folk til å snakke åpent?
- Hva har dere fokusert på? (skadevirkninger, tradisjon, kultur, menneskerettigheter eller andre ting?)
- Er det nå i ettertid er noe du synes dere burde ha gjort annerledes i OK? Hva syntes du var spesielt bra med det dere gjorde?

4. Samarbeid med PMV

- Kan du fortelle om samarbeidet med PMV?
- Hva har samarbeidet bestått i? Hva var målet med samarbeidet?
- Hvordan har samarbeidet fungert? Hva fungerte bra/dårlig? Hvorfor?
- Hva er forhistorien bak bruddet mellom OK og PMV samarbeid? Hva handlet dette om? Kan du konkretisere hva som skjedde i samarbeidet?
- Hva er ditt inntrykk av PMVs arbeid mot omskjæring?
- Hva syntes du om PMVs metoder?
- Hva har OK-prosjektet og PMV gjort likt/ulikt i arbeidet mot omskjæring?
- Har OK-prosjektet og PMV hatt samme mål? Samme målgruppe? Formidlet samme budskap? Samme fremgangsmåte?
- Hva er fordelene / ulempene med PMVs tilnærming ift OK?

5. Holdninger og temaer knyttet til omskjæring

- Opplevde du at omskjæring var et tabuområde da dere startet prosjektet?
- Visste alle deltagerne på forhånd at prosjektet handlet om å få slutt på omskjæring?
- Hvilke temaer har blitt tatt opp i tilknytning til omskjæring?
- Hvilke holdninger hadde deltagerne til omskjæring før de deltok på deres tiltak?
- Hvilke synspunkter for og i mot omskjæring har kommet fram? Grunner for/mot. Konsekvenser dersom jenter ikke blir omskjært?
- Hva har deltagerne ment om norsk lovgivning i forhold til omskjæring? Hva syntes du? Hva med tillegget om avvergelsesplikten i 2004?
- Hvordan har deltagerne opplevd nordmenns holdninger i forhold til omskjæring?

6. Tanker i etterkant av prosjektet

- Hva har vært det vanskeligste/mest utfordrende i den jobben du har gjort? Hva har vært det letteste?
- Ut fra din erfaring; Hvilke tiltak og hvilke metoder har fungert bra og hvilke har fungert dårlig i arbeid mot omskjæring?
- Hvilke tiltak er etter din mening best egnet til å nå fram til det somaliske miljøet?
- Hvilke tilbakemeldinger har du fått fra de som har deltatt på arbeidsgrupper osv.?

- Syntes du at det har skjedd endring i holdninger i forhold til omskjæring? Hvilke endringer har skjedd? Hva skal til for at folk endrer holdninger?
- Hva er ditt inntrykk av holdningene til omskjæring i det somaliske miljøet i dag?
- Har det skjedd endring fra tidligere? Er det et tabuområde nå? Hvem har i så fall endret holdninger? (eldre, yngre, kvinner, menn, folk fra bestemte klaner osv.)
- Hvor utbredt tror du omskjæring er i Norge nå?
- Sunna vs. Infibulasjon → forskjell i hvordan man snakker om omskjæring, men ikke stor forskjell i praksis?
- Tror du det behov for flere prosjekter mot omskjæring i framtida? Hvorfor? Hvilke?

Vedlegg 7:

Evaluerings spørsmål i somalisk kvinnegruppe ("evalueringsgruppe")

- Hvilke forventninger hadde dere før dere ble med i arbeidsgruppa?
- Hva var målet for gruppa?
- Hvilke reaksjoner har dere fått fra andre somaliere når de hører at dere har vært med på arbeidsgruppe mot omskjæring?
- Hvilke temaer har dere snakket om i gruppa?
- Hvilke spørsmål/temaer ble mest diskutert? Hvilke svar kom dere med?
- Hvilke argumenter har dere diskutert som er for omskjæring?
- Hva er de beste argumentene mot omskjæring?
- Hva syntes dere om loven mot omskjæring?
- Hva sier islam om omskjæring? Er "sunna" tillatt? Hva syntes dere?
- Hvilke egne erfaringer har dere med omskjæring? Hva med deres døtre?
- Hva syntes dere om metoden med å jobbe i arbeidsgruppe?
- Hva syntes dere om andre metoder (foredrag, vise bilder osv.)
- Hva fungerte best i gruppa?
- Hva fungerte dårligst i gruppa?
- Hvordan har samarbeidet i gruppa vært?
- Hva var det letteste å snakke om?
- Hva var det vanskeligste å snakke om?
- Hva kunne ha vært gjort annerledes?
- Hva har dere lært av å være med i arbeidsgruppe?
- Hvordan har dere fått bruk for det dere har lært?
- Har dere formidlet det videre til noen andre? På hvilken måte? Hvordan har det gått? (Positive og negative erfaringer)
- Hvordan bør informasjon om omskjæring spres i det somaliske miljøet?
- Hva er de beste metodene for å arbeide mot omskjæring blant somaliere i Norge?
- Hvordan er holdningene til omskjæring blant somaliere i Norge nå? Har det skjedd endringer fra tidligere?
- Hva skal til for at folk endrer holdninger?
- Snakker man åpent om omskjæring i det somaliske miljøet?

- Foregår det fortsatt omskjæring i det somaliske miljøet i Norge? Hvordan (drar til utlandet?)? Hvor stort er omfanget? Er det åpent eller hemmelig blant somaliere?
- Hvordan reagerer dere hvis noen dere kjenner planlegger å omskjære døtrene sine? Vil dere blande dere opp i det?
- Hvordan reagerer folk i Somalia dersom når de hører om somaliske jenter i Norge som ikke blir omskåret? Hvilke holdninger møter jenter som ikke er omskåret når de kommer til Somalia? Noen som har egne erfaringer fra Somalia?
- Hvordan tror dere holdningene i forhold til omskjæring vil være for neste generasjon? Tror dere at noen fortsatt vil omskjære døtrene sine?

Vedlegg 8:

Spørsmål til den nye jentegruppen (på det siste gruppemøtet)

- 1) Hvordan vil dere stille seg til omskjæring (også sunna) i forhold til egne døtre (når den tid kommer)?
- 2) Kan dere forklare forskjellen på sunna-omskjæring og Faraoisk omskjæring i praksis?
- 3) Hvordan vil dere stille seg til andre dere hører om som vil omskjære barna sine? Vil dere blande seg inn?
- 4) Kan dere tenke dere å jobbe med holdningsendring blant somaliere? Hvordan vil dere gå frem? Hvordan synes dere slikt forebyggende arbeid best kan gjøres?
- 5) Har dere møtt forventninger til at jenter skal omskjæres blant somaliere? Hvilke reaksjoner møter dere blant somaliere fra ulike generasjoner, ulike kjønn? Fra egne familiemedlemmer?
- 6) Kan dere snakke åpent med mødrene deres om omskjæring? Fedrene? Søsken?
- 7) Vet dere noe om hva somaliske gutter på deres alder mener om omskjæring? Kan dere diskutere dette med jevnaldrende somaliske gutter, inkl. egne fettere og brødre?
- 8) Tror dere noe på at det vil bli vanskelig å få en fremtidig ektemann til å akseptere en kvinne som ikke er omskjært?
- 9) Hvordan hørte dere om PMV? Hvorfor ville dere være med på gruppe om omskjæring?
- 10) Hva synes dere om den samtalegruppen dere nå har vært med på? Hva har vært bra? Hva har vært mindre bra? Tror dere en slik samtalegruppe har noen reell funksjon i forhold til arbeid mot omskjæring?
- 11) Har dere endra mening om omskjæring etter at dere har vært med på denne gruppa? Hva mente dere før og hva mener dere nå?